

**5-КЛАСС  
ҮЧҮН  
ТАРБИЯЛЫК  
САБАКТАР**



**5-класс**  
**(жыл бою 34 саат, 4 саат класс жетекчинин**  
**ыктыярындагы саат)**

**№1 сабак**  
**БИРӨӨНҮН БУЮМУНА УРУКСАТСЫЗ**  
**ТИЙҮҮ – АДЕПСИЗДИК**

**Сабактын максаты:**

- Окуучулар уруксат суроо адебин үйрөнүшөт;
- Урулуктун акыбети кандай болору жөнүндө билишет;
- Бири-биринин пикирин баалоону үйрөнүшөт;
- Кантип уруксат суроонун эрежелерин иштеп чыгышат;
- Адамдардагы жакшы сапаттарды баалоого көнүгүшөт.

**Сабактын жабдылышы:**

Окуучуларга таркатылуучу темага байланыштуу “Эгиздер” деген жомоктун тексти, ватмандар, маркерлер.

**Сабактын жүрүшү:**

Мугалим сабакты “**Сезим жана ой**” деген атайын көнүгүү менен баштайт. Бул көнүгүү окуучулардын сезим жана ой арасындагы байланышты түшүнүүлөрүнө жардам берет. Ар бир окуучуга төмөндөгүдөй таркатма таркатылат:

**1-таркатма**

**1.а.** *Велосипедиңерди тээп көчөгө чыктыңар. Бул убакта бир бала силерге “Эй, велосипедимди уурдаба, ордуна коюп кой” деп кыйкырды.*

*Сезим .....*

**б.** *Силер токтоп, тиги балага велосипед аныкы эмес, силердики экенин айттыңар. Бала велосипедди жакын келип карап, “кечирип кой, меники экен деп ойлогом, башка экен. Мен велосипедимди эки жыл акча чогултуп, жаңы эле алгам” деди.*

*Сезим .....*

**2. а.** *Чоң дүкөндөсүңөр, бир аял катуу басып келатып ура коюп сыртка чыгып кетти, силер болсо жерге тоголонуп түштүңөр.*

*Сезим .....*

**б.** *Бир нече мүнөттөн кийин бирөө силерге азыркы аялдын баласын тез жардам менен ооруканага алып кеткенин айтты.*

*Сезим.....*

**3. а.** *Мектептин коридорунда баратканда башка класста окуган бир кыз менен сүзүшүп калдыңар. Кыз силерге “Көзүңдү карабайсыңбы, келесоо” деп катуу кыйкырды.*

*Сезим.....*

**б.** *Эртеси күнү бул кыз силерден кечирим сурап, кечээ бир экзаменге абдан жакшы даярданганына карабастан начар баа алганын, ошон үчүн абдан капа болгонун айтты.*

*Сезим.....*

**Көнүгүүнү уюштуруу процесси:**

1. Окуучуларга текстер таркатылат;

2. Окуучуларга текстте берилген ар бир абал учурунда боло турган сезимди бош калтырылган жерге жазуулары айтылат;

3. Жооп берүү иши бүткөндөн кийин окуучуларга берген жоопторун класстагылар менен бөлүшүүсү айтылат;

4. Төмөнкү суроолор менен кайрылып, баарлашма башталат:

✓ Сезимдериңер абалдарга жараша өзгөрдүбү? Эмнеге?

✓ Бардыгында бир эле абалда бирдей сезимдер болдубу? Кээ бирөөлөрдүн ошол эле абалда башкача сезимдерди сезүүсүнүн себеби эмне болушу мүмкүн?

✓ Алгач ирет бир сезимди туюп, кийинчерээк бул сезимди пайда кылган окуя тууралуу жаңы маалыматтар алганыңызда бул сезим өзгөргөн учурлар болдубу? Буларды биз менен бөлүшкүңөр келеби?

✓ Бир сезимди өзгөрткүңөр келгенде колуңардан келген нерсе барбы? <sup>1</sup>

Көнүгүүдөн кийин мугалим окуучуларды 2 топко бөлүп, ар бирине ватман, маркер берет. Эки топ тең **“Уруксат суроо адебин”** иштеп чыгышып, бирден өкүл презентация жасайт. Класста талкуу жүргөндөн кийин атайын текст таркатылып, окууга көрсөтмө берилет.

**Текст:**

### **Эгиздер**

Бар экен, жок экен, кайсы бир шаарда, кайсы бир аймакта эгиз бир туугандар болгон экен. Ал экөө бири-бирине куюп койгондой окшош болуптур. Айрыкча экөө бири-биринен эч калбай, кайда барса чогуу басып, бир нерсени жесе чогуу жешчү.

Бир күнү ушул эгиздер шаар сыртындагы кандайдыр бир көлмөгө барышып, ошол жерде жуунмакчы болушат. Бирок бул көлмө жөн эле көлмө эмес болчу.

Ошентип экөө көлгө жуунушат. Эң кызыгы алар жуунгандан кийин бир саамга эстерин жоготуп шалдырап жатып калышат. Анан бир убакта кайра эстерине келишкенде таптакыр башка ааламда, тактап айтканда бир чоң шаарда болуп калышыптыр.

Бул шаар туш-тарабы ажайып кооздукка бөлөнгөн, шумдуктуу чоң шаар болчу. Кайда карасаң баары таптаза, бардыгы ирети менен жайгашып, анан калса көркөмү көздү уялткан бийик-бийик имараттар да бар экен. Ошондой эле шаардын жашоочулары да бир башкача эле. Шаардын ар кайсы жеринде дүйүм тамак, мөмө-жемиштер ачык эле такталардын үстүндө, себеттерде салынуу турат. Кайтарган бир да жан жок. Туш-тарапта беймарал басып жүргөн бул шаардын тургундары да бул экөөнөн аябай өзгөчөлөнүп турат экен. Кээ бири аябай чоң болсо, кээ бири аябай кичине. Кээси шуулдап учуп жүрсө, кээси жер менен зымырап чуркап жүрөт. Кыскасы эгиздер мурда-кийин такыр болуп көрбөгөн ушундай укмуш өлкөгө туш болушту. Эгиздердин шилекейи чууруп, тамактардан жегилери келди. Анан бир маалда эгиздердин бири:

-Кое турчу. Бул жердеги бардык нерсенин ээси бар болуш керек. Ошолорду табалы, - деди.

Экинчиси аны таң кала карап:

-Эмнени айтып жатасың? – деп сурады.

<sup>1</sup> Сердар Эркин. Мектептерде группалык жолдоо иш-чараларынан мисалдар. –Б.: 2002, -50-б.

-Сенин оюңча ушунча мал-мүлк, дүйүм тамак, жалтыраган кооз имараттар өзүнөн-өзү эле ушинтип тизилип, жайнап жатып калды дейсиңби? Албетте, булардын ээси бар да, анан да алардын баарын бири-бирине аралаштырбай башкарган башчысы да бар, - деди беркиниси ага түшүндүрүп.

-Койсоңчу, ар кайсыны айта бербей. Кел андан көрө батыраак курсақты тойгузуп, шаарды кыдырбайлыбы, - деп кежирленди бирөөсү.

-Жок! – деп берки кесе айтты да, сөзүн улап:

-Булардын баарынын ээсин табуу керек. Анан бул шаардын эрежелерин билбей туруп эч нерсеге тийүүгө болбойт. Бул жердин башкаруучусун таап, ал-абалды билмейинче эч нерсеге тийбегенибиз оң.

-Эй, эмне кыласың башчысын таап? Алдыбызда турат го баары жер жайнап, - деп көздөрүн бакырайтты бирөөсү.

-Жок. Мен ушул нерсенин баарынын ээси келип, анан алгыла демейинче эч нерсеге тие албайм. Ар бир жердин өз эрежеси бар. Биринчи ошону билишибиз керек! – деди беркиси.

-Анда бар, сен биле бер! Мени кармаба! – тамакка жулунганы.

Ошону менен бири-бирине келише албаган эгиздер өмүрүндө биринчи жолу эки ача жолго түшүштү. Канча айтса да болбогон түгөйүн таштап, беркиниси шаардын башчысын издеп жөнөдү.

Арадан көп күндөр өттү. Шаар башчысын издеген эгиздин шериги акыры максатына жетип, башчыны тапты да, бул шаарга адашып келип калганын айтты. Башчы ага боор ачып, каалашынча жүрүүгө уруксат берди. Айрыкча элине аны конок катары жарыялап, кимге жолукпасын сыйлап, урматтап туруусун буюрду. Ошону менен ал каалаган жагына басып, ээн-эркин жүрүүгө мүмкүнчүлүк алды.

Ошентип күндөр өтө берди.

Бир күнү ал шаар аралап жүрүп баягы кежирленген түгөйүн көрүп калды. Байкуштун кебетеси кетип, кимдир бирөөгө кул болуп жүргөн экен. Көрсө ал барып эле бирөөнүн тамак-ашын уруксатсыз жей баштаптыр. Анан аны тамак-аштын ээси келип аны кармап алган экен. Натыйжада бул шаардын эли өз мыйзамын бузган ууруну кармап, бирөөгө кул кылып беришет экен.

Мына ушинтип ынтымаксыз эгиздер эки жакта жашап калышыптыр. <sup>2</sup>

### **Мугалимдин суроосу:**

1. Эмне үчүн эгиздердин бирөөсү тамак-ашты жегенден баш тартып, шаар башчысын издеп жөнөдү?

2. Ачкалыктан өлгөнү жаткан киши ээсинен сураш керек эле деп алдындагы тамактан баш тартканын кандай түшүнөсүңөр?

3. Анча-мынча арзыбаган нерсени ээсинен сурап отурбай эле пайдаланса боло береби?

4. Эгиздердин кайсынысынын жасаганын туура деп эсептейсиңер?

5. Бирөөгө кул болгон жигиттердин бирөөсүн ууру деп эсептөөгө болобу?

6. Жомоктон кандай тарбия ала алдыңар?

---

<sup>2</sup> Даярдаган: Сезгин Яхйагил. Которгон Уулбүбү Кутманова. Сырдуу икаялар. –Б.: «AvrasyaPress», 2014, -10-б.

Жогорудагы суроолорго жооптор угулуп, текст боюнча жалпы талкуу жүргүзүлөт. Ар бир окуучунун жообун кубаттап, айрым пикирлерге комментарий берилиши шарт.

Сабактын жыйынтыгында окуучулар сабактан алган таасири тууралуу беш мүнөттүк эссе жазышат.

## №2 сабак

# ЖАКШЫЛЫКТЫН АКЫБЕТИ – ЖАКШЫЛЫК МЕНЕН КАЙТАТ

### **Сабактын максаты:**

- Жакшылык жасоонун акыбети кандай болорун билишет;
- Жакшылыкка жакшылык кылыш керек экендигин түшүнөт;
- Адилеттүүлүк тууралуу түшүнүк алышат;
- Бирөөгө кандай мамиле жасалса, өзү да ошондой мамиле күтүүнү үйрөнүшөт;
- Мээримдүүлүк, боорукерлик, кең пейилдүүлүк сапаттары калыптанат;
- Себепсиз эле адамдарды күнөөлөбөш керек экендигин түшүнүшөт;
- Адамдардагы жакшы сапаттарды баалоого көнүгүшөт.

### **Сабактын жабдылышы:**

Ватмандар, маркерлер, А4 форматындагы кагаздар, түстүү карандаштар. Окуучуларга таркатылуучу темага байланыштуу “Адилеттүүлүктүн чылбыры” деген текст.

### **Сабактын жүрүшү:**

Сабактын башталышында мугалим ар бир окуучуга бирден А4 форматындагы кагаз, түстүү карандаштарды таратып берет.

Окуучулар жакшылыктын, адилеттүүлүктүн, боорукерликтин, мээримдүүлүктүн символун сүрөт аркылуу кагазга түшүрүшөт. Өз эмгектерин презентациялашат.

Мугалим сабакты “Бир табак сезим” көнүгүүсү менен баштаса да болот. Бул көнүгүү окуучулардын өз сезимдерин билүү деңгээлдерин жогорулатууга жана башкалардын сезимдерин урматтоо түшүнүктөрүнүн түптөлүшүнө жардам берет.

### **Көнүгүүнү уюштуруу процесси:**

1.Кагаз табактарды окуучуларга таратыңыз жана табактардын бирөөнө бактылуу, бирөөнө жини келген, бирөөнө ачууланган, бирөөнө болсо бир нерседен тажаган, эриккен кишинин бетин тартуусун айтыңыз (Жогорку класстарда мындан башка сезимдерди дагы кошсоңуз болот).

2.Төмөндөгүдөй ар кандай абалдарды айтып, окуучулардан мындай учурларда кандай сезим пайда болорун көрсөткөн табакты өйдө көтөрүүнү сураңыз:

- Майрамда айылыңарга барып, таенеңерди көрөсүңөр;
- Апаңар силерди сууга түшүрөйүн дейт;
- Мугалимиңер силерге тапшырманы аткарбагандыгыңар үчүн ачууланды;
- Бөбөгүңөр ооруп калды;
- Телевизоруңар бузулду;
- Атаңар жекшемби күнү силерди зоопаркка алып барат;
- Классташыңар танаписте бутуңарды басып алды.

3. Класска төмөндөгү суроолорду берип, группалык баарлашууну баштагыла:

❖ Ар кандай абалдарда классташтарыңардыкындай табак көтөрдүңөрбү? Эмне үчүн?

❖ Ар кандай абалдарда классташтарыңардыкынан башкача табак көтөрдүңөрбү? Эмне үчүн?

❖ Кандайдыр бир абалда башкалардыкынан башкача сезимдердин болуусу силердин оюңар боюнча нормалдуубу? Ооба десеңер, бир эле абалда башкаларда дагы биздикинен башкача сезимдердин болуусуна кандай карашыбыз керек?<sup>3</sup>

Мугалим теманын маңызын ачуу үчүн окуучуларга атайын текст таркатат же көрктүү окуп берет. Окуп жатканда тексттеги темага байланышкан жерлерин атайын дептерге белгилеп барышат.

**Текст:**

### **Адилеттүүлүктүн чылбыры**

Иран шахтарынын бирөөсү бир күнү катуу ооруга чалдыгып, төшөктө жатып калат. Кандай дарыгер чакыртып, кимге арызданса да айыга албады. Оорудан улам мурдагыдай ал-күчү калбай, ийне жеген иттей болуп арыктады.

Ошондой күндөрдүн биринде анын алдына нөкөрлөрүнүн бири келип, андан сүйлөөгө уруксат сурады. Падышанын жанындагылардын баары бул эмне дейт дегенсип аны карап, күтүп калышты. Ал:

-Улуу урматтуу шахым! Сиздин мартабаңыз артып, падышалык дооруңуз узун болсун. Мен бүгүн сизге бир кабар айтканы келдим. Биздин шаарга аалымдыгы ченде жок, такыбаалыгына эч ким жетпеген бир улуу адам келиптир. Ал Кудай жолунан бир кадам да жазбай жүргөн адам болгондуктан, анын тилеген тилегинин баары кабыл болуп, дубалары дайыма аткарылат экен. Эгер сиз макул көрсөңүз ошол адамды сарайга алдыралы. Алла Таалага сиз үчүн да жалбарып, дуба кылсын, - деди.

Катуу ооруп жаткан Шах бул нөкөрүнүн айтканын угуп ойлонуп калды.

-Анан Шах ал айткан олуяны чакырганга киши жиберди. Чынында аны алдырбагандан башка деле чарасы калган жок болчу. Канчадан бери кетпеген оору Шахтын таптакыр шайын оодарып, ал айласы кетип турган болчу.

Шахтын буйругу менен жигиттери тезинен ал олуяны алып келишти.

Нөкөр айткан олуя адам аппак сакалы жайкалган, үстүндө ашыкча деле кийими жок жупуну адам экен. Ал Шахтын алдына кирип салам айтты да, эмне чакырттыңар дегенсип күтүп калды. Шах ага өзүнүн дартын, канчадан бери бул оорудан кутула албай келе жатканын айтып, андан дуба кылышын суранды. Жанатан башын көтөрбөй момурап отурган олуя адам ушул жерден башын шарт көтөрүп, Шахты карады да жактырбагандай:

-Кудай башкаларга ырайымдуулук кылбаган адамга эч качан ырайым кылбайт, - деп катуу үн чыгарып сүйлөдү.

Тегеректеп турган адамдардын баары анын үнүнөн селт этип чочуп, эми эмне болоор экен дегенсишип дымдарын чыгарбай, Шахты алдыртан карап, унчукпай калышты. Каардуу падышадан өлгүдөй корккон нөкөрлөр, кудум ушул сөздү өздөрү айткансып, кирерге тешик таппай тыбырап жиберешти. Мынчалык оор сөз күтпөгөн Шах олуяны акшыя карап алып, иреңи бузулуп, ачуусун келтирди. Шахтын бул түрүн көргөн олуя:

-Кое тур жиниңди! – деп буюра сүйлөдү.

Анан ого бетер үнүн катуу чыгарып:

-Ачууланып баш кескенге шашылбай мени жакшылап ук! Эгер бул жашоодо кубангың келсе, башкаларды да кубанычка бөлө. Ырайымга бөлөнүп, жеңилдик

<sup>3</sup> Сердар Эрман. Мектептерде группалык жолдоо иш-чараларынан мисалдар. –Б.: 2002, -29-б.

көргүң келсе башкаларга да жеңилдик тартуула. Бирок, мындайды кылбай туруп менден бир ооз да дуба күтпө. Мен сен үчүн жалдырап дуба кылганым менен баары бир кабыл болбойт. Сарайыңдын алдындагы зынданың кокосуна чейин адамдарга толуп турганда, Кудай сага мээрим төкпөйт. Сен качан калкыңа мээримдүүлүк кылып, жакшылык кылмайынча бул оорундан такыр айыкпайсың. Андан көрө кылган күнөөлөрүң үчүн Кудайдан кечирим сура. Сен өзүң зулумдук кылган адамдарыңдын каргышына калыптырсың. Алгач ошолордун көңүлүн ал. Ошондо гана Кудай сага ырайым кылыш мүмкүн, - деп сөзүн аяктады олуя.

Шахтын шакардай кайнаган ачуусу олуянын жүрөккө таамай тийген сөздөрүнө алгач туруштук бере албай, анан бара-бара ачуусу акырындап таркай баштады. Акыры, ал олуянын айтканын туура көрүп, унчукпай башын ийип олтуруп калды. Олуянын ар бир сөзү Шахтын чучугуна жетип, көз алдынан буга чейинки кылыктары бир-бирден чууруп өтүп жатты. Бир маалда желдеттерине бурулуп:

-Камактагы туткундардын баарын бошоткула! – деп өкүм кылды.

Анан олуяга ыраазычылыгын айтып, өзүнүн бөлмөсүнө кирди да көпкө ойлонбой эптеп дааратын алып, намаз окуганга турду. Бир топко чейин башын көтөрбөй, Кудайга жалынып-жалбарды. Анан көзүнүн жашын төгүп:

-Оо, улуу Жараткан! Мен буга чейинки кылгандарыма азыр аябай бушайман болуп турам. Менден кымындай болсо да жамандык көргөндөрдүн ар бирин эстеген сайын жүрөгүм канталап жатат. Оо, Кудай, менин ушул кезге чейинки акмакчылыктарымды кечире көр. Экинчи ушундай зулумдук кылсам, оңбой калайын! Мени кечиргениңе чейин ушинтип жалдырап жүрүп өтөйүн. Сен мени кечирсең гана болду! – деп сыздап кечирим сурап жатты.

Шах ушинтип тообо кылып отурганда, сырттан олуя да алаканын көккө жайып, падыша үчүн дуба кылды.

Мына ошондо гана анын дубасы кабыл болуп, Шахтын оорусу жеңилдей баштады. Абалы оңоло түшкөнүн байкаган шах кубанычы койнуна батпай ордунан ыргып турду да, желдеттерин чакыртып казынасынан толгон-токой алтын-күмүш алдырып, олуянын башынан-ылдый куйдурмакчы болду. Бирок, анын бул кылыгы олуяга жаккан жок. Унчукпай теср бурулду да, сарайдан чыгып жөнөндү. Так босогого жеткенде артына бурулуп:

-Мен болгону өзүмдүн милдетимди гана аткардым. Чындыкты жашыруу чыныгы акмактык. Эми кайра ооруга кабылып, ажалыңа тезирээк жолуккуң келбесе адилеттин чылбырын колуңан чыгарбагын! – деди да, өз жолуна түштү.<sup>4</sup>

#### **Мугалимдин текст окулгандан кийин берүүчү суроолору:**

1. Эмне үчүн Олуянын Шахка жини келди?
2. Чындап эле элге зулум кылган адам ооруп калышы мүмкүнбү?
3. Олуя Шахты кантип тарбиялады?
4. Шах Олуянын айтканына эмне үчүн ынанды?
5. Икаядан кандай тарбия алдыңар?
6. Адилеттүүлүк дегенди кандай түшүндүңөр?

<sup>4</sup> Даярдаган: Сезгин Яхйагил. Которгон Уулбүбү Кутманова. Сырдуу икаялар. –Б.: «AvrasyaPress», 2014, -23-б.



## №3 сабак

# ЖООМАРТТЫКТА ЖАНА КАЙРЫМДУУЛУКТА ШАРКЫРАП АККАН СУУДАЙ БОЛ

*Жоомарттык – бул марттыктын бүтүндөй бир ааламы, берешендиктин чексиз мухити кайрымдуулук кылуу – улуулук алып келет*

### **Тарбиялык сааттын максаты:**

- окуучулар жоомарттык сапат жөнүндө түшүнүккө ээ болушат;
- адамдагы жоомарттыкты байкоого көнүгүшөт;
- бирөөгө кайрымдуулук жасоону үйрөнүшөт;
- кайрымдуулуктун түрлөрүн билишет.

### **Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:**

*топтук таанытым (презентация)*

**Керектелүүчү каражаттар:** конверт, флипчарт (ватман), маркерлер, талкуулоо үчүн тексттер.

### **Тарбиялык саатка даярдык:**

- класстагы окуучулар «бир», «эки» деп санашып эки топко бөлүнүшөт;
- эки конвертке «жоомарттык», «кайрымдуулук» деп жазылган кагаздар жана сахналаштыруу үчүн темаларга тиешелүү тексттер салынат;
- эки топ бирден флипчарт (ватман) жана түстүү маркерлерди алышат;
- класстагы отургучтар «П» формасында жайгаштырылат;

### **Тарбиялык сабактын жүрүшү:**

Сабактын башында балдарга жагымдуу маанай тартуулоо үчүн «Салам-салам» деген музжаргыч ойнотулат. Музжаргыч төмөндөгүдөй тартипте өткөрүлөт:

#### **Салам-салам**

Класстагы окуучулар ортого чыгышып, айлана түрүндө тике турушат. Класс жетекчинин тандоосу менен бир окуучу айлананын сыртына чыгып, окуучуларды айланып чуркайт. Чуркап баратып өзү каалаган окуучунун желкесине акырын бир-эки жолу муштап кетет. Муш жеген окуучу урган окуучуга карама-каршы чуркайт. Экөө бет келишкен жерде бири-биринин колун кармап «Салам-салам» деп айтуусу керек. Саламдашып бүткөндөн кийин ким биринчи келип качкан окуучунун ордуна туруп калса ошол жеңүүчү болот. Оюн ушул тартипте улантыла берет. Кайсы окуучу үч жолу ордун таба албай чуркап калса, айып тартат. Окуучулардын каалоосу менен ырдап же бийлеп берет.

Музжаргычтан кийин мугалим окуучулар менен төмөндөгүдөй мүнөздө маектешүү өткөрөт:

#### **Мугалим:**

Урматтуу окуучулар, силер шаркырап аккан суу жөнүндө кандай пикир айта аласыңар?

**1-окуучу:** Шаркырап аккан суу эч качан токтоп калбайт.

**2-окуучу:** Шаркырап аккан суунун алдын бөгөп койсоң да ташып кетет.

**3-окуучу:** Шаркырап аккан суу таштан-ташка урунуп бышып калат.

**4-окуучу:** «Агын сууда арам жок» деген кеп бар?

**5-окуучу:** Адамдын өмүрүн да агын сууга салыштырышат.

**Мугалим:** Туура айтасыңар балдар, аккан суунун баркын адамдар жакшы билишет. Биз бүгүн силер менен ошо агын сууга салыштырылган адамдык асыл сапаттар тууралуу сөз кылабыз. Ал асыл сапаттар жоомарттык жана кайрымдуулук.

Эки топтон бирден окуучу чыгып столдогу конвертти алышат. Конверттин ичин ачып кимисине кайсы тема түшсө ошол боюнча топтук таанытымга даярданышат. Конверттеги текстти топто талкуулашып, аны сахналаштырууга даярданышат. Тексттин аягындагы суроолорго да жооп беришет. Ар бир топко бирден флипчарт (ватман) жана түстүү маркерлер берилет. Флипчартка тема жөнүндөгү топтун ойлорун түшүрүшөт.

Мугалим доскага төмөндөгүдөй таблицаны сунуштап, ал окуучуларды сурамжылоо аркылуу толтурулат. Бул алгачкы түшүнүктөрдү аныктоого көмөк көрсөтөт.

1-топ:	Жоомарттык	Кайрымдуулук
	- марттык; - берешендик; - эр жигиттик; - сабырдуулук ж.б.	- сезимталдык; - жөнөкөйлүк; - ыймандуулук; - ырахат алуу ж.б.

#### **«Жоомарттык».**

Берилген текстти топто талкуулашып, ролдоштуруп аткарып беришет. 2-топко маанисин чечмелөө үчүн төмөндөгүдөй макал сунушташат:

- **Жоомарт менен калыстын төрт аягы кыбыла.**
- **Жоомарттын жайы бейиште, сараңдар калат кейиште.**

Флипчартка жоомарт адамга мүнөздөмө жазып, таанытымда талкууга коюшат.

**Жоомарт адам** – берешен, ар нерсеге март келет. Ар кандай маселени буйдалбай шарт чечет. Душмандык кылып, жолун тороп жатса да аны кечире билип, ойлонтууга аргасыз кылат. Өзү кыйналып турса да бирөөнүн ажатын ачат. Адамдык асыл сапаттардын ана башында жоомарттык турат.

#### **Сахналаштыруу үчүн текст:**

##### **Жоомарт падыша**

Бирөөнүн көңүлүн оорутпаган, адилеттүү иш жүргүзгөн, зулумдук менен калыссыздыкты бүтүрүүгө жан үрөгөн бир падышаны көрө албаган жандар адам жалдап, ууландырышат.

Бирок уу берген адам качып кутула албайт. Аны падышанын кашына алып келишет.

Падыша ал адамдан:

- Мага эмне үчүн уу бердиң? Максатың эмне эле? – деп сурады.

Ал адам:

- Падышам, мен сиздин жоомарт адам экениңизди билемин. Душмандарыңыз мага миң алтын берип, сизди ууландырууну буюрушту. Акча үчүн абийиримди сатып, ушул жарабас ишти жасоого мажбур болдум. Өз ишиме өзүм кыжаалатмын, - деди.

Падыша ал адамдан миң алтынды алып мамлекеттин казынасына тапшырды. Анан ал адамга ачууланып:

- Акча, дүнүйө үчүн бирөөгө жаманчылык кылуунун чоң күнөө экендигин билбедиңби? Эгерде аны билген болсоң мындай ишке кол сунбас элең. Мен сени кечирдим, арийне, инсан жамандык кылган адамдан өч албоосу, анын күнөөсүн кечүүсү зарыл. Эгер сен берген уудан көз жумсам, адамдарым сени тытып жибермек. Ошондуктан тообо кылгын, акчага, дүнүйө-мүлккө көз артып, бирөөнүн өмүрүнө кастык кылбагын, - деди.

Ал адам ыйлап тообо кылды. Падышадан кечирим сурады, коштошуп чыгып кетти. Падыша бардык жигиттерине бул адамга таптакыр тийбегиле деп буйрук берди.

#### **Суроолор:**

1. Падыша ал адамды эмне үчүн жазалаган жок?
2. Падыша ууну ичип, бирок, аман калуусунда кандай сыр бар деп ойлойсуңар?
3. «Инсан жамандык кылган адамдан өч албоосу, анын күнөөсүн кечирүүсү зарыл» дегенди кандайча түшүнөсүңөр?
4. Жоомарттык дегенди кандай түшүндүңөр?

#### **2-топко: «Кайрымдуулук».**

Берилген текстти топто талкулашып, ролдоштуруп аткарып беришет. 1-топко маанисин чечмелөө үчүн төмөндөгүдөй макал сунушташат:

- *Кайрымдуу карындаш – түгөнбөгөн казына болот.*
- *Кайрымсыз жүргөн туугандан, кайрымдуу болгон дос жакшы.*

Флипчартка кайрымдуу адамга мүнөздөмө жазып, таанытымда талкууга коюшат.

**Кайрымдуу адам** – боорукер, сезимтал, көңүлү назик келет. Колунда барын кыйналган бирөө менен бөлүшүүнү каалайт. Ар дайым көңүлүндө кедей-кембагалдарга садага берүү керек деген ой болот. Толуп-ташкан байлыгынан эмес бирөөгө берген садагасынан ырахат алат.

#### **Сахналаштыруу үчүн текст:**

##### **Садага берүү - кайрымдуулук**

Бир карыянын көздөрү азиз эле. Ошондуктан намаз окуй турган бөлмөсүнөн эшиктин алдына чейин жип тарттырып койгон эле. Эгерде кайыр сурап тилемчи келсе, ошол жиптен кармап эшикке чейин барып садага берчү. Балдары:

- Ата, эмнеге өзүңүздү мынча убара кыласыз? Сиздин ордуңузга бул ишти биз дагы кылабыз го, - дешти.

Ошондо карыя балдарына:

- Кишинин өз колу менен кембагалга садага бериши, аны ар кандай жамандыктардан сактайт, - деди.

#### **Суроолор:**

1. Балдарынын атасына айткан сөздөрүн туура деп ойлойсуңарбы?
2. Кайрымдуулуктун маанисин кандайча түшүндүңөр?
3. Кембагалга берген садага кантип эле жамандыктан куткарсын?

#### **Тарбиялык саатты жыйынтыктоо:**

**Мугалим:** Урматтуу окуучулар, бакылдыктан ыраак болгула. Атыңарды жоомартчылык менен белгилүү кылгыла. Калайык бакыл жана төрөпейил адамды душман, жоомарт жана кушпейил адамды дос туткан. Силер да ушул изди

улагыла. Кимдир бирөөгө жоомарттык жасоодо, кайрымдуулук кылууда буйдалбагыла аккан суудай шар чечим кабыл алгыла. Бул силердин колуңардан келет деп ишенем. Сабакты төмөндөгүдөй икая менен жыйынтыктайбыз:

\*\*\*

Байыркы арабдардын кадырлуу адамдарынан Хасан, Хусейин жана Абдулла Жафар аттуу үч агайын Багдад шаарынан Басрага сапар жүрүшөт. Жолдо алардын азык-оокат жүктөлгөн төөсү жоголуп кетет. Кыдырып издешет, таба алышпайт. Бир топ жол жүрүшүп чаңкап-чаалыгып, арып-ачкан абалда бир аялдын үйүнө жетип келишет. Баягы аялдан суу менен оокат сурашат. Аял аларга суу алып келет. Анын жалгыз кою бар эле, ошол койду жетелеп келип:

- Ушул койдон башка эч нерсем жок эле. Кааласаңар союп жегиле, - дейт. Алар аялдын ушунчалык алпейимдигине тан беришип:

- Берешендигиңе ыраазы болдук. Ачкалык өтө алсыратып койгону үчүн коюңду союга мажбурбуз. Биз Басрага бара жатабыз. Тез эле кайрадан мекенибиз Багдадга кайтабыз. Сөзсүз биздин алдыбызга бир келип кеткин. Сага бир нерселер тартуу кылып, көңүлүңдү табабыз, - дешти. Койду союп, этинен жетээрлик өлчөмдө алып, бышырып жешти. Анан жолго чыгууга камынышты. Кетээр алдында ал аялга үйлөрү Багдаттын кайсы көчөсүндө экендигин айтышты.

Алар кеткенден кийин эле баягы аялдын эри келип калды. Аялы болсо окуяны баян кылаары менен, күйөөсү:

- Болгону жалгыз коюбуз бар эле. Аны дагы тааныбаган жат адамдарга союп берипсиң. Эми эмне кылабыз? – деп аялына абдан кейиди.

Көп убакыт өтпөй эле эрди-катын жакырчылыктан өтө эле начар абалга түшүп калышты. Баягы үйлөрүнө келген меймандардын берген убадаларын эстеп, экөө Багдатты беттеп жолго чыгышты. Жолдо тилемчилик кылышып, эптеп Багдатка жетип келишти. Бир нече күн шаардын көчөлөрүн кезип жүрүп акыры Хасан, Хусейиндин үйүн табышты. Агайындар баягы аялды таанышып, үйлөрүнө алып киришти. Аял болсо күйөөсүн алар менен тааныштырды. Хасан менен Хусейин аларды бир нече күн меймандашып, көптөгөн алтын жана бир нече кой тартуу кылышты. Баш-аяк сарпай кийгизишти. Соңунан Хасан аялга карап:

- Сизге көп ыраазыбыз. Чаалыгып чарчап, ачып-арыган учурда сиздин үйүңүзгө келип мейманыңыз болдук. Өзүңүздүн жармач турмушуңузга карабай, бизди жайдары кабыл алып, жападан жалгыз коюңузду союп меймандадыңыз. Берешен, жоомартчылыгыңыз бизди таң калтырды. Эми сиздерди үчүнчү агайыныбыз Абдулла Жафардын үйүнө жиберибиз. Ал дагы сизди күтүп жатат, - деп бир кызматчысын кошуп жөнөтүштү. Ал шаттык менен каршы алып, бир нече күн конок кылды. Хасан менен Хусейиндин тартууларынан эки эсе көп тартуу берди. Алар шаттанып үйлөрүнө кайтышты. Ошентип алар калган өмүрлөрүн жоомарттыктын арты менен жыргалда өткөрүштү.

#### **Жаттоо үчүн:**

Ким башкага ыраа көрсө жарты нан,  
Ырыскысы бүтүндөлөт артынан.  
Кайрымдуу бол, акылдуу кыз, жаш жигит,  
Жоомарт адам алыс санаа дартынан.

Жоомарттык бул – көк асмандай кененден,  
Тоодой бийик, Ысык-Көлдөй тереңден.  
Жоомарттык бул – бар дүйнөңдөн сырткары,  
Сөзгө дагы берешен бол дегенден.

**Улукбек Омокеев**

**№4 сабак**  
**БООРУКЕРДИКТЕ ЖАНА**  
**МЭЭРИМДҮҮЛҮКТӨ ЖАДЫРАП ТИЙГЕН**  
**КҮНДӨЙ БОЛ**

**Тарбиялык сааттын максаты:**

➤ окуучулар боорукердик жана мээримдүүлүк сапат жөнүндө түшүнүккө ээ болушат;

➤ боорукердиктин акыбетин акыбети кайтарын билишет;

➤ мээримдүүлүктүн жашоодогу ордун белгилей алышат;

➤ окуучулар бири-бирине, ата-энелерине, бир туугандарына жакшы мамиле жасоону үйрөнүшөт.

**Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:**

*топтук талкуу*

**Керектелүүчү каражаттар:** А4 кагазы, флипчарт (ватман), ар бир катышуучуга маркер, скотч, стикерлер.

**Тарбиялык саатка даярдык:**

➤ класстагы окуучулар «бир», «эки» деп санашып эки топко бөлүнүшөт;

➤ эки топ өз өзүнчө айлана түрүндө олтурушат;

➤ мугалим эки флипчартка күндүн сүрөтүн тартып, бирине «боорукерлик» экинчисине «мээримдүүлүк» деп жазып доскага жабыштырат;

➤ ар бир окуучуга бирден сары түстөгү стикер (жабышуучу түстүү кагаз) таратат.

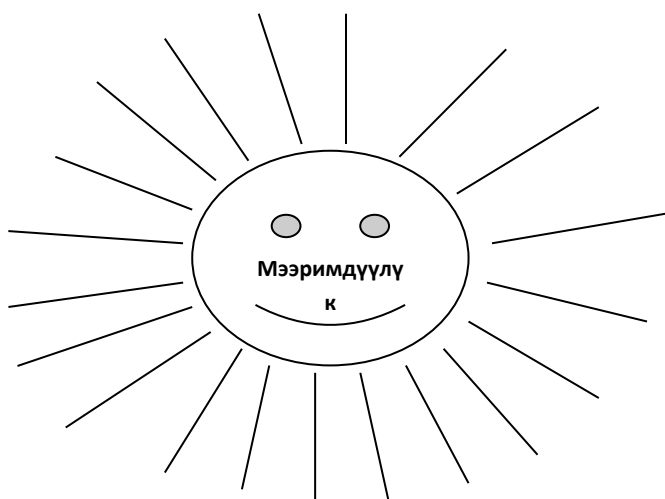
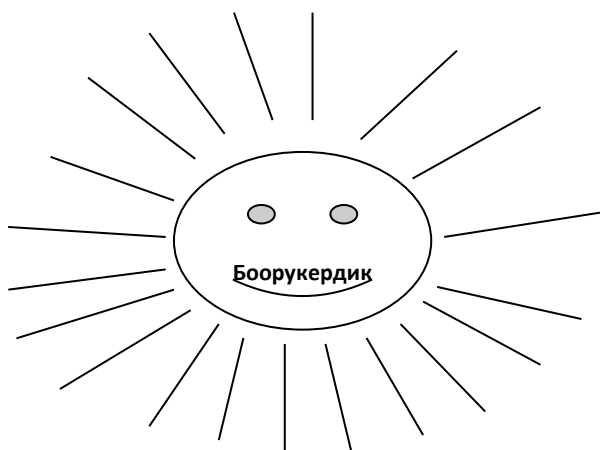
**Тарбиялык сабактын жүрүшү:**

Сабак «**Аркага комплимент**» оюну менен башталат. Оюн төмөндөгүдөй тартипте өткөрүлөт:

**Аркага комплимент**

Ар бир окуучу А4 кагазын скотч менен өзүнүн далысына жабыштырат. Колуна маркер алат. Мугалим көрсөтмө бергенден кийин класста басып жүрүп далысындагы кагазга классташтарына комплимент жаздырышат. Мүмкүн болушунча көбүрөөк комплимент жаздыруу керек. Жыйынтыгында эң көп комплимент топтогон окуучу жеңүүчү деп табылат. Бул оюн балдардын бири-бирине жагымдуу сөздөрдү арноосуна түрткү берет.

Окуучулар колундагы стикерге (жабышуучу түстүү кагаз) боорукердик жана мээримдүүлүк жөнүндө кыска пикирлерин жазышат. Ар бир окуучу жазганын доскадагы күндүн сүрөтүнүн нурларына жабыштырышат.



Мугалим окуучулардын жазган пикирлерин талдоого алып, ар бир идеяга токтолот. «Эмне үчүн мындай деп жаздың?» деген суроо аркылуу кайрылса да болот. Флипчартка илинген ойлор кайрадан талкуудан өтөт.

**Мугалим:** Азаматсыңар балдар, силер боорукердик менен мээримдүүлүк жөнүндө көп ойлорду билет экенсиңер. Бүгүнкү сабактын темасы «Боорукердик жана мээримдүүлүктө жадырап тийген күндөй бол!» деп аталганынын себеби жөн жеринен аталбаганына ынандыңарбы? Анда ушул темага байланышкан макалдарды, накыл сөздөрдү, залкар ойлорду айтып көрөлүчү. Кана ким айтат?

**1-окуучу:**

Мээнеткеч, мээримдүү элге  
Ынтымак, ырыс өзү келет.

**2-окуучу:**

Боорукер жардамга келет,  
Боору таш өлгөнгө күлөт.

**3-окуучу:**

Мээримдүүлүк жүрөктөн,  
Мээримсиздик бөлөктөн.

**4-окуучу:**

Мээрим көздө болот.

**5-окуучу:**

Боорукер болгонго аракеттенүү зарыл.

**6-окуучу:**

Боорукерлик көңүл жанынын эң сонун гүлү.

**7-окуучу:**

Мээримдүүлүк сулуулуктан жакшы.

**8-окуучу:**

Боор ооруган бозорот,  
Табалаган тамылжыйт.

**9-окуучу:**

Эгерде кимде мээримдүүлүктүн үрөнү болсо андан жексурлукту күтүүнүн кажети жок.

Окуучулардын ойлорунан кийин мугалим белгилүү окумуштуу Абдыкерим Муратовдун боорукердик жөнүндө жазган пикирин окуп, класстын талкуусуна коёт.

**Боорукердик**

Алишер Навои менен Султан Хусейн салбурундап ууга чыгат да, Алишер бир жерге чатыр тиктирип, ошол жерди турактайт. Уу бүтүп, кетер күнүн кабарлап чабарман келет. Чатырды чечели десе, ал жерге бир бактек уя салып, тукум тууп, жумурткасын басып жатыптыр.

Ошондо Алишер бул жерге тигил жаныбар балапан чыгарып, аларын учуруп кеткенче бир адамды калтырып кетели деген сунушун айтат. Тигил чабарман болсо «канаттуу куш учат да кетет» дейт, антсе Алишер Навои: «бактектин жумурткасына да канат байлатасызбы» деп кайра аны уяткарат.

Боорукер адам ар дайым бирөөлөргө жакшылык кылган адам болот, «жакшылык – төргө жеткизет, жамандык – гөргө жеткизет» деген сөз айтылып келет. Мындай адамдар булуттан чыккан Айга окшош, ачылып тийген Күнгө окшош, ташбоор адам болсо кара булуттардай – адамдардын баарына коркунуч алып келет.

Өткөн бир замандарда мартабалуу ата үч уулун алдына чакырат да, аларга мындай дейт:

- Үчөөң бир ай сапарга чыккыла да, бир айдан кийин менин алдыма келип, кимиң кандайча жакшылык кылганыңардын эң орчундуусун айтып бергиле. Эгер кимиңдин жакшылыгыңар көбүрөөк жана пайдалуураак болсо, мен ошонуңарга мына бул кымбат баалуу шакегимди берем!

Балдар кетишет. Белгиленген мөөнөт да өтөт. Ата чоң уулунан сураса, ал мындай окуяны айтат:

- Бир күн бак ичинде кетип жатсам, аябай баалуу алмаз жатыптыр. Мен аны дароо алдым да, тиешелүү жерге алып бардым, алар буюм ээсин издеп таап, ага берип, мага болсо ыраазычылык баракчасын тартуулашты.



- Туура кылгансың, уулум, - деди атасы, - бирок ал алмаз сенин өз мүлкүң эмес да, болгону таап алгансың.

Кезек ортончу уулга келди. Ал минтип айтты:

- Бир күнү арык бойлоп кетип жатсам, бир бала сууга түшүп кетти да, ага баштады, мен өмүрү коркунучта калган баланы өз өмүрүмдү да коркунучка салып, өлүмдөн сактап калдым, аны үчүн шаар акиминен, баланын ата-энесинен сый алдым, эми сиз да сыйлайсыз го деп ойлойм!

- Баракелде, уулум, - деди атасы, - сен абдан жакшылык кылгансың жана ушундай жакшылык кылганың үчүн дилиң агарып, ичинден кубанып турасың, ушул өзү сага сый эмеспи.

Кезек кичүү уулга келди. Ал айтты:

- Мени бир киши дайым артынам калбай аңдый баштады. Эптеп оң келсе, мени өлтүрүүгө камынып жүрдү. Менин мунун баарын сезип аттым. Анан кечээ куду ошол адам жардын кырына барып коңурук тартып уктап калыптыр, кокус ордунан козголсо эле, же бирөө оңдоп коёюн десе эле чочуп, жардан ары кулап өлгүдөй. Мен ушунчалык аяр, акырын барып, аны ойготпой, жардан бери коркунучсуз жерге алып келдим да, анан аны бир топ карап туруп, өлүм коркунучу андан өтүп кеткен соң бул жакка келдим.

Ушул сөздөрдү угуп атасы колундагы шакегин чыгарды жана кичүү уулунун колуна такты:

- Буга сен чындап эле татыктуусуң, себеби сен дүйнөдөгү адамдардын эң жогорку касиетин сактап, жамандыкка жакшылык менен жооп бердиң, - деди баласын кучактап.

Адамдагы боорукердик деген ушундай – бирөө сага ор казып, жамандык издеп жүрсө, сен ага жардамдашып, жакшылык кылууга тийишсиң! «Атаңды өлтүргөнгө энеңди алып бер» деген кыргыз этнопедагогикалык философиясы ушунда да. Адамзатты ушул идея, ушундай мамиле бүгүнкү күнгө жеткирип отурбайбы...

Кээ бир кишилер бар, алар өмүр бою кыйналып-кысталып, бирөөлөрдү оң жолго түшсүн, ушулар жакшы адам болсун деп күндүз да, түнү да өзүндөгү болгон акылын, күчүн жумшайт. Советтик мезгилде балдар үйлөрүндөгү, интернаттардагы тарбиячылар, мугалимдер ушундай иштешип, не бир сонун адамдарды чыгарды. Алардын бирин Токмок балдар үйүндө тарбияланган Алыкул Осмонов ырга айлантып, «Далай таттуу даам жедим колундан, кем көрбөдүң өз бир тууган бооруңдан, начар экен бат оңолсун бала деп, шашып турдуң чала уйкулуу ордундан» деп тарбиячысы Грунья Савелевнанын боорукердигин, адамгерчиликтүү сапатын ачып берет.

Өзбек акыны Абдулла Ариф «Башынан сыласаң өксүк адамдын, Мекеге жети болу баргандай болосуң» дейт.

А биз ушундай чалкеш заманда ошондой боорукер боло алабызбы?

**Мугалим:** Балдар, кандай деп ойлойсуңар? Ушундай заманда биз боорукер боло алабызбы?

**1-окуучу:** Чатырга уя салган бактекке жасалган мамилени боорукердиктин чыныгы үлгүсү деп айтсак болот. Ушундай заманда бирөөгө жакшылык жасоо деле

кыйындап калгандай. Бирок мен ар дайым адамдарга жакшылык гана кылам деп убада бере алам.

**2-окуучу:** Эмне үчүн боорукер боло албайбыз? Боорукер болууга да замандын тиешеси барбы. Кайсыл учур болбосун боорукердик жасоо инсандык улуу парз катары саналат деп ойлойм. Демек мен да ушул парзды аткарам.

**3-окуучу:** Абдыкерим Муратов сунуштаган аңгемелерди экинчисин мисалга алгым келет. Артынан акмалап жамандык кылууга камынып жүргөн адамга жакшылып кылып, аны өлүмдөн куткаргандын өзү эмне деген улуулук. Мына ушуну боорукердик деп айтсак болот.

**4-окуучу:** Боорукердик менен мээримдүүлүк эриш-аркак жүргөн сапаттар деп айтсак болот. Анткени мээримдүү адам гана боорукердик иштерди жасай алат.

**Тарбиялык саатты жыйынтыктоо:**

**Мугалим:** Урматтуу окуучулар, боорукердик жана мээримдүүлүк жөнүндө жакшы ойлорду айттыңар. Ушул айткан ойлоруңар ылайым жүзөгө ашсын. Силер ар дайым мээрим чачкан, боорукердик үчүн кучагыңарды кенен ачкан, таза дилдүү, ыймандуу инсан болгула. Бирөөгө жакшылык кылууда, мээрим төгүүдө бүт ааламга жылуу нурун чачкан күн сыяктуу болгула.

## №5 сабак

# БИРӨӨНҮН КЕМЧИЛИКТЕРИН ЖАШЫРУУДА КАПКАРАҢГЫ ТҮНДӨЙ БОЛ

### Тарбиялык сааттын максаты:

- окуучулар бирөөнүн кемчиликтерин жашырууга үйрөнүшөт;
- адамдардын жакшы сапаттарын байкоого аракеттенишет;
- ыксыз жерден бирөөнү жамандабоо керек экендигин түшүнүшөт;
- бир сырдуу болуу, айтылган сырды сактоо керек экендигин билишет.

### Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:

*топтук таанытым (презентация), 5 мүнөттүк эркин жазуу*

**Керектелүүчү каражаттар:** ар бир окуучуга жете турган А4 кагазы, флипчарт (ватман), маркерлер, скотч.

### Тарбиялык саатка даярдык:

- окуучулар 1ден 3кө чейин санашып үч топко бөлүнүшөт;
- ар бир топко сунушталуучу текстти даярдоо;
- сунушталган тексттеги кырдаалдардын чечүүнүн жолдорун сунуштоо жана аларды флипчартка (ватманга) жазуу;

### Тарбиялык сабактын жүрүшү:

Мугалим сабакты «Шеригинди тааныштыр» оюну менен баштайт. Оюн төмөндөгүдөй тартипте өткөрүлөт:

#### Шеригинди тааныштыр

Окуучулар экиден жуп болуп турушат. Мугалим баштоого көрсөтмө бергенде кезек менен бири-бирин тааныштыра башташат. Мисалы: *Бул менин досум. Аты Самат. Мүнөзү токтоо. Көп күлбөйт. Классташтарынын баарына бирдей мамиле жасай билет.* ж.б.у.с Шериктерин тааныштырууда терс сапаттарын айтып, келекелөөгө жол берилбейт. Оюндун максаты бири-биринин жаман сапаттарын жаап жашырып жакшы сапаттарын ашкерелөөгө үйрөнүү.

Оюн ойнотулуп бүткөндөн кийин окуучулар 3 топко бөлүнүп олтурушат. Ар бир топтун башчысы чыгып мугалимдин колундагы кагазды суурушат. Кагаздарда төмөндөгүдөй жазуулар болот: №1, №2, №3. Сууруп алган кагазына жараша топторго тексттер берилет.

#### 1-топ №1 кырдаалды талдайт:

#### «Айбектин сыр жашырбастыгы»

Үйдө Динар иниси Айбек экөө ойноп жатышкан. Алардын апасы дүкөнгө чыгып кеткен эле. Динара үйдү жыйнаштырып, Айбек үнүн бийик чыгарып, муундап китеп окуп жаткан. Бир убакта «тарс» эткен үн чыкты. Айбек үндү угары менен Динара жүргөн ашканага чуркап чыкты. Динара идиш-аякты сүртүп жатып кымбат баалуу тарелканы сындырып алыптыр. Шашып кеткен кыз сыныктарды жыйнап таштандыга салды да, Айбекке апасына айтпоосун өтүндү. Иниси макул болду.

Дүкөндөн апасы келгенде Динара эмнегедир ыңгайсыздана берди. Айбек канчалык айтпайын десе да болбоду, чыдамы кетти. Анан апасына айтып салды. Апасы кызын аябай кейип, азыраак уруп да койду. Динара Айбекке аябай капа болду.

Силер кантип ойлойсуңар Айбек эжесинин кылганын жашырып айтпай койсо болот беле?

## **2-топ №2 кырдаалды талдайт:**

### **«Бекзат эмнеден уялды?»**

Танакис учурунда балдар мектептин короосунда маектешип туруп калышты. Кечээги көргөн кинолорун, бирөөдөн алган белектерин, айтор өткөн кеткен сөздөрдү айтып отурушту. Ошол учурда алардын жанынан физика мугалими Бермет эжей өтүп кетти. Ал өтүп кетери менен Асан: Ушул эжей аябай тойгозду. Кыйкыра берет. Бир күнү үнү бүтүп калса эле, - деп калды. Аңгыча кирүүгө коңгуроо кагылды. Аларга физика сабагы эле. Баары жабыла чуркашты. Бекзат гана класска кирбестен Бермет эжекесин утурлап усулканага карай басты. Физика мугалиминине жолугуп Асандын айткан сөзүн айтып жиберди. Эмне үчүн андай кадамга барганы түшүнүксүз.

Сабак башталды. Физика мугалими Асанды ордунун тургузду да: -экинчи менин сабагыма кирбегин, - деп айтты. Асан эч нерсе түшүнбөй калды. Окуучулар да таң калышты. Бир гана Бекзат башын жерге салып, айыптуудай жер тиктеди. Кылган ишине өкүндүбү ким билет?

## **3-топ №3 кырдаалды талдайт:**

### **«Падышанын шакеги жоголду»**

Бир падышанын эки увазири жакын дос эле. Бир күнү алардын бирөөсү аябай акчага муктаж болот. Анан падышанын кымбат баалуу шакегин уурдап алып сатып жиберет. Шакекти уурдап жатканда берки досу бирөө келип калбасын деп күзөтүп турган. Бир гана ошол күбө эле.

Эртеси падыша шакегин таппай тополоң кыла баштады. Бардык кызматкерлерин чакырып сурак жүгүздү. Акыры айласы кетти кимдир бирөөнү жазалаш керек эле. Анан баягы күбө болуп, күзөттө турган увазирин чакырды:

- Сен ким алганын билесиң. Себеби сенден башка эч ким менин бөлмөмө кирбейт, - деди. Увазир көрбөгөнүн айтты. Падыша ачууланып аны зынданга салдырды. Ошондо да ал досунун кемчилигин жашырды. Айткан жок.

Бул окуяны уккан увазир досун зындандан куткарып качырып жиберди. Ыйлап, бир өмүр ыраазы экендигин айтты.

Мугалим жогорудагы тексттерди алдын ала даярдап коёт. Ар бир топко бирден текст берилет. Кичи топтордо иштөөгө 20 мүнөт убакыт берилет. Берилген кырдаалдарды окуучулар сахналаштырып, же көрктүү окуп, топтун жалпы оюн таанытымга (презентацияга) алып чыгат. Төмөндөгүдөй суроолорго флипчартка (ватманга) жооп жазышат:

1. Бул кырдаалдарды болтурбай койсо болот беле?
2. Бул кырдаалдардан силер кантип чыгаар элеңер?
3. Силер бул окуялардан кандай тарбия ала алдыңар?
4. Бирөөнүн кемчиликтерин жашыруунун пайдасы барбы?

### **Беш мүнөттүк эркин жазуу:**

Ар бир окуучуга А4 форматындагы кагаз берилет. Окуучулар сабактан алган таасирин, тема жөнүндө ойлорун кагазга түшүрүшөт. Берилген убакыт аяктагандан кийин каалоочулар жазганын окуйт. Окуучулар бири-биринин жакшы жумушу үчүн музыкалык кол чабуу менен ыраазылык билдиришет.

**1-окуучу:** Бүгүнкү сабак мага чоң таасир калтырды. Сыр сактоону, бирөөнүн кемчиликтерин жашырууну үйрөндүм. Мен эми эч качан бирөөнүн кемчиликтерин көрүнгөнгө айта бербейм. Албетте кемчиликти айтуу керек. Бирок ошол адамдын өзүнө гана.

**2-окуучу:** Менин бүгүнкү сабактан алган таасирим чоң. Анткени, бирөөнүн кемчиликтерин жашырууда капкараңгы түндөй болуу керек экендигин түшүндүм. Айбектин, Бекзаттын жасаган жоруктары туура эмес экендигине ынандым.

**3-окуучу:** Бирөөнүн кемчиликтерин жашыра билүү кыйын. Канчалык ичиңе сактасаң да, тынчтык бербейт. Ошондуктан кимдир бирөөгө айтууга туура келет. Бирок канчалык кыйын болсо да жашыруу керек экендигин бүгүнкү сабак далилдеди.

**Тарбиялык саатты жыйынтыктоо:**

**Мугалим:** Менин сүйүктүү окуучуларым, бүгүнкү сабак силерге кандай таасир берди? Сабактан кандай үлгү алдыңар? Бул суроолорго жооп талап кылбайм. Өз эркиңер. Бирок, мен бир нерсеге ишенем силер ар дайым адептүү жүрүш-турушуңар менен башкаларга үлгү көрсөтө аласыңар. «Бирөөнүн кемчиликтерин жашырууда капкараңгы түндөй бол!» деген кептин төркүнүн да бир нече мисалдар менен байкай алдыңар. Демек аны өз турмушуңарда пайдалана аласыңар деген ойдомун. Ар дайым бирөөнүн жакшы жагын көрүп, жаманы болсо өзүнө айтып, башка бирөөгө сөз кылбаганга көңүлө. Бүгүнкү сабакка тиешелүү жаш акын Улукбек Омокеевдин төмөндөгү ырын жаттап, айтып жүргүлө:

Бул «ачык ооз», тиги «өлгүдөй» сак дебе,  
Жаңылышат кары деле жаш деле.  
Дүйнөң түгөл болуп кетпес адамдын,  
Кемчилигин айткан менен ашкере.

Бул дүйнөдө мүдүрүлгөн батыл көп,  
Жакшы иш жасап айтар эриген асыл кеп.  
Жамы журттун пайдасы үчүн эл айткан,  
Жаманды жаап, жакшылыкты ашыр деп.

**№6 сабак**  
**ТОКТООЛУКТА ЖАНА ЖӨНӨКӨЙЛҮКТӨ**  
**КӨТӨРҮМДҮҮ ЖЕРДЕЙ БОЛ**

*Токтоолук – бакытка алып баруучу  
ырыстуу жол*

**Тарбиялык сааттын максаты:**

- окуучулар токтоолук жана жөнөкөйлүк сапат тууралуу түшүнүк алышат;
- токтоолук сапаты калыптанат;
- бой көтөрбөөгө, жөнөкөй болууга умтулушат.

**Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:**

*топ менен иштөө*

**Керектелүүчү каражаттар:** флипчарт (ватман), маркерлер, скотч.

**Тарбиялык саатка даярдык:**

- окуучулар эки топко бөлүнүшөт;
- флипчартка (ватманга) «Токтоолук», «Жөнөкөйлүк» деген таблица даярдалат.

**Тарбиялык сабактын жүрүшү:**

Сабак акын А.Осмоновдун ыры менен башталат. Мугалим ырды көркөм окуп берет:

**Замандашыма**

Жашыл ала жагоо тагып желбиреп,  
Жакшы өмүрдүн жарашыгы биз элек.  
Жаштык күндүн ар бир соккон сагаты,  
Жаш сүйүүдөй койнубузга эркелеп.

Кызыл ала жагоо тагып желбиреп,  
Кызык күндүн кызыктары биз элек.  
Кымбат күндүн ар бир соккон сагаты,  
Кыз баладай койнубузга эркелеп.

Жашоо эркине жаратылып бир ирет,  
Карап көрсөң кандай эмгек кылдым деп.  
Кайран күндөр бекер кеткен экен деп,  
Ойлоп-ойлоп өкүнөрүн ким билет?..

Сонун күнгө жаратылып бир ирет,  
Санап көрсөң кандай эмгек кылдым деп.  
Сайран өмүр текке кеткен экен деп,  
Самап-самап сагынарын ким билет?

Кеткен кемтик жакшы ыр менен жетилет,  
Андай болсо, көп кечикпей кууп жет.  
Доорубузга каухар чачып калалы,

Алдыбызда канча күн бар ким билет?

Жаштык айып таттуу ыр менен жетилет,

Андай болсо, көп кечикпей кууп жет.

Заманага жыпар төгүп калалы,

Дагы канча жашоо калды ким билет?

**Мугалим:** Урматтуу окуучум, акын Алыкул замандаштарына эмне айткысы келген? Бул ырдын төркүнү эмне? Менимче силерге түшүнүктүү эле. Акын ырында беш күнчүлүк жашоодо кандай эмгек кылдык деп, кымбат күндөрдү, жакшы өмүрдү татыктуу өткөрүү жөнүндө ой толгоп жатат. Акындын мына ушул оюн улаган, жакшы жашоодогу үлгүлүү жүрүш-турушка багыттаган сабагыбызды баштайбыз.

Мугалим флипчарттагы (ватман) төмөндөгүдөй таблицаны доскага илет.

<b>Токтоолук</b>	<b>Жөнөкөйлүк</b>
- сабырдуу;	- жоопкерчиликтүү;
- жоомарт;	- сылык;
- ойчул;	- чынчыл;
- кичипейил;	- убадага бек;
- жөнөкөй;	- кең пейил;
- сылык;	- боорукер;
- чынчыл;	- карапайым;
- намыскөй;	- намыстуу;
- уяттуу ж.б.	- тыкан ж.б.

Окуучулар буларга өз алдынча жооп издеп, өз пикирлерин таратылып берген А4 форматындагы кагазга жазышат. Мугалимдин көрсөтмөсү менен жазгандарын жанындагы шериги менен талкуулайт. Бири-биринин ойлорун толукташат. Андан соң эки топко бөлүнүп отурушат. Ар бир топко бирден флипчарт жана түстүү маркерлер берилет. Окуучулар жазган барактарын экиге бөлөт. Барак айрылганда жарымында «Токтоолук», экинчи жарымында «Жөнөкөйлүк» жөнүндө жазгандары калышы керек. Ар бир топ чогулган идеяларды жалпылап таанытымга (презентацияга) даярданышат.

Талкуунун натыйжасында эки топ бул сапаттарга мүнөздөмө беришет.

#### **№1 «Токтоолук»:**

Токтоолук – бул адамдык жакшы сапаттардын бири. Эч качан шашпаган, ыксыз күлбөгөн, ачуусу анча-мынчага келбеген, бир сырдуу адамды токтоо деп айтабыз.

#### **№2 «Жөнөкөйлүк»:**

Жөнөкөйлүк – бул башкалардан айырмаланбай, бой көтөрбөй жүрүү. Өзүнүн артыкчылыктарын башкаларга көрсөтпөө. Жөнөкөй адамдар башка бирөөлөргө кыйынсынбайт, менменсинбейт.

#### **Тарбиялык саатты жыйынтыктоо:**

**Мугалим:** Окуучум, жөнөкөй жана токтоо адам болуу деген ураан сенде калыптансын. Мектепте окуп жүргөн бир окуучу аябай шок болуп, сабагын окубай, мугалимдерин какшатып, ата-энесин да тажатат. Жадап бүткөн атасы: «Уулум, сен

такыр адам болбойсуң» - деп айтат. Атанын сөзүнө ушунчалык намыстанган уулу, ошол күндөн тартып өзгөрө баштайт. Сабакты эң жакшы окуп, мектепти алтын медаль менен аяктайт. Жогорку окуу жайга тапшырып, аны кызыл диплом менен бүтөт. Тилеген максатына жетип, чоң кызматта иштеп калат. Алдында машинасы, эки кабат үйү, байлыгы бардык нерсе жетиштүү. Ошол бала бир күнү креслодо чалкалап отуруп бир учур атасынын «Уулум, сен адам болбойсуң» деген сөзүн эстеп, машина жөнөтүп, айылдагы атасын алдырат. Атасын ордунан туруп тосуп алат. Жайгашкандан кийин атасына кайрылып: «Ата, бир убакта сиз мени адам болбойсуң деген элеңиз. Мына, адам болот деген ушу, бардык нерсем жетиштүү. Телегейим тегиз. Эми эмне дейсиз,» - дейт. Атасы уулун бир топко үнсүз тиктеп турат да: «Балам, туура сен бардык нерсеге жетишипсиң, бийлик, байлык, баары бар. Эч кемчилдигиң жок. Бирок, сен дагы эле адам болбопсуң,» - деп ордунан туруп чыгып кеткен экен.

Мына көрдүңбү окуучум, текберликтин арты кандай болоорун. Сен кандай ийгиликтерге жетишпе ата-энеңдин эмгегин эсиңден чыгарба, эң негизгиси токтоо, жөнөкөй адам болушту унутпагын. Инсан деген улуу атка татыктуу болгун.

Төмөндөгү ырды жаттап, пайдаланып жүргүлө:

Өскөн багып түбөлүктүү жай көрөт,  
Өйдөсүнбөйт башкалардан байтерек.  
Ою бийик, өзү жерде жашаган,  
Улуулукка жөнөкөйлүк шай келет.

Изи калат өтсө далай замандар,  
Узап барат жай шилтеген кадамдар.  
Сын көз менен түптүз көрөт дүйнөнү,  
Токтоо мүнөз жөпжөнөкөй адамдар

**Улукбек Омокеев**



## №7 сабак

# ЧЫДАМДУУЛУКТА ЧАЛКЫП ЖАТКАН ДЕҢИЗДЕЙ БОЛ

### **Тарбиялык сааттын максаты:**

- окуучулар чыдамдуулук жөнүндө түшүнүккө ээ болушат;
- ар кандай нерсеге чыдамдуу болуунун артыкчылыгын билишет;
- сөз көтөрүмдүүлүк да чыдамдуулук сапат экенин билишет.

### **Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:**

*мугалимдин аңгемеси*

**Керектелүүчү каражаттар:** флипчарт (ватман), маркерлер, скотч.

### **Тарбиялык саатка даярдык:**

- «Жолборс чекмеси» деген жомоктун тексти даярдалат;
- Жомок боюнча тартылган сүрөттөр доскага илинет;
- флипчартка (ватманга) «Чыдамдуулук» деген сөз жазылат.

### **Тарбиялык сабактын жүрүшү:**

Сабакты мугалим «Жолборс чекмеси» деген жомок менен баштайт. Жомокту үн кубултуп окуп берет.

### **Жолборс чекмеси (татуировка)**

Мурда адамдар денелерине ар түрдүү чекме чектирүүнү адатка айландырып алган. Колдоруна, буттарына, желкелерине ар түрдүү сүрөттөрдү тарттырышчу. Бир күнү бир киши желкесине чекме чектирүү үчүн устага барат. Ал устага:

- Жанымды кыйнабай, эч оорутпай туруп, бир чекме чегип бер – деп суранат.

Анда уста:

- Эмненин сүрөтүн чегейин? – деп сурайт.

Ал киши:

- Айбаттуу бир жолборстун. Себеби менин жылдызым да жолборс жылдызы.

Бирок анын акылы адамдыкындай иштей турган болсун – деп айтат.

Уста:

- Кайсыл жериңе чегип берейин?

- Желкеме.

Уста ишке кирише баштайт. Ийнелерин даярдап, анын желкесине бир ийненин учун батырып алганда эле ооруганынан бакыра баштайт. Жаны ооруган адам устадан:

- Эй уста, мени өлтүрөсүң го, эмненин сүрөтүн тартып жатасың? – деп сурайт.

Уста:

- Жолборстун сүрөтүн тарт дедиң. Мен тартып жатам – деп айтат.

Ооруга чыдабаган киши:

- Азыр жолборстун кайсы жерин тартып жатасың? – деп сурайт.

Уста:

- Куйругун тарта баштадым.

- Кой андай кылба. Жолборстун узун куйругу мени кыйнап жиберди. Андан көрө куйругу жок эле жолборс тарт – деп айтат.

Уста да анын айтканына макул болуп, бул жолу анын бакырганына да карабай жолборстун башка бир жерин тарта баштайт.

Ал дагы сурайт:

- Кайсыл жерин тарта баштадың?

- Кулагын.

Ооруга чыдабаган киши:

- Эй устам, кулагын тим эле койчу. Кулаксыз жолборс боло берсин – деп айтат.

Уста кулагынын жарымын тартып койгон эле. Аны таштап башка жерин тартууга киришет. Бир аздан кийин:

- Эми кайсыл жерин тарта баштадың? – деп сурайт.

Уста:

- Жолборстун курсагын тарта баштадым – деп жооп берет. Жаны ооруган киши кайра эле:

- Курсагын да тартпай эле кой. Курсагы жок эле болсун – деди.

Сабыры түгөнгөн уста:

- Дүйнөдө куйруксуз, башсыз, курсаксыз жолборс болчу беле. Ырас, ооруга чыдай албасаң, анда эмнеге келдиң? Азыр тезирээк бөлмөдөн чыгып кет – деп кууп жиберет.

**Мугалим:** Балдар, бул жомокто кандай идея бар?

**1-окуучу:** Адам баласынын сабырсыздыгы жөнүндөгү идея.

**2-окуучу:** Чыдамкайлык жөнүндө айтылып жатат.

**3-окуучу:** Адам баласынын ойлонбой иш жасагандыгы.

**4-окуучу:** Акылсыздык жөнүндөгү идея.

**Мугалим:** Кандай деп ойлойсуңар, уста анын айтканын жасай берсе болот беле?

**5-окуучу:** Ооруга чыдабаса ойлонуп анан келиши керек эле да.

**6-окуучу:** Жолборстун бардык жерин тартса ооруй берсе анан кайсы жерин тартат?

**7-окуучу:** Чыдамы жок адамга устанын ачуусу келди да. Мен деле устанын ордунда болгондо ошентмекмин.

**Мугалим:** Балдар, жомоктун негизги идеясына силердин берген жоопторуңар туура келип жатат. Негизги идея адамдын чыдамкайлыгы. Бул киши өзү суранган нерсеге чыдаган жок. Ал эми бул турмушта адамдын башына ар кандай сыноолор, тагдырлар туш келет. Ошол учурда мөгдөп калбай, баш учуп жеңилип бербей жер сыяктуу көтөрүмдүү болуш керек. Айткылачы чыдамдуулук эмнеге алып келет?

Мугалим доскадагы флипчартка (ватман) «Чыдамдуулук» деп жазат. Окуучулардын айткан жоопторун да жазып турат.

**Чыдамдуулук:**

- бакытка жеткирет;

- ден соолугуна зыян келтирбейт;

- ачуусу азаят;

- сабырдуулукту үйрөнөт;

- ынтымак алып келет;

- достук бекемделет;

- душмандар күйүгөт ж.б.

**Мугалим:** Кыргыздын даанышман инсандары чыдамдуулук жөнүндө албан акылдарды айтып, өз башынан өткөргөн окуяларын үлгү катары сунуштап келишкен. Кандай оор кыйынчылык болсо да чыдамдуулук менен жеңүү керек экендигин Жээренче чеченге аялынын өлгөнүн угузуу жөнүндө айтылып жүргөн эл оозундагы айтылманы байкап көрөлү:

Аттан түшүп, жай сурап отурганда, бир карыя чеченге кайрылат:

- Ээ, чеченим, бул дүйнөдө үчөө: агып жаткан суу, асман тиреген тоо, ааламды жаркын нурга бөлөгөн күн өлбөйт дейт, чынбы?

- Жок, алар да өлөт. Кычырап кыш келип, борошолоп кар жааса, тоонун башын ак басат – өлбөгөндө не болду. Арылдап аккан дайра жок, булактын көзүн муз басса, суу өлбөгөндө не болду. Асманда булут ойноктоп, нурду жерге жеткирбейт – күн өлбөгөндө не болду.

- Ээ, чеченим, анда адамзатка келелик – атасы өлгөн не болот?

- Атасы өлгөн аскар-зоосу ураган менен тең болот. Куудай сакалын агартып, төрдө отурса атакең – аскар-зоо болбогондо не.

- Энеси өлгөн не болот?

- Энеси өлгөн – элин жоо чапкан менен тең болот.

- Баласы өлгөн не болот?

- Өзөгүн өрт алган менен тең болот. Өрттөнсө өзөк-тукум жок, өчкөнү болот отуңдун.

- Ээ, чеченим, эң акыркы бир собол: катыны өлгөн не болот?

Ошондо Жейренче чечен ыргып кеткен экен:

- Атаңдын көрү, катыным өлгөн турбайбы? –деп кайгырган экен. Бирок мөгдөп калбаптыр. Чыдамдуулук менен жеңиптир.

**Тарбиялык саатты жыйынтыктоо:**

**Мугалим:** Урматтуу окуучулар, демек турмуштагы бардык кыйынчылыктарды, сыноолорду көтөрүп, чыдамдуулук менен жеңе билишиңер – бактылуу жашоого умтулганыңар.

## №8 САБАК

### КААРЫҢ КЕЛИП АЧУУЛАНГАНДА ҮН ЧЫГАРБАС БАЛЫКТАЙ БОЛ

#### **Тарбиялык сааттын максаты:**

- ачууга алдыруу жаман сапат экендигин түшүнүшөт;
- ар кандай нерсеге эле ачуулана бербөөгө үйрөнүшөт;
- каардуу, ачуулуу адамдарды мүнөздөй алышат.

#### **Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:** мугалимдин аңгемеси

#### **Керектелүүчү каражаттар:** флипчарт (ватман), маркерлер, скотч.

#### **Тарбиялык саатка даярдык:**

- «Шаардык менен айылдык» деген аңгеменин тексти даярдалат;
- Аңгеме боюнча тартылган сүрөттөр доскага илинет;
- флипчартка (ватманга) «Ачуу деген эмне?» деп жазылат.

#### **Тарбиялык сабактын жүрүшү:**

Сабакты мугалим «Шаардык менен айылдык» деген аңгеме менен баштайт. Аңгемени мугалим үн кубултуп окуп берет.

#### **Шаардык менен айылдык**

Илгери-илгери өткөн заманда бир шаардык бир айылдык адам дос болушуптур. Айылдык шаарга келген болсо шаардык досунун үйүндө сөзсүз эки-үч ай конуп анан кетчү экен. Эрте менен анын дүкөнүнө барып, ал жерден каалаган нерсесин өзүнүкүндөй пайдаланчу. Айылдык кишинин бар чыгашасын шаардык досу төлөп аябай конокточу.

Айылдык бир күнү шаардык досуна:

- Эй досум, эч болбосо бир жолу айылга барбайсыңбы? Бала-бакыраңды да алып бар. Алардын азыр гүлдөй курагы. Жайында барсаңар мөмө-жемиш да бышып калат. Силерге кызмат кылгым келет. Туугандарыңды, балдарыңды, аялыңды алып үч-төрт ай конок болуп кел. Кааласаң жазында кел. Жазында да айыл жапжашыл болуп, гүлдөр ачылып, өзүнчө кереметке айланат – деп айылына чакырат.

Шаардык айылдык досунун сөзүнөн кутулуу үчүн бир күнү бараарын айтып сөз берет. Мындан кийин да арадан сегиз жыл өтөт. Айылдык шаардык досуна:

- Качан келесиң? Жаз өттү, кыш өттү. Үй-бүлөбүз менен күтүп жатабыз – деп айттыра берчү. Шаардык болсо:

- Бул жылы ишим көбөйүп кетти. Конок келип калды. Тигиндей болуп калды – деп ар түрдүү шылтоолорду айта берчү.

Айылдык жыл сайын шаардык досунун үйүнө келип үч-төрт ай бекер жашап, бекер ичип-жеп жүрө берчү.

Акырында үч ай шаардык досунун үйүндө калганда, досун мажбурлап айылга барууга көндүрөт. Ошондо да алар сөзүнө турушчу эмес. Шаардык досунун балдары болсо:

- Ата досуңузга көп жардамыңыз тийди. Ал дагы сизди айылга алпарып карызынан кутулайын деп жатса керек – дешти. Акырында макул болуп, даярданып жолго чыгышат. Шаардык досу балдары менен качырларга минип алып баратып, ал жактын кооз табиятын элестете баштайт.

Бир ай жол жүрүп олтуруп, акырында айылга келишет. Аябай чарчап чаалыгышкан. Ат, качырлары да отсуз, жемсиз калышкан эле. Бирок, кызыгы айылдык досу алардан качып, эшигин да ачпай коёт.

Түн кирери менен жаан жаап, бороон улуп аябай суук боло баштайт. Шаардык досу дагы бир ирет эшигин каккылап көрөт. Эч болбосо балдары үчүн таң атканга чейин баш калкалоочу жай сурайт. Айылдык досу:

- Колуңа жаа, курал алып, короомду тоодон түшө турган карышкырлардан коргой турган болсоң жай таап берем – дейт.

Аргасы кеткен шаардык буга макул болуп, балдары менен бир бөлмөдө таңды күтө баштайт. Түн бир оокумда тоо тараптан бир топ карышкырдын түшкөнүн көргөн шаардык досу колундагы жаасы менен бир карышкырды атып өлтүрөт. Бирок айылдык досу:

- Эмне кылып койдун? Сен аткан карышкыр эмес менин эшегимдин баласы эле! – деп жаңжал чыгара баштайт.

Шаардык досу өлгөн карышкыр экендигин ишенимдүү түрдө айтат да, андан:

- Мындай жаан жаап, бороон улуган караңгы түндө анын эшегиңдин баласы экенин кайдан билдиң? – деп сурайт. Айылдык досу:

- Аны сен ага мылтык кезеп жатканда тааныдым – дейт.

Ошондо сабыры түгөнгөн шаардык досу аны жакадан алып:

- Акмак адам! Эшегиңдин баласын ошончолук узактан, жамгырлуу караңгы түндө тааныйсың да, сени айлап коноктогон он жылдык досунду тааныбай калдыңбы? – дептир.

Болуп өткөн окуядан жакшы бир сабак алган шаардык досу таң агараары менен үй-бүлөсүн алып жолго чыгат.

**Мугалим:** Балдар, бул аңгемеден эмнени түшүндүңөр. Шаардык досу айылдык досуна кандай мамиле кылышы керек эле?

**1-окуучу:** Шаардык досу дагы гумандуулук кылды. Ачуусун басты. Аны токмоктоп таштаса болмок.

**2-окуучу:** Шаардык досу туура кылды. Анын ачууга алдырбагандыгы да туура.

**3-окуучу:** Анын акыркы айткан сөзү эле ага жетиштүү болду окшойт. Ал ушунчалык жүзү адамды урган менен натыйжа чыкмак эмес. Үндөбөй басып кеткени жакшы.

**Мугалим:** Туура айтасыңар, балдар. Ата-бабаларыбыз «Ачуу – душман, акыл - дос» деген таасын кепти айтып келишкен. Мына ушул багыттагы А.Кармышаковдун пикирин талдап көрөлүчү.

**Ачуу – бул адамдын терс оюнун, кандайдыр бир ички күчтүн таасири менен сыртка чыгышы.** Ал адамдын бирөөгө жини келгенде, каары кайнаганда, жек көргөндө, нааразы же ыза болгондо, урушканда, чыр-чатак учурунда, тил, кыжырдануу, көз караш, кабак чытуу, чекчейе тиктеп, жек көрө кароо аркылуу билдирет.

**Ачуу – терс ой-жүгүртүүдөн улам психологиялык карама-каршы дүүлүгүү аркылуу пайда болуп, бир адамдан экинчи бир адамга багыт алат.**

**Эмне үчүн ачуу – душман?**

Ачуу ачууланган адам үчүн да, тил уккан адам үчүн да зыяндуу. Анткени экөө тең кандайдыр бир психикалык жабыркоого учурашы мүмкүн. Көп ачууланган адамдын нерви бат чарчайт. Бара-бара ишке жөндөмдүүлүгү солгундайт. Ал эми тил уккан адамдын да көңүлү чөгөт. ошентип ачуу адамдын өз өмүрүнө да зыяндуу, терс жорук-жосундарга түртүшү мүмкүн. Анткени ачууланган адамдын кан тамырлары чыңалып чыгат. Нервине күч келет. Ачуу менен ар кандай күтүүсүз жаман иштер, кырсыктар болуп кетүүсү мүмкүндүгүн билебиз. «Жакшы болуу аста-аста, жаман болуу бир паста», - дешет эмеспи.

Ачууланган адамдын дароо эле начар жагы көрүнөт да, элге бат эле жаман көрүнүп калат. Ачуу адамдын кебете-кешпирин акырындык менен бузат. Андай адамдын кабагы салыңкы болуп чекесине, көздөрүнүн айланасына бырыш, так бат түшөт.

Ачуунун мына ушундай табияты адамдын өзүнө душмандык болуп эсептелет. Ошондуктан ачуу – душман. Ачуу адамга душман катары мына ушундай тескери кызмат аткарат.

### **Акыл эмне үчүн дос?**

Акыл – бул адамдын маалымат кабыл алуу, түшүнүү, ой-жүгүртүү, үйрөнүү, үйрөтүү, тыянак чыгаруу, маселе чечүү жөндөмү.

Акыл адамдын аң-сезими, кабылдоосу аркылуу толукталып турат. Билим аркылуу байыйт. **Эс – туура ой жүгүртүү, ойдо көпкө тутуу жөндөмү.**

Адам акылына карап бааланат. Акылдуу адам ар дайым «жакшы» деген сыймык алып жүрөт. «Акыл айга жеткирет», - деп бекер айтылбайт.

Акыл адамга жакшы ийгиликтерди алып келет. Акыл ачууланган адамдын демин басат. Жакшы ойго салат. «Оң колунун ачуусун, сол колу менен токтотот».

Мына балдар, «Ачуу – душман, акыл - дос» макалынын чечмелениши. Айткылачы кандай сапаттар ачууланууга жол берет?

**4-окуучу:** Сөздү көтөрө албастык.

**5-окуучу:** Болбогон эле нерсеге чычалоо.

**6-окуучу:** Чыртыюу.

**7-окуучу:** Карама-каршы пикирлердин курчушу.

**8-окуучу:** Жалгандан жала жабуу.

**9-окуучу:** Ушакчылык.

**10-окуучу:** Чагымчылык.

**11-окуучу:** Кыжырдануу.

Мугалим доскага «**Ачууну келтирет**» деген сөз жазылган флипчартты (ватман) илет. Окуучулар өз ойлорун айтышат. Жыйынтыгында кластер түзүлөт.



### **Тарбиялык саатты жыйынтыктоо:**

**Мугалим:** Демек каарың келип ачууланганда үн чыгарбас балыктай болууну үйрөнүшүбүз керек экен. Ачуусу келген адамдын ачуусун төмөндөгүлөрдүн жардамы менен басууга болот:

- жагымдуу сөз менен;
- жакшы мамиле менен;
- пикирин угуп, калыс балоо менен;
- жан тарта сүйлөп, адилеттик кылып, жоошутууга аракеттенүү менен;
- түшүндүрүү, ынандыруу аркылуу;
- берилген убаданы аткаруу менен.

Каарың келсе капилет иш болуптур,  
 Карманбасаң жоболоңдуу жоруктур.  
 Шайтан өңдүү азгырган бул ачууну,  
 Эл окшотуп жин деп атап коюптур.

Ачуулануу шайтанга дос, ишке кас,  
 Каардуу адам пил болсо да, итче пас.  
 Кыргыз айтат көңүлгө түй жаш жигит,  
 Жиниң келсе, кызыл тилди тишке бас.

***Улукбек Омокеев***

## №9 сабак

# КАНДАЙ БОЛСОҢ ОШОНДОЙ КӨРҮН ЖЕ КАНДАЙ КӨРҮНСӨҢ ОШОНДОЙ БОЛ

### **Тарбиялык сааттын максаты:**

- адамдын кулк-мүнөзүндөгү жасалмалуулук сапат жөнүндө түшүнүк алышат;
- туруш-турпаты кандай болсо, ошол калыпта жүрүүгө үйрөнүшөт;
- жасалмалуулуктун кесепетин билишет.

### **Тарбиялык саатты өткөрүүнүн формасы:**

*мугалимдин аңгемеси*

**Керектелүүчү каражаттар:** флипчарт (ватман), маркерлер, стикерлер (жабышуучу түстүү барактар), скотч.

### **Тарбиялык саатка даярдык:**

- «Мүнөздөмө дарагы» үчүн флипчартка (ватманга) дарактын сүрөтү тартылат;
- «Өзгөргөн кумурска» аңгемесинин негизинде тартылган сүрөттөр;

### **Тарбиялык сабактын жүрүшү:**

Сабак «Сандарды жазабыз» деген оюн менен башталат. Бул оюн балдардын активдүүлүгүн шарттайт. Оюндун тартиби төмөндөгүдөй мүнөздө:

#### **Сандарды жазабыз**

Окуучулар ортого чыгышып айлана түрүндө, кааласа жарым айлана түрүндө турушат. Алгач бардыгы оң жак чыканагын көтөрүшүп 1ден 10го чейин сандарды жазышат. Бул көнүгүү бир нече ирет кайталанат. Андан соң сол жак тизесин көтөрүп 1ден 10го чейинки сандарды жазышат. Оюн ушул тартипте улантыла берет.

**Мугалим:** Урматтуу окуучулар, силер колуңардагы стикерлерге өзүңөргө кыска мүнөздөмө жазып, доскадагы флипчартка жабыштыргыла.

Мугалим жумушту аркаруу үчүн 10 мүнөт убакыт берет. Белгиленген убакыттан соң окуучулар флипчарттагы дарактын жалбырактарына жазган мүнөздөмөлөрүн жабыштырышат. Жабыштырып жатып бардык окуучуларга угузуп ашкере окушат.

**1-окуучу:** Мен уяңмын жана чынчылмын.

**2-окуучу:** Мен болбогон ишке эле кыжаалат боло берем.

**3-окуучу:** Мен айткан сөзүмө турганды жакшы көрөм.

**4-окуучу:** Начар сапаттарымды жашырууга аракет кылам.

**5-окуучу:** Өтө ишенчээкмин.

**6-окуучу:** Өзүмдөн башкага эч качан ишене бербейм.

**7-окуучу:** Жакшы сапаттарым көп эле деп ойлойм.

**8-окуучу:** Достукту бекем сактайм.

**9-окуучу:** Айтылган сырды эч качан жашыра албайм.

**10-окуучу:** Көбүрөөк сүйлөп коём.

**11-окуучу:** Сабырдуумун, токтоомун.

**Мугалим:** Балдар, азаматсыңар! Силер өзүңөрдүн мүнөзүңөр жөнүндө жашырбай айттыңар. Бул эң туура кадам. Адам баласы эч качан өзүңдөгү терс сапатты жашырбаш керек экен. Миң жашырган менен бир күнү ал сапат ашкере болот. Ошондуктан ар дайым кубулбай, бир калыпта жүрсөңөр анын үзүрүн албетте көрөсүңөр. Биз азыр силер менен башкача болуп өзгөрүүгө, өзүн башкача элестетүүгө



аракеттенген бир кумурсканын окуясын талдап көрөлү. Албетте, бул курт-кумурсканын окуясы болгону менен мазмунунда адам баласынын турмушу каймана чагылдырылган.

### **Өзгөргүсү келген кумурска**

Бала кумурска окшош күндөрдөн тажады. Ал ар дайым өзүн бир туугандарынан башкача сезе берчү. Дагы ошол адаты кармап үйүнөн чыгып саякаттап жөнөдү.

Бир топ жол жүрүп ойноп жүргөн көпөлөктөргө кезикти. Кумурсканы көргөн көпөлөктөр:

- Сен кандай жаныбарсың? Бул жерде эмне кылып жүрөсүң? – деп суракка алып киришти. Кумурска булардан жалтанып койбой:

- Мен көпөлөкмүн, - деди. Муну уккан көпөлөктөр боору эзилгенче күлүштү. Кумурсканын ачуусу келип:

- Эмне күлөсүңөр. Мен көпөлөк болгум келет. Мага канат бергиле, - деди.

Көпөлөктөр макул болушуп ага канат беришти. Бирок ал канчалык аракет кылса да уча албай койду. Буга ачууланган көпөлөктөр аны кууп жибершти.

Кумурса андан ары жол улады. Бир топ мезгилден кийин ийнеликтерге кезикти. Аларга «Мен ийнеликмин» деп айтты. Бирок ийнеликтер анын сөзүнө ишенишпей, жандарына жакын жолотпой айдап жибершти.

Кумурска андан ары жүрүп олтуруп аарыларга кезикти. Өзүн «Мен аарымын» деп тааныштырган кумурскага аарылар жини келип чагып ташташты. Бардык денеси тулуптай болуп ишип, жанын коёрго жер таппай чуркап баратып жөргөмүштүн желесине чалынып калды. Тордон чыга албай көп убакыт жатты.

Бир убакта жумуштан кайткан жөргөмүш желесине түшкөн кумурсканы көрүп:

- Сен кимсиң? – деп сурады. Кумурска өзүнүн ким экенин айта алган жок. Ал жөргөмүштүн балдарына жагып, аны дос кылууну, желе токууну үйрөтүүнү убада кылышты. Бирок балдарынын бул оюн энеси кабыл алган жок. Ал:

- Жок балдарым, мындай болбойт. Ар ким өзүнө тиешелүү ишти кылган жакшы. Бул кумурска да, кумурска желе токуй алмак беле. Булар мээнеткеч, тынчыбаган жандар. Сен кумурска, өз үйүңө кайт, мурун кандай болсоң ошондой болуп жүрө бер. Башкача болууга умтулба. Сени кудай кумурска кылып жараткан, - деди.

Муну уккан кумурска аябай ыйлап, өзүнүн ата-энесин, бир туугандарын издеп жөнөдү. Экинчи мындай окуяны жасабоого өзүнө өзү ант берди.

#### **Талкуулоо үчүн суроолор:**

1. Кумурска эмне үчүн өзгөргүсү келди?
2. Көпөлөктөр аны эмне үчүн шылдыңдашты?
3. Кумурскага канат болсо эле уча береби?
4. Ийнеликтер кумурсканы кошуп алса эмне болот эле?
5. Аарылар эмне үчүн кумурсканы чагып ташташты?
6. Желе токууну кумурска үйрөнө алат беле?
7. Кумурска үйүнө эмне үчүн кайтты деп ойлойсуңар?

Окуучулар мугалимдин текст боюнча берген суроолоруна жооп беришип, текстти класста талкуулашат. Кумурска сыяктуу адамдардын турмушунан мисалдарды келтиришет. Аңгеменин тарбиялык идеясын түшүнүшөт.

**Мугалим:** Кумурсканын мисалында адамдарын өзгөргүсү келгендиги жөнүндө окуяларды эске түшүрүп алдык. Башкача көрүнүүгө аракет жасоонун кесепетин түшүндүк. Мындан өзүңөр жыйынтык чыгарасыңар деген ишеничтемин. Сабакты жаш акын Улукбек Омокеевдин ыр саптары менен жыйынтыктайм.

\*\*\*

Адам үчүн күнөө кылбай теңирге,  
Адамдыгын сактап калуу өмүрдө.  
Сени деле эл кашкөй деп билишет,  
Туйгунсуңбу бүркүт болуп көрүнбө.

Бүркүт болсоң, бүркүттүгүң сактагын,  
Баатыр болсоң бечелдерге жатпагын.  
Кандай болсоң көрүнө бил ошондой,  
Көрүнүшүң дал ошондой сактагын.

*Улукбек Омокеев*

## **№10 сабак**

### **ДОС ЖАНА ДОСТОШУУ**

#### **Сабактын максаты:**

- Дос, достук деген эмне экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Жакшы, жаман достун кандай экендигин билишет;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

#### **Сабактын жабдылышы:**

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

#### **Сабактын ыкмасы:** Багыттап окутуу

#### **Сабактын жүрүшү:**

##### **Мугалим:**

Окуучум, бүгүнкү сага кайрылуучу насаат кебибиз достук жөнүндө болмокчу. Достук деген эмне? Дос деген ким? Бул суроолорго жооп издеп көрөлүчү, Дос - бул жан кыйышпас, кайгыңды тең бөлүшөөр, кубанычыңа ортоктош болоор, ар дайым сага жөлөк, таяныч болоор асыл адам. Эгер сен достукка бекем болсоң, достуктун кадырына жете билсең гана жогорудагы биз айткандай дос болушу мүмкүн.

Тарыхтагы, элдик эпостордогу достуктун улуу үлгүлөрүнө кайрылып көрөлүчү. Мисалы, «Курманбек» эпосундагы Курманбек менен Аккандын достугун айтсак болот. Курманбек баатыр жоо огуна жараланып, ажал менен алпурушуп ээн талаада жаткан мезгилде аны жараатынан тазалап, дарыгер алдырып дарылап, үстүнө тон жаап, ичерине тамак камдап, кийин ал көз жумгандан соң баласы Сейитбекти асырап алган Аккан достуктун шертин аткарды десек болот. Дос мына ушундай кыйынчылык башка түшкөн убакта сыналат эмеспи. Алардын достугу достуктун кадырына жетүү, достукка бек болууну айгинелеп турат.

Ата-бабаларыбыздын «Жүз сомуң болгуча, жүз досуң болсун» деген сөзү калетсиз айтылган белем. Силер да достуктун антын бекем сактаган адептүү бала болууга умтулгула. Досуңардан эч нерсе аябагыла, бергениңерди милдет кылбагыла «Ат аяган жер карайт» деген эл макалын жадыңарда туткула. Ал силердин аракетинерге байланыштуу.

#### **Талкуу үчүн текст:**

##### **Доско кылган жакшылык**

Бир күнү бир адам көчөдө бара жатканда жамгыр аябай төгүп жиберет. Ошол жакын арада дүкөнү бар жан кыйышпас досунун алдына барып, андан кол чатырын аманатка сурайт. Ал досу кол чатырын берет. Досу ыраазы болуп көтөрүп кетет. Эртеси келип кол чатырды кайтарып, рахмат айтат. Арадан көп убакыт өтүп, бир күнү кол чатыр берген досу менен учурашып калат. Салам бергенден кийин, кол чатыр берген досу:

-Ошол күнү кол чатырымды бербесем акыбалың кандай болоор эле? -дейт. Кол чатырды аманатка алган досу:

-Жамгырда калып суу болот элем, - дейт.

Кол чатыр берген досунун пейили жаман ошондуктан кылган жакшылыгын милдет кыла берет. Арадан аз күн өткөндөн кийин алар дагы учурашып калышып, кол чатыр бергени:

-Эгер ошондо кол чатыр бербегенимде, жамгырдан кандай жашынаар элең, - кылган жакшылыгын дагы милдет кылат.

Ал досунан кол чатыр алганына аябай бушайман болду. Дагы бир күнү бакта, суунун боюнда учурашып калышып, кол чатыр берген адам:

-Мага кара! Ошол күнү жамгырда кол чатыр бербесем, жамгырдан кандай бекинээр элең, акыбалың кандай болоор эле, - дептир.

Кол чатыр алып бушайман болгон досу эч нерсе дебей, өзүн сууга таштап, чылкылдап суу болуп чыгат да досуна:

-Мына, мындай болоор элем! Акыбалым мына ушундай болот эле! Сен өзү кандай адамсың? Инсан досуна жакшылык кылбайбы? Аз гана жакшылык кылып, кылган жакшылыгын милдет кыла берип, башка токмок ура берсе кандай болот? Достугубуздун баркы кайда калды? - деп басып кетиптир.

#### **Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Бул тексттен достуктун кандай түрүн байкадыңар?
2. Эмне үчүн кол чатыр бергенин кайра-кайра милдет кыла берди?
3. Эмне үчүн кол чатыр алган досу өзүн сууга таштады деп ойлойсуңар?
4. Алардын кимиси чыныгы дос экен?

### **ЕВРЕЙ АКЫЛМАНДАРЫНАН**

#### **Күчсүз душман менен күчсүз дос**

Акылман мындай дептир:

-Күчүз душманды күчтүү деп бил да, андан көзүңдү айырбай, сак бол! Күчтүү досуңду күчсүз деп бил, болбосо досуңа ишенип алып, душманыңдан кордук көрүп калаарыңды эсиңден чыгарба.

#### **Достон жашыруучу сыр**

Бирөө баласына мындай насаат калтырат:

-Жакырланып калсаң, жардылыгыңды досуңа да айтпа, анткени, дос болсо да керсейип, көңүлүңдү оорутуп коет.

#### **Достук жөнүндө**

Пайдалуу достон үчөө, зыяндуу достон үчөө болот. Пайдалуу досторго - чындыкты бетке айткан, сөздү түз сүйлөп, көптү көрүп, көп билген адамдар кирет. Зыяндуу досторго - эки жүздүү, калп айтканга эптүү жана маңыз адамдар кирет.

#### **Конфуций**

Ар күн сайын ичтен сызып досунун кайгысын тарткан адам, зарыл учурда досу үчүн жанын курмандыкка чалган адамдан артыкчылык кылат.

#### **Стендаль**

#### **Нуска сөздөр**

Дос менен дос болсоң мактан,  
Кас менен дос болсоң сактан.

Досу көп менен сыйлаш,

Досу аз менен сырдаш.

Айыпсыз дос издеген доссуз калат.

Колунда барда миңи дос,  
Колуңда жокто кана дос.

Акмак адамдан дос күтпөгүн.

**Үйгө тапшырмалар:**

- 1.«Дос кандай болуш керек?» деген темада дилбаян жазгыла.
- 2.Достук жөнүндө айтылган ойлорду окуп, класста талкуулагыла.
- 3.Өзүңөрдүн жакын досуңар жөнүндө чакан аңгеме жазгыла.

## №11 сабак САРАҢДЫК

### Сабактын максаты:

- Сараңдык деген эмне экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Тексттеги каармандар жөнүндө эркин айтып бере алышат.

### Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

**Сабактын ыкмасы:** Тыным менен окуу, Башкарып окутуу

### Сабактын жүрүшү:

#### *Мугалим:*

Сүйүктүү балдар, силер сараңдык кандай сапат экендигин билесиңерби? Албетте, бул кайрымдуулукка, ырайымдуулукка, каниеттүүлүккө каршы келген сапат. Сараңдык, битирдик адамгерчиликтин алкагына сыйбаган терс жосун. Ар дайым сараңдыктан алыс болуп, кең пейил, берешен инсан катары калыптанууга аракет жасаганыңар оң. «Жараткан дагы бергенге берет»- дейт эмеспи элибиз. Ошондуктан зыкым, ичи тар, кара мүртөз адам болуудан корккула.

Адептүүлүккө үндөгөн жакшы сапаттарды өзүңөргө калыптандыргыла. Эл оозунда аңыз болуп айтылып калган «Чык татырбас Чынарбай», «Байлыкка тойбос карынбай» сыяктуу Кудайдын каарына да калбай, барга каниет келтирип, шүгүрчүлүк кылгыла, сабырдуу болгула.

#### **Талкуу үчүн текст:**

Талкуу үчүн «**Карынбай**» тексти тыным менен окулат.

Окуучуларга алгач төмөнкү суроолор берилет:

- 1.Текст кандай башталышы мүмкүн?
- 2.Эмне жөнүндө болот деп ойлойсуңар?

*Андан соң, чыгарманын биринчи бөлүмү көрктүү окулат.*

### **1-бөлүм**

Илгери-илгери, өткөн заманда бир Карынбай деген абдан сараң бай болгон экен. Ал кулдарына «битин сыктырчу эмес» - дешет. Бирөөлөргө боору да ачышпайт. Ал ар жыл жазы кулдарына малын айдатып, жайлоого көчүп чыкчу. Жайлоонун жакшы, чөптүү жерин тандап, малдарын ошол жерге бактырчу экен. Өзү койчуларына: «Кара, кайтар!» - деп гана кыйкырып, бир жайда эле жата берет экен.

Күндөрдүн биринде анын алдына Кожо-Кыдыр келет. Ал тилемчинин самтыраган, жыртылган кийимдерин кийип алган болот. Кожо-Кыдырга элдин муңу, зары жеткендиктенби, ал сыноо үчүн келет. Карынбай күндөгүсүндөй эле, койчуларына кыйкырып коюп, алдына дасторкон жайдырып, түркүн тамактарды коюп, жаңы алып келген кымызды ичип, тамактанып олтурган.

*Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат. Экинчи бөлүм окулат.*

### **2-бөлүм**

Аңгыча анын алдына бир тилемчи келип нан сурайт. Ал Кожо-Кыдыр болот. Бай аны билбейт. Адаттагыдай эле байдын шакыйнасы тутат. Бирөөгө бир нерсесин берсе эле ооруп калчудай болот да: « Сен кайдан келдиң, ошол жагыңа жогол, сага бере турган эч нерсем жок» - дейт да аны ары түртүп, колуна бир үзүм да нан бербей кууп жиберет. Ошондо Кожо-Кыдырдын аябай ачуусу келет.

***Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат. Үчүнчү бөлүм окулат.***

### **3-бөлүм**

Нары басат да кайрылып: «Ээ, Карынбай, элден укканым чын экен. Сен абдан ачкөз болуп кетипсиң. Ташбоорлук, кайдыгерлик жан дүйнөңө уялап алыптыр. Эми сен оңбойсуң. Мына жайылып жүргөн эчкилериң - кайберенге, уйларың - топозго, кой, жылкыларың - ташка айланганын көрөсүң. Ал эми өзүңдү жер жутсун!» - деп бир жолу айтканда Карынбай тизесине чейин жерге кире түшөт. Экинчи айтканда - көкүрөгүнө, үчүнчү жолу айтканда башына чейин жерге кирип кеткен экен. Эчкилери да ошол замат кайберенге айланып, тоо-тоого жылт коюптур, уйлары топозго айланып, кой-жылкылары ташка айланып кала бериптир.

**Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Карынбайды эмне үчүн сараң деп айтабыз?
2. Кожо-Кыдыр эмне үчүн Карынбайды сынагысы келди?
3. Карынбай эмне үчүн сараң болуп калды деп ойлойсуңар?
4. Кожо-Кыдыр Карынбайды каргабай эле койсо эмне болот эле?

**Талкуу үчүн текст:**

#### **Сараңдыктын кесепети**

Илгери бир жакшы адам болгон экен. Ал жыл сайын эгин жыйганда ондон бирин кедейлерге бөлүп берчү экен, өлөөрүнө жакындаганда үч баласын чакырып: «Балдарым, бул байлыкты бизге Кудай берген. Ошон үчүн биз мындан жыл сайын кедейлердин үлүшүн бөлүп берип турушубуз керек. Бул бакты үчөөңөр бөлүп алгыла да, мен көз жумгандан кийин кедейлердин үлүшүн өз убагында берип тургула» - деп керээз калтырат. Ошентип абышка көз жумат.

Эгин бышкан маалда, эки улуу баласы: «Эмне үчүн биз өз байлыгыбызды бирөөгө беришибиз керек?» - деп кичүүсүнө айтышат. Кичүүсү: «Койгула агалар, көүнөөгө батпайлы, анын үстүнө атабыз керээз калтырган. Келгиле, кедейлердин үлүшүн бөлүп коелу, андан артканы да бизге жетет» - деп агаларын жакшылыкка үндөйт. Бирок агалары макуп болбой, эртеси менен эрте элдер уктап жатканда, эгинди терип базарга алып барып таштайбыз дешет. Эртең менен барышса, багы күйүп калган болот. Кичүүсү: «Күнөө кылбай, кедейлердин үлүшүн берип коелу деп айтпадым беле? Сараңдыктын арты мына ушундай болот» - дейт, Алар аябай кейишет.

**Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Ал жакшы адам кедейлерге эмне үчүн эгинден үлүш берип турган?
2. Балдар эмне үчүн атанын керээзин аткаргысы келишпеди?
3. Эмне үчүн алардын багы күйүп кетти деп ойлойсуңар?

#### **Нуска сөздөр**

Ичи тар адам баш болбойт,  
Ашыкча ичкен аш болбойт.  
Ичи тарга дүйнөнүн кеңдиги көрүнбөйт.  
Ичи тардын иши тар.  
Ичи тардыктан өткөн чабалдык болбойт.

Сараң адам итине сөөк бербейт.

**Үйгө тапшырмалар:**

- 1.«Бүгүнкүнүн Карынбайы» деген темада дилбаян жазгыла.
- 2.Чык таттырбас Чынарбай, Карынбай жөнүндө эл оозунда айтылып жүргөн уламыштарды таап жазгыла.
- 3.Нуска сөздөрдү жаттап, маанисин чечмелеп айтып бергиле.



## №12 сабак ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ УЛУУЛАРДЫН МИЛДЕТИ

### **Сабактын максаты:**

- Улуулардын милдеттерин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

### **Сабактын жабдылышы:**

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

**Сабактын ыкмасы:** Башкарып окутуу.

### **Сабактын жүрүшү:**

#### **Мугалим:**

Ата-бабаларыбыздын «алдыңкы көч кайда барса, кийинки көч ошол жакка барат», «аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп сиңди өсөт», «улуусун тарбияласаң, кичүүсү өзү тарбияланат» деген макалдары таасын айтылганына ынаналарбыз. Бул макалдардын негизинде үй-бүлөдөгү улуулар, кичүүлөргө өрнөктүү таалим-тарбия берүүсү шарт. Бул багытта улууларга, кичүүлөрдүн ага-эжелерине бир топ орчундуу милдеттер жүктөлөт. Ал милдет кичүү муундарды тарбиялоо. Өзүңдөн кичүү ини, карындаштарың сенин айткан сөзүңө көп ынанат, сага ишенет, сага таянат. Демек, сенин берген адептик тарбияңдын аларга жугумдуу болушунда шек жок. Аларга кантип тарбия бересиң? Кантип адептүүлүктү үйрөтөсүң? Албетте өзүңдүн үлгүлүү жүрүш-турушуң алар үчүн эң чоң тарбия. Сени көрүп, дал өзүңдөй болууга, сага окшоого аракет жасайт, умтулат. Көрдүңбү сен дагы тарбиячысың, окуучум!

### **Талкуу үчүн текст:**

#### **Катуу айтпай, уга турган кылып айт!**

Сайкал апанын эки небереси бар. Алар: Жанара менен Динара. Жанара улуулук кылып, Динараны дайыма башкарып алат. Үйдө болсо керели-кечке тиги-бу ишке жумшай бермей анын адаты. Динара жаңы эле үй шыпырып бүтсө, «полду жуу» дейт. Полду жаңы эле жууп бүтсө «чыны жуу» деп чарчатат. Динара ага катуу айтпай айтканын аткара берет.

Бир күнү Динара тажадыбы, же чарчадыбы Жанараны укпай телевизор көрүп олтуруп алды. Сайкал чоң энеси үйгө киргенде Жанар ага минтип арызданды:

-Чоң эне дейм, чоң эне, Динараңыз мени укпай жатат. Кыйкырсам да укпай, урушсам да тоготпой телевизор көрүп олтуруп алды... Муну эмне кылыш керек, ыя?

-Туура кылат Динаркам. Сөзүңдү уксун десең катуу айтпай, урушпай уга турган кылып айт, дейт Сайкал эне.

Жанар Сайкал эненин бул сөзүнө түшүнүп түшүнбөй ойлонуп калды.

### **Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Силер түшүндүрүп, Сайкал эне эмне деди?
2. Жанара сиңдисине кандай мамиле жасаш керек эле?
3. Өзүңөрдөн кичинелерге кандай тарбия беришиңер керек экен?

### **Нуска сөздөр**

Тарбия берүү улуу иш, ошол аркылуу адамдын келечек тагдыры чечилет.

***В.Белинский***

Тарбиячы – өзү тарбиялуу болууга тийиш.

***К.Маркс***

Улуудан көргөнүн, кичүү сөзсүз жасайт.

***Элден***

Келинди башынан, баланы жашынан тарбиялаш керек.

***Элден***

### **Үйгө тапшырмалар:**

1.Нуска сөздөрдү окуп класста талкуулагыла.

2.Агаңар, эжеңер, же болбосо үйүңөрдөгү силерден улуулар жөнүндө кыскача дилбаян жазгыла.

## №13 сабак

### ЫНТЫМАКТУУ КОШУНА БОЛУУ

#### **Сабактын максаты:**

- Кошунага кандай мамиле жасоо керек экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

#### **Сабактын жабдылышы:**

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

#### **Сабактын ыкмасы:** Багыттап окутуу

#### **Сабактын жүрүшү:**

##### ***Мугалим:***

Жаш жеткинчек, сен жогорку муундардан өрнөктүү тарбия алсаң бараалыңа келгенде татыктуу инсан болооруң талашсыз. Ал үчүн сен талбаган изденүү, билим, таалим-тарбия менен ар дайым алга умтулууң керек. Сага берилээр бул адептик тарбия кошуна менен кандай мамиледе болуу жөнүндө.

Элибизде айтылып жүргөн «Аталаштан айылдаш жакын», «Алыстагы туугандан, жакындагы кошуна артык», «Конуш тандаба, кошуна танда» деген сыяктуу учкул сөздөр кошуна-колондук ынтымак жөнүндөгү даанышман айтылмалар болуп эсептелет эмеспи.

Дүйнөдө жашаган ар бир инсан билет эмеспи, адамга кошунадай жардамы тие турган эч ким жок. Ата-бабаларыбыз: «Үй алба, кошуна ал» дешкен. Кошуна үйгө караганда өтө керектүү. Ата-бабаларыбыз: «Кошуна кошунанын колуна муктаж» дешкен жана бул сөздөрдүн маанисин Курандан да алышкан. Пайгамбар өз хадисинде: «Кошунаң ач болгон убакта сен ток болуп, таң атырганың ыймандуулукка жатпайт» - деп айткан.

Канча үй силерге кошуна болот? Оң тараптан кырк үй, сол тараптан кырк үй силерге кошуна болот. Ар бир инсан төрт тараптан кырк үйдөн кабардар болот.

Мусулманчылыкта кошуна акысы ушундай улуу. Кошуналарга анын кайгысын тең бөлүшүп, кубанычына ортоктош болбой, сүйүнгөн адам адептүү болбойт.

Өзүң үчүн каалаган жакшы иштерди кошунаң үчүн да каалагын. Төмөндөгү рибаяттан кошунага кандай мамиле жасоо керектиги жөнүндө түшүнүк алсаң болот.

#### **Талкуу үчүн текст:**

##### **Кошунанын акысы улуу**

Азирети Умардын уулу Абдуллах бир күнү төө сойду. Төө сойулуп эти жиликтенди. Абдуллах кызматкерлерине:

-Кошунабызды унутпагыла, - деди жана арадан бир аз убакыт өткөндөн кийин дагы, «кошунабызды унутпадыңарбы?» деп сурады.

##### **Кызматкер:**

-Урматтуум, азыр эле айттыңыз эле. Кошунага эт бөлүп койдук, азыр алып барып беребиз, - деди.

Үч-төрт мүнөт өтүп Абдуллах кызматкерди чакырды да «кошунанын акысын бердиңби?» - деп сурады.

Кызматкер:

-Урматтуум, үзүр сураймын. Ушул убакка чейин сизден эч нерсе сураган эмесмин, билесиз. Эмнеге бул кошунага мынчалык кайгырасыз? -деп сурады.

Абдуллах:

-Кошунанын акысы жөнүндө көп насаат айтылат. Дайыма кошуна кошунанын малына мураскор болот, - деди.

**Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1.Абдуллах эмне үчүн кайра-кайра кошунага эт бердиңерби деп сурады деп ойлойсуңар?

2.Кызматкер эмне үчүн анын себебин сурады?

**Талкуу үчүн текст:**

### **Кошунанын баласы**

Тилек менен Кушубек кошуна жашайт. Бир күнү алар жолду чаңдатып ойноп жүрүштү. Анан чарчашты.

-Чыбыктан ат минели, -деди Тилек. Экөө үйүнө кетишти. Тилек короодогу талдан сындырайын деп ойлоду. Бирок аяды. Атасы көрсө тилдейт да. Анан ал Кушубектин короосун карады. Эч ким көрүнбөйт. Жашырынып чуркап келип алардын талынан сындырып алып, короонун тешигинен сойлоп чыгып келе жатса алдынан Кушубек жолукту. Экөө сүзүшүп калышты. Ал дагы талдан сындырып алыптыр. Тааныды, көрсө Кушубек да өзүнүкүн аяп, Тилектин короосунан сындыргананын эми түшүндү. Ошентип, экөө бири-биринен аябай уялып калышты. Анан ойнобой эле үйлөрүнө тарап кетишти.

**Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1.Эки кошуна эмне үчүн бири-биринин талынан сындырып алды?

2.Экөө эмне үчүн ойнобой эле кетип калышты?

### **Нуска сөздөр**

Кошуначылыктын белгиси алыш-бериш,  
Досчулуктун белгиси барыш-келиш.

Кошунасы жаман үйүн сатат.

Кошунанын ити кошунаны тиштебейт.

Кошунаң тынч болбосо сенде кайдагы уйку.

Кошунаң менен көрктүүсүң.

Кошунаң илээнди болсо, өзүңө чыйрак бол.

**Үйгө тапшырмалар:**

1. Нуска сөздөрдү окуп, талкуулагыла.

2. Ынтымактуу кошунаңар жөнүндө айтып бергиле.

## №14 сабак

### ЭЛДИН КЫЗ БАЛАГА, АЯЛЗАТЫНА БОЛГОН УРМАТТУУ МАМИЛЕСИ

**Сабактын максаты:** Элибиздин кыз балага, аялзатына болгон терең урматтоосун түшүнүшөт. Аялзатына мамиле жасоодо башка элдердин өрнөктүү көрүнүштөрүнөн да үйрөнүшөт. Аялга арналган аздектүү сөздөрдүн кудуретин чечмелей алышат.

**Сабактын жабдылышы:** Адеп китеби, Курманжан датканын, Уркуянын ж.б. сүрөттөрү.

#### **Сабактын жүрүшү:**

Мугалим окуучуларга Т. Кожомбердиевдин “Апа” деген чыгармасынан үзүндү окуп, ал жөнүндө түшүнүк берет. Окуучулардын оюн угат. Кыргыз акын-жазуучулардын эне жөнүндө жараткан чыгармаларын эске салат.

#### **АПА**

*Мудугар элинде “аял” деген сөз жок, токсондогу кемпирди да, секелек кызды да, “апа” дешет. Энени сыйлабоо укмуштуудай чоң күнөө, андай кылмыш үчүн аябаган катуу жаза колдонулат.*

(“Работница” журналы, 8, 1969-ж)

Сен жөнүндө баштаарымда ыр ырдап,  
Сөздөр жайнап, чегирткедей чырылдап.  
Сөздөр чууруп, кумурскадай капташып,  
Жылдыз сымал бийиктердей жымыңдап.

Сен жөнүндө баштаарымда ырымды:  
Телегейим келе калды төп болуп.  
Жалкы нерсем санат жеткис көп болуп,  
Столумдан сөздөр өсөт чөп болуп.

Калемине тийгизерде колумду,  
Гүлдөр көзөп тактайланган полумду.  
Чачыратып алтынданган карегин  
Шүүдүрүмдөр жарык кылат жолумду.

Даярданып узак жолго басууга,  
Беленденип терең кенди казууга,  
Издейм сөздүн керектүүсүн, асылын  
Тиштеп көрөм, сала коюп азууга.

Саргаямын, салам бардык дилимди  
Салым кошоор деп үйрөнөм илимди.  
Кымындай да кынтыктуу сөз кирбесин  
Жыттап көрөм, тийгиземин тилимди.

Жарты бөлбөй, жараш керек баарыга:  
Балтыр бешик балага да, карыга.  
Көз ооруга сыйпаганга жарасын  
Ашык тамчы кошулбасын дарыга.

Бир тал чөптөн, бир ийнени тапкандай,  
Сокур зергер алтын шакек чапкандай.  
Шүүдүрүмдүн тамчыларын чогултуп –  
Мөлтүр кашка булак кылсам, аккандай.

*Турар Кожомбердиев*

**Мугалимдин сөзү:**

Элибиз кыз баланы, аял затын терең урматтап, сыйлап келишкен. “Кызды сыйла, ал конок”, “Кызды урсаң, жарды болуп каласың”, “Аялзаты үйдүн куту”, “Кыздын кырк чачы улуу” деген нуска сөздөрдү да таамай айтышкан. Аялзатына болгон аздектүү мамилени жаратууга аракет жасашкан.

Кандай заманда, кандай гана шартта болбосун аялзаты адам баласы үчүн эң оболу – турмуштун туткасы, жашоого көрк берген жароокер жар, мээрман эне, сүйүктүү эже, сырдаш жеңе, боорукер карындаш, мээнеткеч тарбиячы жана үй-бүлөнүн ыйык куту.

Биз адамдар, ар дайым жакшылык, тынчтык, адамгерчилик сыяктуу асыл-нарк дөөлөттөр жөнүндө көп айтабыз. Бирок, бул асылдыктар биринчи кезекте аялзатынын бийик руху менен алтын колунан жасалып жаткандыгын адатта анча элес ала бербейбиз. Эң алгач алдей ырын энеден укканыбыз да эсибизден чыгып кетет.

Албетте, адам таң кала турган эмне деген күчтөр бар. Бирок эненин сүйүүсүндөй кудуреттүү күч эч жерде жок.

Бул жараткан жашоодо не бир керемет сулуулук бар. Бирок аялзатынан ашкан сулуулукту жараткан азырынча бизге тартуулай элек.

Айтылуу немец философу Вильгельм Гумбольт “Элдин ар-намысы, адеп ахлагы аялга болгон мамилесинен билинет” деп айткан экен.

Кыргыз журтунун руханий, тарыхый, философиялык көркөм энциклопедиясы болгон “Манас” эпосундагы аялдардын орду жана образы биздин элибизде байыртадан эле аялзатына өзгөчө мамиле болуп келгенин дагы бир ирет далилдейт. Кылым карыткан эзелки тарыхында Кыргыз Ата менен Кыргыз Эне эгерде кыздарынын азат-эркиндигине жана ар-намысына айрыкча аяр мамиле жасап келбесе, акылгөй Каныкей, айдай сулуу Айчүрөк, арстан жүрөк Жаңыл Мырзадай асылзаттар кайдан чыгат эле.

Кечээги эле Курманжан Датка энебиздин атактуу Алай Ханышасы даражасына жетиши аялдар бизде кадимден эркектерден кем эмес орошон ролду ойноп келгендигин таасын күбөлөп турат.

Совет мамлекетинин мезгилинде да Республикабыздын аялдары илимде же өндүрүштө, маданиятта же коомдук иште болбосун өздөрүн дайыма татыктуу көрсөтүп келишкен. Эмгекте айтылуу Өлмөскан Атабекова менен Зууракан

Кайназарова, искусстводо Сайра Кийизбаева менен Бүбүсара Бейшеналиеванын ысымдарын кантип унутабыз.

Үй-бүлөнүн бекем болушу да аялзатына байланыштуу. Аял бар үйдө кут, береке, жылуулук бар.

Адамзат жашоосундагы эң асыл нерселер ар дайым аялдарга арналып келген.

Дүйнөдөгү эң атактуу композиторлордун ажайып музыкалык чыгармалары аялзатына арналган.

Дүйнөдөгү эң таланттуу художниктердин эң мыкты сүрөттөрү да аялзатына багышталган.

Дүйнөдөгү эң күчтүү поэзия саптары да аялзатын даңазалоодон улам келип чыккан.

Биздин жаш өлкөбүздө эмне жакшы нерселер болсо – ошонун баары адегенде аялдарга арналышы керек деп ойлойбуз.

Урматтуу жаш жеткинчек, эненин улуулугун, эч нерсе менен өлчөбөс эмгегин эч качан унутпа. Кыз балага, эжеңе, карындашыңа аздектүү мамиле жаса, алардын дилин оорутпа.

## №15 сабак

### АДАЛ ЫРЫСКЫ

#### **Сабактын максаты:**

Окуучулар адал ырыскы эмне экендигин түшүнүшөт. Адал ырыскы менен нан табууга, бирөөнүн акысын жебөөгө тарбияланышат. жомоктун маанисин түшүнүп, талкуу уюштурушат.

#### **Сабактын жабдылышы:**

Жомоктун негизинде тартылган сүрөттөр, ватман, маркер ж.б.

#### **Сабактын жүрүшү:**

Мугалим доскадагы ватманга «Адал ырыскы» жөнүндө кластер түзүшөт. Жомок эмне жөнүндө экендигин алдын ала божомолдошот.

#### **Адал ырыскы**

Кадимки заманда өтө адал ынсаптуу, эл суктангыдай, байлыгы жети муунга жеткидей бир соодагерзаада өткөн экен. Ал өмүрүн соодагерлик менен өткөрөт экен. Бир күнү соода менен Багдадга барып кедей кызга ашык болуп калыптыр. Соодагер дилиндеги сөзүн билдириптир. Ошондо кыз ыктыяр атасында экендигин айтыптыр. Соодагерзаада Багдаддагы кедейлердин башчысы – кыздын атасы молдо Осмонго жолугуптур жана кызынын колун сурап канча байлык беришин айтыптыр.

Кедейлердин башчысы күлүп соодагерзаададан өз малынан канча пайыз пайда алышын сураптыр. Соодагерзаада 10-15 пайыз экендигин айтат. Ошондо ал соодагерди маскарлап:

-Эй, жигит! Сен нааданга кыз берейинби? Шаарам-шаар жүрүп ошол пайданы пайда деп жатасыңбы? Мына кара, мен сага көрсөтөйүн. Чеч колундагы шакегинди. Мунун баасы канча? – дептир.

Соодагер шакектин баасын балалуу төөнүн баасына ченептир.

-Жакшы, - дептир кедей, - эми шакегинди эртеге мен айткан жайдан аласың.

Кедей жума күнү өтө чоң жамаат жыйыла турган мечитке барып имамга катуу үн менен кайрылыптыр:

-Эй, имам! Мен ушул шаардын момун бир кедейимин. Өмүрүм кедейликте өттү, бирок адал жашадым. Мына бул шакекти үч күн мурун таап алдым. Өтө кымбат турат экен. Бирок мага арам керек эмес. Бир гана мага уулумду үйлөп, кызымды турмушка узатуум керек. Шаарыбыздын момундарына айтсаңыз, мечит дарбазасынын жанына оромол жазсам, мен бечараны курук коюшпас, - дептир.

Бул сөздөрдү уккан момундар өтө таасирленишип, кедейдин адалдыгына айраң калышыптыр жана намаз окуп болушуп бардыгы анын белбоосуна акча ташташыптыр. Өтө көп акча жыйналыптыр.

Кечкурун кедей соодагерди үйүнө чакырып, акчаны көрсөтүп мындай дептир:

-Эй, соодагер! Муну кара – сен сапар машакатынан кыйналып, жан алып, жан берип 10-15 пайыз пайда кыла турган болсоң, мен эч кыйналбай бир күндө канча акча таба алам. Эми сен мына бул акчадан алып мечитке бар. Имамга учура, бул акчалардан сүйүнчү деп берип шакегинди кайтарып алып бизге кошул. Ошондо кызымды сага берем.

Анда соодагер айтыптыр:



-Эй, алдамчы! Бүтүн ата-бабамдын урмат акы мен кечтим сенин кызыңдан дагы, кымбат баа шакегимден дагы. Менин ата-бабаларым адал соодагерлер эле, мени адал оокат менен багышты. Мен дагы адал үй-бүлөдөн үйлөнүп Алла перзент берсе аларды адал даам менен баксам, - деп өз малдарын жыйып ошол шаардан чыгып кеткен экен.

## №16 сабак

# МЕНИН СҮЙГӨН КЕСИБИМ

### Сабактын максаттары:

- кесип эмне экендигин биле алат;
- кесип тандоого багыт алат;
- келечекке максат коё билет.

**Сабактын жабдылышы:** дубал газеталар, китептер, ар кандай лозунгалар, ватман, маркер ж.б.

### I.Сабакка чейин:

#### **Бул сабак эмне берет?**

- кесип жөнүндө түшүнүк алышат;
- бүгүнкү күндөгү кайсы кесип эң актуалдуу экендигин билишет;
- кесип тандоого үйрөнүшөт;
- келечектеги кесиби аркылуу өздөрүн тааный алышат.

**Сабактын өбөлгөсү:** Окуучулардын априордук билими.

#### **Убакытты бөлүштүрүү:**

- Саламдашуу, уюштуруу – 3 мүнөт;
- Сабактын максатын жарыялоо – 1 мүнөт;
- Кесиптердин тизмесин жазуу – 6 мүнөт;
- “Кесип атоо оюну” – 3 мүнөт;
- Мугалимдин сөзү – 1 мүнөт;
- Кесип тандоо – 2 мүнөт;
- Мугалимдин сөзү – 1 мүнөт;
- Топторго бөлүнүп иштөө (Т схемасын толтуруу) – 20 мүнөт;
- Кесип атактуулары жана кызыктары – 5 мүнөт;
- Жыйынтыктоо – 3 мүнөт.

#### **I. Сабактын жүрүшү: КРнын Мамлекеттик Гимни менен башталат.**

**Мугалим:** Элибизде ар кандай кесип ардактуу” – деп айтылат эмеспи. Ошонун сыңарындай, бүгүнкү сабакта кесип жана кесип тандоо жөнүндө сөз кылабыз.

Ар бир адам бул жашоого келгенде алдына чоң максатты коёт. Андан соң ал максатка жетишүүнү пландаштырат. Силер да бүгүнкү сабагыбыз аркылуу келечекте өзүңөр сүйгөн, тандаган кесибиңерге жетүү жөнүндө ой бөлүшөсүңөр.

**(Мугалим доскага ватманды илет да, ага окуучуларды кандай кесиптер бар экендигин жаздырат. Ар бир окуучу билгендерин жазып чыгат).**

**Мисалы:** мугалим, дарыгер, юрист, сот, адвокат, геолог, археолог, архитектор, инженер, дизайнер, актер, актриса, режиссер, оператор, программист, стилист, экономист, стюардесса, ашпозчу, котормочу, дипломат, бухгалтер, бакчы, астроном, космонавт, диктор, журналист, спортсмен, менеджмент, банкир, диетолог, минеролог, шахтер, фермер, уста, чебер (уз) ж.б.

Балдар, жогоруда бир канча кесиптердин бар экендигин жаздыңар жана билдиңер. Жазылгандардын ичинен азыркы учурдагы эң керек, эң актуалдуу кесиптердин астын чийгиле.

Азыр мен доскага жазган кесиптерге тиешелүү сөздөрдү, терминдерди, заттарды, нерселерди атаймын, силер кайсы кесипке тиешелүү экендигин бир бирден айтасыңар. Бул “Кесип атоо” оюну болот.

**Мисалы:** бор, диск, дары-дармек, кариес, блок, укук, кылмыш, акт, дор, репортаж, концерт, операция, особ, реакция, пайдубал, бурч, программа, теорема, оазис, макал-лакап, камчы, комуз, скрипка, конституция, дисплей, кино, ийне, микрофон, драма, ыр, күбө, чач, мода (үлгү), бак, сабиз, пияз, самолет, мотор ж.б.

Мугалим окуучуларга сүйгөн кесибин тандатат. Андан соң тамыры бир кесиптерди тандагандарды топ-топко бөлүп, топтоштурат.

**Мисалы:**

<b>Биринчи топ:</b> хирург, терапевт, фармацевт, окулист	<b>Үчүнчү топ:</b> математик, химик, тилчи, тарыхчы
<b>Экинчи топ:</b> диктор, журналист, сценарист	<b>Төртүнчү топ:</b> юрист, адвокат, нотариус, прокурор

### Топтор менен иштөө

Балдар, эми берилген бирден ватман менен маркерлерди колдонуп, ар бир топ Т схемасын толтурасыңар да, доскага чыгып, жактап бересиңер. Т схемасы төмөнкүдөй тартипте толтурулат.

Мисалы: **ЭКОНОМИСТ**

<b>Экономисттин пайдасы</b>	<b>Экономисттин зыяны</b>
-----------------------------	---------------------------

**Мугалим:** Дүйнөдө ар бир адам ар кандай кесиптерди тандап, иштеп келишет. Алар өздөрүнүн нукура жөндөмдүүлүктөрү жана аракетчилдиги менен тандаган кесибинин сырын ачышкан. Ошону менен катар, атактуулукка жетишкен. Анда алардан атай кетсек.

*(Мугалим кесиби аркылуу атактуулукка жетишкен адамдарды атайт жана сүрөтүн илет. Кээде окуучулардан да сурайт).*

**Чыңгыз Айтматов** – кыргыз элинин дүйнөлүк жазуучусу, билингвист, котормочу, коомдук жанан мамлекеттик ишмер. Кыргыз Республикасынын Эл Баатыры. Кесиби боюнча зоотехник.

**Курмангазы Азыкбаев** – белгилүү обончу, аткаруучу, искусство изилдөөчү. Кыргызстандагы эң көп музыкалык аспап черткен, “Гиннес” китебине кирген композитор.

**Саламат Садыкова** – Кыргыз Республикасынын, Казак Республикасынын Эл артисти, аткаруучу.

**Тургунбай Садыков** – Кыргыз Республикасынын Эл Баатыры, атактуу сүрөтчү, скульптор.

**Ханс Кристиан Андерсен** – Даниялык жазуучу, дүйнөдөгү эң улуу жана алгачкы жомокчу.

**Чыңгыз хан (Темучин)** – дүйнөдөгү улуу кол башчы, башкаруучу.

**Курманжан датка** – “Алай ханышасы”, кыргыз аялдарынан чыккан Орто Азиядагы биринчи генерал аял. Мамлекеттик ишмер, саясатчы.

**Абу Хусейн Ибн Абдаллах (Ибн Сина)** – Орто Азия элдеринин даанышман илимпозу, философ, дарыгер-акыны.

**Людвиг Ван Бетховен** – немец элинин улуу композитору, музыканты.

**Касым Тыныстанов** – кыргыз элинин алгычкы тилчи-окумуштуусу, профессор, журналист, котормочу, коомдук ишмер. Эне тилдин атасы.

**Атай Огомбаев** – кыргыз элинин кайталангыс обончусу жана комузчусу.

**Алла Борисовна Пугачева** – орус элинин эстрада жылдызы жана Примадоннасы.

**Билл Гейтс** – “Microsoft windows” компаниясынын негиздөөчүсү, программист. Дүйнөдөгү алдыңкы миллиардер.

**Мугалим:** Мына балдар, жогорудагы тапшырмаларды активдүүлүк менен аткарып, ар бир кесиптин пайдалуу жана пайдасыз жактарын билдиңер. Эми келечекте кандай кесипти тандарыңарга бир аз болсо да топтордогу жумуштарыңар жардам берет деген ишеничтемин. Сабакты аяктап жатып: “Кандай гана кесип болбосун, бардыгы “Мугалимдин” колунан чыгат” – деген сөздү эскертким келди.

Анда, бардыгыңар келечекте өзүңөр сүйгөн кесиптин ээси болууңарга тилектешмин. Эли-жериңердин патриот уул-кыздарынан болгула.

**Үй тапшырма:** “Кесибибим аркылуу өлкөмө кошкон салымым” деген темада ой жүгүртүү дил баянын жазып келүү.

### **III. Сабактан кийин:**

- ❖ окуучулар келечегин пландаштырууну үйрөнөт;
- ❖ жекече, топто иштөөнү өздөштүрөт;
- ❖ эки же андан көп кесиптин ээси болгонду да пландаштырат;
- ❖ кесипти тандоого үйрөнөт.

## **№17 сабак**

### **СУЛАЙМАН ТОО – КЕРЕМЕТ КЕНЧ**

#### **Сабактын максаты:**

Окуучулар Ош шаарынын так ортосунда жайгашкан Сулайман тоонун ыйыктыгын, тарыхый мурас экендигин түшүнүшөт. Сулайман тоого чыкканда тазалыкты сактоого, ар бир ташын ишеним менен аттоого тарбияланышат.

#### **Сабактын жабдылышы:**

Сулайман тоонун ар тараптан тартылган фото сүрөттөрү.

#### **Сабактын жүрүшү:**

Мугалим сабакты тоо жөнүндөгү уламыштарды окуучулардан суроо менен баштайт. Ар кандай варианттагы уламыштарды угуп, жалпы класс талкуулашат. Мүмкүнчүлүк болсо окуучуларды Сулайман тоого экскурссияга алып барып, сабак ошол жерде өтүлсө да жакшы натыйжа берет.

#### **Сулайман тоо – керемет кенч**

Сулайман тоо Ош шаарынын чок ортосунан орун алып, өзүнүн жайгашуусунун өзгөчөлүгү, кооздугунун кайталангыстыгы, уникалдуулугу менен дүйнөгө таанылган. Бул тоо – өз-өзүнчө өркөчтөнгөн төрт тоонун тутумунан турат. Эң бийик жери 100-150 метрге жетсе, узундугу бир жарым километр, ал эми туурасы 120 метрге чамалап барса, абсолюттук белгиси деңиз деңгээлинен 1106 метр бийиктикте турат. Алардын үчүнчүсү - эң бийиги. Биринчи тоонун чокусуна туристтер үчүн атайын аянтча жасалган. Бул аянтчадан тоо этегинде жайгашкан карт шаардын жана Ак-Буура суусунун панорамалуу ажайып пейзаждык көрүнүшү алаканга салгандай тегиз көрүнүп турат. Тоого чыгуучу атайын тепкичтер аркылуу өйдө көтөрүлсөңүз, аянтчага чыгасыз. Андан ары тоону капталдаган бир аяк жол менен бара берсеңиз, Тешикташты, Үңкүрдү, Сыйгалакташты өз көзүңүз менен көрө аласыз. Сыйгалак таштын сыйкыр күчүнө ишенген адамдар – өмүрү согончогу канабагандар, ар кандай илдетке чалдыккандар ушул ташка сыйнышып, ушул таштан сыйгаланышат, таштын дартка дабаа, илдетке шыпаа болчу касиети аркылуу аялдар балалуу болоруна, кеселдер сакайып кетерине үмүт байлашат. Андан жогору көтөрүлсөңүз, Акүй деп аталуучу, атайын мусулмандар намаз окуп, зыярат кылуучу мечит-үй жайгашкан. Тарыхый маалыматтарга таянышып, бул үйдү «Бабурдун чежиреси» деп да атап жүрүшөт.

Сулайман тоо музейи анын батыш бөлүгүнөн орун алган. Музейде археологиялык казуулардын натыйжасында табылган буюмдар – таштагы жазуулар, ошол аймакты байырлаган жаныбарлардын, канаттуу куштардын катырылган эстеликтери көргөзмө катары коюлган. Археологиялык табылгаларды тарыхчы-археологдор Чусть маданиятынын керамикасына жакындатышат. Тоонун тарыхына кайрылсак, эл оозундагы легенда боюнча мындай деп айтылат: «Өз заманында атагы алыска кеткен, каардуу Сулайман падыша Фергана өрөөнүн башкарып турган экен. Падышанын залымдигине чыдабаган эл ага нааразы болушуп, каршылык көрсөтүшөт. Падышанын сыйкыры бар белем, касиеттүү сөзүн айта салса эле жер астынан тоо пайда болуп, ошол тоого падыша өзүнүн түбөлүк тактысын орнотот. Шаарды бүтүндөй көзөмөлгө алып, өйдө карап сүйлөгөндөрдү сот өкүмүнө тартып,

четинен жазалап турат. Көтөрүлгөн эл ага аргасыз баш ийип, өмүр бою кыңк этпей кызматын кылууга сөз берет. Ошол тоо кийинчерээк эл арасында «Сулаймандын тоосу» деп аталып калат...»

Негизинен Сулайман тоо жана Ош шаары жөнүндө орто кылымдарда жашап өткөн тарыхчылар өз эмгектеринде жазып калтырышкан. Буларга Махмуд ибн Валинин «Бахр ал-аскар фи манакиб ал-ахтар» аттуу эмгеги (17-к), Абдул-Касим Хордадбек, Ибн Хаукаль, Ал Мукаддаси ж.б. (9-10-к.) китептери кирет. Ал эми Мухаммад Захириддин Бабурдун «Бубар-наме» (15-к.) аттуу уникалдуу эмгегинде Сулайман тоо Баракух деген наам менен эскерилген. Кийинчерээк 19-кылымдын экинчи жарымында, Сулайман таш, Сулайман тоо, Сулайман так деген аталыштар эл арасына тараган.

*(Гүлзина Кудайбердиеванын «Шоокум» журналындагы материалынан пайдаланылды. 2007-жыл, Чын куран.)*

## №18 сабак ӨНӨРЛҮҮ – ӨЛБӨЙТ

### Сабактын максаты:

Окуучулар өнөрдүн баркын, өнөрлүү адам эч нерседен кем болбостугун түшүнүшөт.

### Сабактын жабдылышы:

Жомоктун тексти.

### Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларга жомокту окуп берет. Жомокту окугандан кийин класста талкуулашат.

### Өнөрдүн баркы

Чоң энем дайыма кишинин пайдалуу иш жасашы керек экенин айтчу. Ар дайым тамакка олтурганыбызда мага:

-Ар бир киши жыгачтан болобу, темирден болобу же башка нерседен болобу, өз колу менен адамзатка пайдалуу бир иш жасоосу керек, дээр эле.

-Дүйнөдө жаш жигиттин ак мээнетти менен бир чеберчилик үйрөнүп, пайдалуу бир эмгек калтырганынан артык нерсе жок. Ушундай өнөрүң барбы, айтчы? Жөнөкөй бир үстөл, же бир отургуч, же бир табак, эң эле болбогондо кофе чөйчөгүн жасай аласыңбы? Колуңдан келген бир өнөрүң барбы, балам? –деп, жемелүү көз карашы менен тиктеп калар эле. Билем, баары сени жазуучу деп эсептейт. Бир нерселерди чийгилеп эле жатасың, түшүнүп турам, балким бир жазуучусуң, бирок колуңдан келгени, үйдө тамекинин түтүнүнө толтургандан башка эч нерсе эмес. Менин оюча ишке жарай турган, көзгө басар, колдонула турган нерсе жасашың керек, бул өтө маанилүү, балам. Сага бир жомок айтып берейинби.

Илгери Иран ханынын бир баласы бар экен. Сүйүү деген ушундай болот турбайбы, ал бала бир кедей чабандын кызына ашык болуп калыптыр. Атасына келип:

-Ата, мен бир чабандын кызын жакшы көрүп калдым. Ошол кыз менен баш кошоюн дедим эле, дейт. Атасы каарданып:

-Ошондой да болобу, балам? Сен хандын баласысың. Мен өлсөм тактыма сен олтурасың. Чабандын кызы сарайга кантип жарашсын?

Хандын баласы болбой, атасына жалбарып:

-Айланайын атаке, мен ал кызды абдан жакшы көрөм. Эгер ага үйлөнбөсөм, өлөм деп, атасынын кулагын жейт. Атасы баласын кыя албай:

-Мейли, балам, жуучу жиберип, кызды суратайын дейт. Ошентип, вазирин кызга жуучу кылып жиберет. Вазирин кызга барып, хандын уулу аны сүйгөнүн жана ага үйлөнгүсү келгенин айтат. Анда чабандын кызы:

-Макул. Хандын уулу эмне иш кылат? – десе, вазир чочуп кетет:

-Хандын уулубу? Бул кандай суроо? Хандын уулун да эмне иш кылат деп сурачу беле? Хандын уулу кайдан иштесин! – дейт.

-Жок, дептир кыз. Хандын баласы болсо да, бир чеберчиликти үйрөнүшү керек. Мен колунан эч нерсе келбеген бирөөгө, хандын баласы болсо да, турмушка чыга

албайм. Вазир башын жерге салып, ханга айтат. Ага кыздын айткандарын айтып берет. Анда хан баласын чакырып:

-Эгер сен ал кызды ошондой эле катуу сүйсөң, бир чеберчилик үйрөн же ал сүйүүдөн баш тарт, дейт.

Анда уулу: “Мейли, мен анда чий токуганды үйрөнөйүн”, дейт экен. Айлар бою чарчабай, тажабай аракет, көңүл коюп, чий токуганды үйрөнө баштайт.

Барган сайын чеберчилиги артат. Кооз оймолорду жаратып, түрдүү-түрдүү түстөргө боеп, кооз чийлерди токуйт. Чеберчилиги өскөндөн кийин вазирди кайра жуучу кылып, колуна чий берип кызга жиберешет. Вазир кызга “мына” деп хандын уулунун токуган чийлерин көргөзөт.

Чабандын кызы, өрүлгөн чийлерди көрүп, абдан кубанып, сунушуна макул болот. Ошентип кыз келин болуп сарайга барат. Күндөрдүн биринде хандын баласы көчөдө сейилдеп басып жүрсө, бир кербен сарай учурайт. Сарайдын ичи таза, эшик болсо ысык болот, күндүн ысыгына чыдабай, ошол сарайга кирип, бир бурчка олтурат. Бирок ал сарай ууру, каракчылардын сарайы экен. Ал сарайга киргендерди каршылык кылууга мүмкүнчүлүк бербей, шап кармап, зынданга ыргытышчу экен. Көзүн кан баскан каракчылардын дагы мындай бир салты бар болчу. Колго түшкөндөрдүн семиздерин өлтүрүп, арыктарына жедиришчү. Хандын баласы арык болгонунан тирүү калыптыр.

Күндөрдүн биринде баласы каракчыларга: “Мен сонун-сонун чийлерди токуйм. Бул чийлер абдан кымбат турат. Мага бир аз камыш, анан үстөлүмө чырак берсеңиздер, силерге эң кооз чийлерди токуп берейин”, - дейт. Каракчылар баланы угуп, айтканын кылышат. Арадан үч күн өтпөй бала түрдүү-түрдүү, кооз чийлерди токуп берет да: “Бул бойролорду алып, Иран ханынын сарайын барсаңар, чийлерди көрүп, силерге бир ууч алтын берет” дейт.

Каракчылар чийлерди жондоруна көтөргөн бойдон, хандын сарайына жетип барышат. Хан бир көрүштө чийдин оймолоруна, кооздугуна айраң таң калат. Бойролорду келинине жиберет.

“Бул чийлерди сатып алышыбыз үчүн алып келишиптир. Эгер ал жакса, ал” деп кабар берет. Чабандын кызы ар бир оймону өз-өзүнчө изилдеп, оймолордун токулушунан күйөөсүнүн ага жашыруун кабар жибергенин түшүнөт. Хандын баласы кайсыл жакка качырылганын чийдин оймолору менен көргөзүптүр. Аялы катты окуур замат жүгүрүп келип, ханга айтат. Хан каркчылардын сарайына сакчыларын жиберип, сарайды басып алып, каркчыларды кармашат. Хандын уулу сарайга, чабандын кызына кайтып келет да:

“Кымбаттуу жарым, сен мени өлүмдөн сактап калдың, сага карызмын” - дейт. Хан дагы чабандын кызынын акылдуулугуна абдан ыраазы болуп, аны жакшы көрүп, кучактайт. Ошентип, жомогун айтып бүтүргөн чоң энем: “Түшүндүңбү эми, жашоодо өнөрдүн маанисин?” дегенде, мен: “Ооба, түшүндүм. Бир аз акча таап, араа, жыгач сатып алайын. Анан каалаганыңыздай бир үстөл же китеп текчесин жасап берем” дедим.

### **Суроолор жана тапшырмалар:**

1. Жомоктон эмнени түшүндүң?
2. Өнөрдүн баркы канчалык экенин жомоктун негизинде түшүндүрүп бер?



3. Пайдалуу өнөрлөрдү санап бере аласыңарбы?
4. “Өнөрлүү - өлбөйт” деген темада эссе жазгыла.

## №19 САБАК

### ЖАКШЫЛЫККА ЖАКШЫЛЫК, ЖАКШЫ АДАМДЫН ИШИ

#### Сабактын максаты:

- Окуучулар жакшылык кылуу түшүнүгүнө ээ болушат;
- Жакшылыкка жакшылык менен жооп бериш керек экендигин билишет;
- Бири-биринин пикирин баалоону үйрөнүшөт;
- Жакшылыкты унутуу жаман сапат экендигин түшүнүшөт;
- Жомоктун маанисин түшүндүрүп бере алышат.

#### Сабактын жабдылышы:

Окуучуларга таркатылуучу темага байланыштуу “Шаардык менен айылдык” деген жомоктун тексти, ватмандар, маркерлер.

#### Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларга төмөндөгү таблицаны толтурууга тапшырма берет. Ар бир окуучу өз алдынча толтурушат. Шаардык жана айылдык достору жөнүндө кыскача жазышат.

Шаардык досум	Айылдык досум

Таблицаны жеке толтуруп бүткөндөн кийин жупта талкуулашат. Белгиленген убакыт өткөн соң каалоочулар өзүнүн жазгандарын окуп беришет. Класста талкуу жүргөндөн кийин атайын текст таркатылып, окууга көрсөтмө берилет.

#### Текст:

### ШААРДЫК МЕНЕН АЙЫЛДЫК

Илгери-илгери өткөн заманда бир шаардык бир айылдык адам дос болушуптур. Айылдык шаарга келген болсо шаардык досунун үйүндө сөзсүз эки-үч ай конуп анан кетчү экен. Эрте менен анын дүкөнүнө барып, ал жерден каалаган нерсесин өзүнүкүндөй пайдаланчу. Айылдык кишинин бар чыгашасын шаардык досу төлөп аябай конокточу.

Айылдык бир күнү шаардык досуна:

- Эй досум, эч болбосо бир жолу айылга барбайсыңбы? Бала-бакыраңды да алып бар. Алардын азыр гүлдөй курагы. Жайында барсаңар мөмө-жемиш да бышып калат. Силерге кызмат кылгым келет. Туугандарыңды, балдарыңды, аялыңды алып үч-төрт ай конок болуп кел. Кааласаң жазында кел. Жазында да айыл жапжашыл болуп, гүлдөр ачылып, өзүнчө кереметке айланат – деп айылына чакырат.

Шаардык айылдык досунун сөзүнөн кутулуу үчүн бир күнү бараарын айтып сөз берет. Мындан кийин да арадан сегиз жыл өтөт. Айылдык шаардык досуна:

- Качан келесиң? Жаз өтгү, кыш өтгү. Үй-бүлөбүз менен күтүп жатабыз – деп айттыра берчү. Шаардык болсо:

- Бул жылы ишим көбөйүп кетти. Конок келип калды. Тигиндей болуп калды – деп ар түрдүү шылтоолорду айта берчү.

Айылдык жыл сайын шаардык досунун үйүнө келип үч-төрт ай бекер жашап, бекер ичип-жеп жүрө берчү.

Акырында үч ай шаардык досунун үйүндө калганда, досун мажбурлап айылга барууга көндүрөт. Ошондо да алар сөзүнө турушчу эмес. Шаардык досунун балдары болсо:

- Ата досуңузга көп жардамыңыз тийди. Ал дагы сизди айылга алпарып карызынан кутулайын деп жатса керек – дешти. Акырында макул болуп, даярданып жолго чыгышат. Шаардык досу балдары менен качырларга минип алып баратып, ал жактын кооз табиятын элестете баштайт.

Бир ай жол жүрүп олтуруп, акырында айылга келишет. Аябай чарчап чаалыгышкан. Ат, качырлары да отсуз, жемсиз калышкан эле. Бирок, кызыгы айылдык досу алардан качып, эшигин да ачпай коёт.

Түн кирери менен жаан жаап, бороон улуп аябай суук боло баштайт. Шаардык досу дагы бир ирет эшигин каккылап көрөт. Эч болбосо балдары үчүн таң атканга чейин баш калкалоочу жай сурайт. Айылдык досу:

- Колуңа жаа, курал алып, короомду тоодон түшө турган карышкырлардан коргой турган болсоң жай таап берем – дейт.

Аргасы кеткен шаардык буга макул болуп, балдары менен бир бөлмөдө таңды күтө баштайт. Түн бир оокумда тоо тараптан бир топ карышкырдын түшкөнүн көргөн шаардык досу колундагы жаасы менен бир карышкырды атып өлтүрөт. Бирок айылдык досу:

- Эмне кылып койдун? Сен аткан карышкыр эмес менин эшегимдин баласы эле! – деп жаңжал чыгара баштайт.

Шаардык досу өлгөн карышкыр экендигин ишенимдүү түрдө айтат да, андан:

- Мындай жаан жаап, бороон улуган караңгы түндө анын эшегиңдин баласы экенин кайдан билдиң? – деп сурайт. Айылдык досу:

- Аны сен ага мылтык кезеп жатканда тааныдым – дейт.

Ошондо сабыры түгөнгөн шаардык досу аны жакадан алып:

- Акмак адам! Эшегиңдин баласын ошончолук узактан, жамгырлуу караңгы түндө тааныйсың да, сени айлап коноктогон он жылдык досуңду тааныбай калдыңбы? – дептир.

Болуп өткөн окуядан жакшы бир сабак алган шаардык досу таң агараары менен үй-бүлөсүн алып жолго чыгат.

***Текстти талкуулоо үчүн мугалимдин суроосу:***

7. Эмне үчүн айылдык досу шаардык досун кабыл албай койду?

8. Чынында эле караңгыда шаардык досун тааныбай калышы мүмкүнбү?

9. Бирөөгө жасагана жакшылык сөзсүз кайтышы керекпи?

10. Шаардык досунан кандай катачылык кетти деп ойлойсуңар?

11. Жомоктон кандай тарбия ала алдыңар?

Текст боюнча жалпы талкуу жүргүзүлүп, ар бир окуучунун жообун кубаттап, айрым пикирлерге коментарий берилиши шарт.

Сабактын акырында окуучулар алган таасири тууралуу беш мүнөттүк эссе жазышат.

## №20 Сабак: САБЫРДУУЛУК

### Сабактын максаты:

- Окуучулар сабырдуулукка үйрөнүшөт;
- Сабырдуулукка байланыштуу окуяларды окуп, маанисин түшүнүшөт;
- Бири-биринин пикирин баалоону үйрөнүшөт;

### Сабактын жабдылышы:

Окуучуларга таркатылуучу текст, ватмандар, маркерлер.

### Сабактын жүрүшү:

**1-кадам:** Мугалим окуучуларга текстти окуп берет же таратып берет. Текст тууралуу класста талкуу уюштурулат.

### Мугалим үчүн текст.

Илгертеден көптү көргөн карыялар балам, же кызым сабырдуу бол деп айтып келет. «Сабырдын түбү – сары алтын» дешет. Сабырдуулук турмуштагы ар кандай кыйынчылыктарга каршы туруу, кыйын күндөрдө да жакшы адамдык сапаттар менен калуу. Кээ бир адамдар кандайдыр кыйынчылыктарга кабылса, же жаман кеп-сөздөрдү укса, катуу ооруга тушугат, же арак ичип кетет, болбосо кимдир бирөөлөрдөн өч алууга барат. Бул туура эмес, мындайда жаман күндөрдөн чыгуунун бир гана жолу – сабырдуулук. Ал максат-ниетке жеткирет, адамды оң жолго баштайт. Убагында сабырдуу болуу кыйын, анын туура болгондугу, ырас эле ошондой болгондугу кийин гана билинет.

«Сабырдуулук – акылмандын шериги» дешкен. Анан да сабыры кетип жаткан адамдарга «Сабырдын түбү – сары алтын, санабай билгин кымбатын», «Сабырдуунун багына алма бүтөт, сабырсыздын башына кайгы түшөт», «Акыл – сабырдын көркү», «Сабыр эткен – муратка жеткен» дегендей элдик насаат сөздөрдү айтып, токтоолукка, жети өлчөп, бир кесүүгө, сабырдуу болууга, канаат кылууга чакырган.

Бир даанышман айтат:

Жети нерсе адамды кайгы сазына тыгат:

1. Ар нерсеге эле ачуулана берүү.
2. Сыноодон өтпөгөн кишиге ишенүү.
3. Дос-душманды ажырата билбөө.
4. Сырын ар кимге айта берүү.
5. Акылсыз, наадан кишилердин кеңешин угуу.
6. Пайдасыз сөздөрдү көп сүйлөө.
7. Наадан, накус адамдарга жардам кылуу.

Мына ушундай нерселерди айырмалоо үчүн адамга сабыр керек. Сабырдуу болбосоң, анда жакшы менен жаманды, оң менен терсти айырмалай албай каласың, анда сенин турмушуңдун чырагы өчүп, алды жагың туңгуюк болуп, акыры жарга кулап түшкөнүңдү билбей каласың.

Хадистердин биринде: «Араларыңарда эң күчтүүңөр кимиңер экенин айтайынбы? Ал ачуусу келгенде өзүн кармап тура ала турганыңар» деп айтылат. Өзүн ачууга алдырбай, «ачуу – душман, акыл – дос» экендигин аңдап билүү адамзаттын чоң адаби. Көп кылмыштар ачуу үстүндө жасалат, ачуу менен аялына үч талак айтып, анан

жарашууга жол издеп, барбаган жери калбагандарды көп эле көрдүк, ачуу менен бир акарат сөз айтып алып, бири-бирине кирип чыгыша албай калган бир туугандарды билебиз. Мунун баары адамдардын сабырдуулук сезимдеринин жоголушунан улам болуп атат жана бул сезим азыркы техниканын көбөйүшүнөн, экологиянын бузулушунан, шаарлашуунун ыкчамдашуусунан, ааламдашуунун таасиринен адам психологиясы, нерви «жукарып», «бошоп», дагы да тереңдөөдө. Мындай нерсе менен күрөшүү ар бирибиздин милдетибиз болушу керек, болбосо адамдар өзүн да, өзгөлөрдү да психологиялык жактан өлтүрүп алат да, куралдуу согуш алып келгендей эле келечекке кедерин тийгизүүчү кесепеттерди алып келет.

Мындайда адамзатты башкарып турган жалгыз күч – акыл ага жардамга келип, акыл менен сабырды чакыруу ылаазым.

Сабырдуулуктун түркүгү сыр сактоодур, сыр сактоо илгеркилер айткандай «тил астына чок катып туруудай кыйын болсо» да аны аткарууга көнүгүү зарыл болот. Улуу Атамекендик согуш учурунда канча бир адамдардын майданда каза болгондугу тууралуу кабарлар (каракагаздар) келсе да, ошону айылдагы бир топ адамдар билсе да, эгер шарты болбосо үй-бүлөсүнө угузган эмес, качан гана жыйын-терин бүтүп, күз болгондо, же айрымдарын жеңиш келгенден кийин гана айтышкан. Улуу элдин улуулугу ушунда болгон.

**2-кадам:** Мугалим окуучуларга текстти таратып берет. Окуучулар окуп чыгышкан соң талкуу уюштурулат.

*Аалам падышасы аталган **Искендер Зулкарнайн** бир жашыруун сырын жакын адамына айтып салат. Анын да жакыны бар да. Жакынынын да жакыны болуп отуруп, айтор, атактуу колбашчынын купуя сыры бүт мамлекетке тарайт.*

*Буга **Искендердин** ачуусу аябай келет. Устазы **Арастуга** ушул окуя тууралуу айтып, эми сыр сактай албаган тигил кишини кантип жазаласам деп сурайт. Антсе устаты: «Сенин ал кишиге жаза берүүгө акың жок, өзүң айыптуусуң, сырыңды өзүң сактай албай, дилиң ташып кетип, бирөөгө айтып салгансың. Сен сактай албаган сырыңды башка бирөө кантип сактамак эле! – деп жооп бериптир.*

*Сыр сактоодо сабырдуу боло албоо – мамлекеттерди, керек болсо улуу державаларды кыйраткан, душман алдына полководецтерди чөгөлөткөн, эчендеген тагдырларды кыйраткан. Ошон үчүн «сөз күмүш болсо, сүкүт алтын» дешет.*

## **№21 Сабак:** **ИШТЕМЧИЛДИК**

### **Сабактын максаты:**

- Окуучулар эмгекчилдикке үйрөнүшөт;
- Иштерман болуунун пайдасын түшүнүшөт;
- Бири-биринин пикирин баалоону үйрөнүшөт;

### **Сабактын жабдылышы:**

Окуучуларга таркатылуучу текст, ватмандар, маркерлер, проектр, слайддар.

### **Сабактын жүрүшү:**

**1-кадам:** Мугалим окуучуларга текстти окуп берет. Текст боюнча суроолорду берет. Класста талкуу уюштурулат.

#### **Текст.**

Бирөөнүн үч уулу болуптур. Атасы аларга ар дайым «уйкуну кандыра уктагыла, тамакты кушкер кылып жегиле» деп насаат айтуучу экен. Жылдар жылып, мезгил закымын кубалап жүрүп, үч уул тең эрезеге жетип, атасын ээсине тапшырып, өз бет алдынча жашоону баштайт. Эки улуусу ата керээзи деп, жуурканды калың салып, бак ичинде булбул-кушту сайратып, уйкуну катырчу экен да, түрдүү даамдарды тынымсыз жеп, жаштыгын өткөрүптүр.

Кичүү уулу болсо ата керээзин башкача кабылдаптыр, кечке тыным билбей тер агызып, талаада иштеп, кечинде чарчап келип, курсагы ачып, берген оокатты калтырбай жеп, тырп этпей уктап калчу экен.

Кийин-кийин эки улуу баланын ичи чыгып, эткээлдиктен ооруга кабылып, үйүндө ырыскысы түгөнүп, итке минип калышса, кичүүсү дени сак, саглам болуп, байлык да, ырыскы да, олжо да үйүнө батпай кетиптир...

Көрсө атасы эмгектенген кишинин гана уйкусу канат, тамагы кушкер болуп жакшы сиңет деген экен.

Хадистерде «Адал кесиптен чарчап уктаган адам күнөөлөрү кечирилген абалда түнөйт» деп айтылат.

**2-кадам:** Мугалим слайддын жардамы менен түшүндүрөт. Окуучуларга суроолорду берип, талкуулап турат.

#### **1-слайд.**

Адамзатты бүгүнкү доорго алып келген башкы нерсе – бул анын эмгеги. Адам адам болуп жаралдыбы, ал эмгек кылууга милдеттүү. Эмгек – бул мээнет, мээнеттенүү демектир. Мейли ал акыл эмгеги болсун, күч эмгеги болсун айрымасы жок, адам баласын жакшылыкка алып бара турган нерсе ушул – эмгектенүү.

Эмгек гана ырыс, бак жаратат.

«Булар жашынан мээнет кылып чоңойгон», «Жерге жүргөндөн тырмалап келет», «Мунун колу гүл» деп макташат бала кезден иш менен алектенип жүргөндөрдү. Ошондой үй-бүлөдө чоңойгон балдардын келечеги өзү үчүн да, эли үчүн да пайдалуу болот. Дагы алар «Бекерчиден безе кач» дешет.

#### **2-слайд.**

Кайсыл бир жылдары Москвадан кыргыздардын айылындагы мектептерге эмгек тарбиясын текшерип комиссия келип калыптыр. Анан алар кечки мал келер

алдында сыртка чыгып турса, ошол короого кире турган койлордун бири чоочун кишилерден жатыркап, үркүп, ары өтүп жөнөптүр. Аны көргөн ушул үйдүн 5-6 жашар баласы учуп чыгып, чуркап барып жанагы койду шыйрактан алып жыгылыптыр. Кой ары тартып, бала бери тартып, бирде бала жыгылып, бирде кой жыгылып, анын бала шыйрактан өтүп моюндан кармап отуруп, акыры короосуна киргизиптир. «Мына буларда эмгек тарбиясы» дептир москвалык текшерүүчүлөр.

Мал менен өскөн кыргыз балдар чыйрак, бышык, ден соолугу чың болору тарыхтан айтылып келет. Дал ушундай эмгекчил улуттун уулдарын биздин заманга чейинки **Александр Макадонский** да, андан кийинки арабдар да, булардан соң монголдор да, андан кийин кытайлар да баш ийдире албаптыр. Эгерде **Түгөлбай Сыдыкбековдун** «Көк асаба» деген романын окуп чыксаңар, анда кыргыздардын балдарына жоокерчилик өнөрүн кандайча үйрөткөндүгү менен таанышып, бул элдин ушунчалык мээнеткечтигине таң калбай коё албайсыңар.

«Жигитке жетимиш өнөр аздык кылат» деп илгертеден балдарга өнөр үйрөткөн кыргыздар иштебегендерди «жатып ичер жалкоо» дешип элден чыгарган. Кол учунан иштегендерди да жаман көргөн.

### **3-слайд.**

Жалалиддин Руми айтат: «Өзүң билбеген, түшүнбөгөн ишке киришпе, кайсыл бир ишке киришмекчи болсоң, өзүң билген акылдуу, тажрыйбалуу киши менен кеңеш, анын айткандарына кулак сал, андан кийин гана жумушту башта. Ошондой кылсаң гана өзүңдү жаңылыштыктардан сактай аласың», - деп. Айткандай эле көрүнгөн нерсени аткарам деп кол жетпеген нерсеге умтула бергенде болбойт, ар кандай өнөргө, кесипке адегенде аз-аздан үйрөнүп аракет кылуу керек.

## №22 сабак

### АБИЙИРИНДИ ЖАШЫҢДАН САКТА!

#### Сабактын максаты:

- Абийирдүүлүк жөнүндө түшүнүк алышат;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Каармандарга мүнөздөмө берип, алар жөнүндө тексттен мисал келтире алат;
- Жолдошторунун арасында жана үй-бүлөдө абийирдүү болууга багыт алат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга көнүгүшөт.

#### Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), таркатмалар (абийирдүүлүк жөнүндө жазылган макалдар), ж.б.

#### Сабактын ыкмасы: Башкарып окутуу

#### Сабактын жүрүшү:

##### *Мугалим:*

Балдар, абийир, ыйман аздап куюлуп, чөйчөккө чогулган таза суу сыяктуу. Аны олдоксон кыймыл, эби жок жүрүш-туруш менен төгүп алууга болот. Муну менен эмнени айткыбыз келет, окуучум. Абийир, жакшы болуу аз-аздап жыйналат. Аны этияттап сакта, жоготуп алба. «Абийиринди жашыңдан сакта, адашып жаман жолго баспа» деген дагы бир нуска сөз сени алдыга үндөгөн ураан болсун.

#### Төмөнкү жети нусканы чогуу окуп, талдап көрөлү:

1. Бүгүнкү бүтүүчү ишти эртеңкиге калтырба!
2. Өз колундан келген ишти башкага тапшырба!
3. Арзандыгына карап керексиз буюмду ала бербей!
4. Баарынан намыс кымбат тураарын унутпа!
5. Аз иш бүтүрдүм деп көп кейибей!
6. Боло турган нерсенин болбой калганына өкүнбө!
7. Ачууң келсе онго чейин сана, өтө эле катуу келсе жүзгө чейин сана!

*(Джефферсон)*

Окуучулар жогорудагы жети нуска боюнча өз ойлорун айтышып, талкуулашат. Андан соң мугалим «Абийир» деген текстти окуп берет. Алгач, текст эмне жөнүндө болушу мүмкүн? деген суроо менен балдарга кайрылат. Окуучулар ойлорун айтышат. Текст окулат.

#### Абийир

Фазл аттуу кадырлуу бир адамдын өзүнө жакын эки адамы бар эле. Биринин аты Назар, дагы биринин аты Сакип эле. Бир күнү Фазлдын кашында Назар менен Сакип бири-бири менен азилдешишти, тамаша айтышып киришти, аягында азилдери зилге айланды. Экөө тең кызууланышып бири-бирине акаарат келтиришип, уруша башташты. Назар Сакипти эки колу менен силкип ийди эле, Сакиптин топосу жерге учуп түштү. Ал буга ансайын ачуулана баштады. Фазл ага:

-Неге мынча ачууландың? Азилкечтикте мындай сапат көп болот. Топундун жерге түшүшү менен мынчалык ачууланышың туура эмес, - деди.

Сакип ачуусун баса албай:



-Эмнеге ачууланбайсың? Сендей улуу адамдын кашында топум жерге түшүп кетип абийирим төгүлдү, - деди эле Фазл күлүп:

-Топундун жерге түшүп кетиши үчүн мынчалык ачууланышың орунсуз. Менин кашымда сенин абийириңдин төгүлгөнүнө көп эле убакыт болду. Эсинде барбы бир күнү мага: «Менин атым бир түндүн өзүндө эле Мавр шаарынан Нишапур шаарына жетти», - деп жалган сүйлөгөн элең, ошол күндөн баштап сөзүңө ишенбей калдым. Абийириң төгүлдү. Эми абийир үчүн талашпай эле кой, жалганчыда кандай абийир болот? - деди.

#### **Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. «Абийир, ыйман аздап куюлуп, чөйчөккө чогулган суу сыяктуу» дегенди кандайча түшүнөсүңөр?

2. «Жакшы болуу аста-аста, жаман болуу бир паста», эмне үчүн мынтип айтышат?

3. «Абийириңди жашыңдан сакта» дейт. Эмне үчүн? Жаш улуулаганда сактаса болбойбу?

4. Окуядагы Назар менен Сакиптин азилдери эмне үчүн аягында зилге айланды деп ойлойсуң?

5. Сакип топусу жерге түшүп кеткени үчүн ачууланды. Ачууланбай койсо болот беле?

6. Фазл эмне үчүн Сакипке абийиринин төгүлгөнүнө көп эле убакыт болгонун айтты?

7. Сакиптин айтканын жалган деп айтууга болобу? Мүмкүн чындап эле анын аты бир түндө Мавр шаарынан Нишапурга жеткендир. Сен кандай деп ойлойсуң?

8. Сакиптин өз абийири үчүн талашканы туурабы? Бул окуядан абийирдүү адам кандай болушу жөнүндө тыянак чыгара аласыңбы?

#### **Хадис**

#### ***Жамандыктан кайтаруу ыймандыктын белгиси.***

«Араңардан кимдир бирөө күнөөлүү ишти көрсө аны колу менен токтотсун, эгер ал колунан келбесе тили менен токтотсун, ал да колунан келбесе анда ал жүрөгү (ниети, дили) менен жек көрсүн, бирок, бул үчүнчүсү ыймандын (ишенүүнүн) эң алсыз даражасы (белгиси)».

**(Муслимден)**

#### **Залкар ойлор**

Абийирин сактай албаган адамдардан алыс бол...

#### ***Э.Делакруа***

Абийирин саткан байыбайт.

#### ***Л.Вавенарг***

Адамдын абийирдүүлүгү менен абийирсиздиги жеке гана анын ишинен билинбестен, анын үмүтүнөн да билинет.

***Демокрит***

Эр жигиттин эң күчтүү куралы, анын абийирдүүлүгү.

***Элден***

Абийир - миң күбөгө татыйт.

#### ***Квант***

Абийири кеткен адамдын,  
Айыбы бир күн ачылат.  
Жаап алган менен жаагын бек,  
Жалдыр көз кантип жашырат.

*Г.Фильдинг*

**Үйгө тапшырмалар:**

1. Хадистин маанисин чечмелегиле.
2. «Мен кайсы жоругумду таштоом керек» деген темада өзүңдү байкоо жүргүзүү дилбаянын жазып көр.
3. Залкар ойлорду окуп, маанисин чечмелеп бер.

## №23 сабак

### ЖАМАНДЫК КЫЛГАН ЖАРЫБАЙТ!

#### Сабактын максаты:

- Жамандыктын залалдары жөнүндө түшүнүк алышат;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Каармандар жөнүндө сүйлөп бере алат;
- Досторуна, жалпы эле адамдарга жамандык кылбоо керек экендигин түшүнөт;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

#### Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), таркатмалар (жамандыктын залалдары жөнүндө жазылган чакан тексттер), ж.б.

#### Сабактын ыкмасы: Тыным менен окутуу

#### Сабактын жүрүшү:

##### *Мугалим:*

Ар бир жаш инсандын жүрөгүндө келечекке болгон жакшы максат, жагымдуу ой - тилектери бар. Ошол жакшы жышаандарды жүзөгө ашыруу үчүн инсан бул жашоосунда көп аракет жумшайт. Алар качан жүзөгө ашат? Жакшы менен жаманды ажырата билгенде, дээриндеги изги сапаттар бышып жетилип өз түшүмүн бергенде гана.

Турмуштагы ар кандай кырдаалдарды акыл элегинен өткөрүп, таразалап, талдап анан адал жашоого умтулган жаш жеткинчек, сенден баралыңа келгенде абийирдүү, ыймандуу адам пайда болот. Талкуу үчүн «**Жоомарт халифа**» тексти тыным менен окулат.

#### Окуучуларга алгач төмөнкү суроо берилет:

- Текстте жоомарттыкка байланышкан кандай окуя баяндалат деп ойлойсуңар? Андан соң, чыгарманын биринчи бөлүмү көрктүү окулат.

#### 1-бөлүм

Байыркы арабдардын «Умавия» тукумундагы халиф ал арынан Умар ибн Абдулазиз эң адилет, эч кимдин көңүлүн оорутпаган, зулумдук менен калыссыздыктарды бүтүрүүгө жан үрөгөн адам эле. Халифанын бул сапаттарын көрө албаган жандар бир адамды жалдап, халифаны ууландырышты.

*Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат.*

#### 2-бөлүм

Бирок уу берген адам качып кутула албады. Аны Умардын кашына алып келишти.

Умар ал адамдан:

-Мага эмне үчүн уу бердиң? Мындагы максатың эмне эле? - деп сурады.

Ал адам:

-Халифам, мен сиздин жоомарт адам экениңизди билемин. Душмандарыңыз мага миң алтын берип, сизди ууландырууну буюрушту. Акча үчүн абийиримди сатып, ушул жарабас ишти жасоого мажбур болдум. Өз ишиме өзүм кыжаалатмын, - деди.

Халифа ал адамдан миң алтынды алып мамлекет казынасына тапшырды. Анан ал адамга абдан ачууланды.

*Окулган текстти окуучулар айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат.*

### **3-бөлүм**

-Акча, дүнүйө үчүн бирөөгө жаманчылык кылуунун чоң күнөө экендигин билбединби? Эгерде чоң күнөө экендигин билген болсоң мындай ишке кол сунбас элең. Мен сени кечирдим, арийне инсан жамандык кылган адамдан өч албоосу, анын күнөөсүн кечирүүсү зарыл. Эгер сен берген уудан кез жумсам, адамдарым сени жиликтеп, тытып жибермек. Ошон үчүн тообо кылгың, акчага, дүнүйө-мүлккө көз артып, бирөөнүн өмүрүнө кастык кылбагың, -деди.

Ал адам ыйлап тообо кылды. Халифадан кечирим сурады, кайырлашып чыгып кетти. Халифа бардык жигиттерине бул адамга таптакыр тийбегиле деп буюрду.

#### **Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Бул кичинекей окуядан жамандыктын кандай залалдарын байкадың?
2. Абдулазиз халифанын жакшы сапаттарын эмне үчүн көрө албады деп ойлойсуңар?
3. Халифа ал адамды жазалаш керек беле? Эмне үчүн жазалабады?
4. Халифа ууну ичип, бирок аман калганында кандай сыр бар?
5. Инсан жамандык кылган адамдан өч албоосу, анын күнөөсүн кечирүүсү зарыл дегенди кандайча түшүнөсүң?

### **ЖАМАНДЫКТЫН ЗАЛАЛДАРЫ**

#### **Жалганчылык залалы**

Жалганчылык - бул жамандалган сапаттардан. Мухаммед пайгамбар айткан: «Силерге жалгандан сактануу милдет. Себеби, жалганчылык бузулууга багыттайт. Ал эми бузулуу отко багыттайт». Демек, ар бир мусулман жалган сүйлөөдөн сактануусу зарыл. Жалганчылык бардык иштерге арам.

#### **Кыянаттык залалы**

Аманатка кыянаттык кылууга катуу тыюу салынган. Кыянаттык - бул ыймансыздыктын белгиси. «Ыймансыздыктын белгиси төртөө: Ага ар бир нерсени тапшырсаң кыянаттык кылат; сөз сүйлөсө жалган сүйлөйт; убадасын аткарбайт; эгер ал талаша кетсе аша чаап долулук кылат...»

#### **Текеберлик залалы**

Пендеге текеберлик кылуу ылайык эмес. Ошондуктан ар бир пенде жүрөгүн жана өз напсисин текеберликтен толук тазалоо милдет. Мухаммед пайгамбар мындай деп айткан: «Инсандын жүрөгүндө кымындай гана текеберлик болсо, анда ал бейишке кирбейт».

#### **Ичи тардык залалы**

Ичи тардык - бул мүлктү кедей болуп калуудан коркуп сарптабастан кармоо. Ичи тардык ээсин залымдыкка, адам өлтүрүүгө, бузукулук менен адамдардын малын жегенге жана башка күнөөлөргө кабылтат.

#### **Көралбастык залалы**

Көралбастык - бул башкалардан жакшылыктын кетүүсүн каалоо. Бул сыпат мусулманга ылайык болбогон жаман сыпаттардан. Ошол себептүү пайгамбар мынтип

айткан: «Силерге көралбастыктан сактануу милдет. Көралбастык от отунду жеген сыяктуу, жакшы амалдарды жеп коет. Көралбас башкалардын бактылуулугуна ичи тарыйт, көрө албайт. Башкалар ийгиликке жетишсе ичи күйөт».

#### **Ушак залалы**

Ушак - бул адамдардын ортосун бузуу үчүн таратыла турган сөздөр. Ынтымактын түркүктөрүн кулата турган нерселердин эң чоңу бул ушак. Демек, бизден ар түрдүү сөздөргө кулак салбообуз талап кылынат. Ошондой эле уккан нерсебизди бирөөлөргө жайбастан, бек кармообуз жана күмөн санабообуз милдет. Сыйкырчы бир жыл бою буза албаган нерсени жалганчы менен ушакчы бир сааттын ичинде бузуп коет. Ушакчыдан сактан. Анткени, ал урматы жок, уятсыз адам.

#### **Залкар ойлор**

Акылдуулардын ичинен акылын акмактыкка пайдалангандарды да табууга болот.

*Ф.Ларошфуко*

Акылы бөксөөлөр кырсыкка тепселип калса, акылы толуктар кырсыкты тепсеп кетишет.

*В.Ирвин*

Акмактар жол салып беришпесе, ушак менен заар тил анча куч албас эле.

*А.Дзюмо*

Жаман жолдош жоого алдырат, жаман сөз доого калтырат.

*Элден*

#### **Үйгө тапшырмалар:**

1. Жаш адамдын образын талдагыла.
2. Жамандыктын залалдарын талкуулап, өз алдыңарча ыймандуу адамдын образын түзгүлө.
3. Залкар ойлорду окуп талкуулагыла,
4. Өз алдыңарча изденип залкар ойлорду таап жазгыла.
5. «Жамандыктын залалдары кайдан келет?» деген темада дилбаян жазгыла.

## №24 сабак

# ОРУНДУУ СӨЗ АКЫЛ ЭСТЕН ОТ АЛАТ, ОРУНСУЗ СӨЗ ИЙИНИҢДЕН БАШ АЛАТ

### Сабактын максаты:

- «Адептүү сүйлөө» жобосун түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Мектепте, көчөдө, коомдук жерлерде кандай сүйлөөнү үйрөнүшөт;
- Досторуна, жалпы эле адамдарга жакшы сөздөрдү сүйлөш керек экендигин билет;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

### Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), таркатмалар (адептүүлүк, адепсиздик жөнүндө жазылган залкар ойлор), ж.б.

### Сабактын ыкмасы: Башкарып окутуу

### Сабактын жүрүшү:

#### *Мугалим:*

Окуучум, адептүү сүйлөө да улуу маданият. Сен сөз баккан, тил кудуретин бийик туткан, нарк-насилдүү, ыйман-ызааттуу улуу элдин урпагысың. Муну менен сыймыктансаң болот. Ата бабаларыбыздан бизге көөнөрбөс мурас, сөз байлыктары калды. Башканы коюп «Манасты» айт. Кенже эпостору, жөө жомоктору, ырлары, макал-лакаптарычы. Өзүнчө бир улуу философия,

Ата-бабаларыбыз кандайча баарлашып. сүйлөшкөн? - деген суроого жооп берип көрөлүчү.

Ыплас сөздүүлүктөн качып «Бир ооз сөздөн дүйнө кетет өрттөнүп, бир ооз сөздөн кайра калат көрктөнүп» дегендей баарлашуу маданиятына өзгөчө көңүл бөлгөн.

Жалпы түрк элинин орток мурасы болгон Жусуп Батасагындын «Кут алчу билим» дастанында да тилдин асыл сапаттары жана пайда-зияны жөнүндө баяндалган. Анда көз жүгүртүп көрөлү:

«Заар тилим салды далай азапка!  
Тилди кесем башты сактоо максатта»

Кудай сага сүйлөөрүңө берди тил-  
Башың коргоп, сөздөрүңдү тескей бил!

Тагдыр катаал болбойт десен өзүңө,  
Тишиң тиштеп, сак болгунун, сөзүңө.

Орундуу сөз акыл эстен от алат?  
Орунсуз сөз ийиниңден баш алат.

Көп сүйлөбө, а көрөкчө так сүйлө,  
Туман сөздүн - оң мааниси бир сезде.

Бийлик, атак адамдарга тил берет,  
Ашык сөз - уят кылат, өлтүрөт.

Дайыма сөздү ойлоп айтуу керек,  
Жакшы сөз сокур үчүн көздөй делет.

### Маектешүү адеби

Адам ичиндегисин бөлүшпөсө жарылып кетээр беле. Анда адам болуудан калмак. Маек - адам касиетинин эң зарыл вазипасы.

Маектешүү - зор өнөр, чеберчилик. Маектешүү учурунда ким сөзгө конок бере билсе, кунт коюп укса, маектешүүнү баалай билип, айрыкча сонун сөз, куйкум кепти орду-орду менен айта алса, ал ошол маектешүүнүн нак падышасы болмокчу. Сизде андай адептин кайсылары жок экен, окуп баам салып көрүңүзчү!

Той тамаша, маараке же коомдук жайларда маектешип олтурган адамдар арасына кирип калсаң төмөндөгү эскертилген **«Адептүү сүйлөө»** жобосуна назар ташта:

1. Олтургандардын жек көрүүсүнө кабылбаш үчүн дене башың, жана кийимиң кирсиз таза болсун.
2. Оозуңдан сарымсак менен кам пияздын жыты келбесин.
3. Маектешип олтургандардын үстүнө кирсең, салам берип, алар менен учурашкын.
4. Бир гана салам бардыгына жетиштүү болот.
5. Сенден жашы улуу адамдардан жогору олтурбагын.
6. Эки адамдын ортосуна уруксатсыз олтурба.
7. Текеберденип олтуруудан сактангын.
8. Уруксатсыз жамбаштап, бутун сунуп олтуруу адепсиздик.
9. Улуу-кичүүлөрдүн бардыгын урматтап, жашына, мартабасына карап мамиле кылгын.
10. Кабак түйүп күңкүлдөп сүйлөбөгүн.
11. Мамилең жайдары, кабагың ачык, сөздөрүң ширин жана назик болсун.
12. Кокустан чүчкүрүүнү каалап калсаң, оозу-мурдуңду жүзаарчың менен жаап акырын чүчкүргүн.
13. Олтурган мейманга иш буйрубагын.
14. Жашың кичүү болсо кызмат кылууга камдангын.
15. Кызматынды милдет кылбагын.
16. Маектешүү учурунда эстеп, үргүлөп олтурууга болбойт.
17. Бөтөндөргө сөз бербей, өзүңдү билерман керсөтүп кайра-кайра сүйлөй бербей.
18. Бир адам сүйлөп турганда анын сөзүн бөлүп арага сөз кошпогун.
19. Артыкча өлчөмдө көп сүйлөп эзмелик кылып олтурбагын.
20. Сөзүң кыска, маанилүү болсун.
21. Эч кимди ушактабагын, ушак сөздөргө кулак салбагын.
22. Сөөмөйүң, менен сайып сүйлөбөгүн.

23. Маектешиндин ызат - урматына тийишпегин.
24. Алардын дилин оорутпагын.
25. Адеп сактап, тарбия чегинен чыкпай сүйлө.
26. Ар бир эле ыктуу, ыксыз айтылган сөздөргө каткырып күлө бербе.
27. Лакап аты менен чакырба.
28. Жанындагы адам менен шыбырашып сүйлөшпөгүн, башкалардын көңүлүнө күмөндөтүү түшүрөсүң.
29. Сүйлөп жатканда эки жагынды аландап карай бербе.
30. Ыплас, беймааны сөздөрдү сүйлөөдөн сактан.

### **Ширин сөздүүлүк баяны**

*«Жылуу, жылуу сүйлөсө,*

*Жылан чыгат ийинден».*

**Эл макалы**

Ким болсо эгер чебер сөздүү, акылман,  
Барган жерге үрөөн себээр накылдан.

Окуучум, курч сөздүүлүк, кепке чечендик өзүнчө баалануучу эң мыкты сапаттар. Дайыма жагымдуу, ачык, так, мазмундуу, маанилүү сүйлөөгө үйрөнгүн. Жалган, ыплас сөздөрдү сүйлөөгө жатыкпагын, өзүңдү чынчылдык аты менен элге даңаза кыла билгин.

Чыныгы, акылдуу, даанышман бир маселе тууралуу сүйлөмөкчү болсо, ал маселенин төркүнүнөн толук кабардар болуп, эмне дээрин алдын ала толук ойлонуп туруп, андан соң ачык, даана, мазмундуу сүйлөй билет. Түркөй адам эч нерсеге түшүнбөйт, эмне дегендигин өзү да аңдабайт.

Окуучум, эгерде бир адамдын кемчилигин сезип, ага насаат айтмакчы болсоң, оболу анын табиятын жакшылап текшерип, соңунан насаатыңды айткын. Болбосо айткан насаатын сая кетет. Калайыкка айтаар сөзүңдү өтө назик, элпектик менен айткын, эл сенин ким экениңди, мартабаң менен даражаңдын канчалыгын сүйлөгөгөн сөзүңдүн төркүнүнөн билип алат. Ар адамдын кудурети ошол өзү сүйлөгөн сөзүнүн көлөкөсүндө купуя жашырышкан эмеспи. Кээде каймана иретинде айтылган бир түрдүү сөз адамдын көңүлүн кыраа кылат, башка учурда дал эле ушундай айтылган каймана сөздүн өзү адам көңүлүнө шаттык багыштайт. Сөзгө эпчил, кандим, чебер адам өз сөзүн кандай учурда кайсы мааниде айта билүүнү илгиртпей билип турат.

#### **Суроолор:**

1. Сөз баккан, тил кудуретин бийик туткан дегенди кандайча түшүнөсүң?
2. Ыплас сөздүү деп кандай адамды айтасың?
3. «Бир ооз сөздөн дүйнө кетет өрттөнүп, бир ооз сөздөн кайра калат көрктөнүп» дегендин маанисин чечмелеп бере аласыңбы?
4. «Кут алчу билим» дастанынан сөз кудуретин ачып берген саптарды кандайча түшүндүң?
5. Баарлашуу, маектешүү деген эмне?
6. «Адептүү сүйлөө» жобосунан сага өзгөчө таасир бергендери кайсылар?
7. Ширин сөздүүлүк деген эмне?



8. Сөз дагы ширин, ачуу болуп бөлүнөбү, эмне үчүн?

**Талкуу үчүн текст:**

### **Кимдин жүзү ырайымсыз?**

Байыркы арабдардын Умавия өкмөтүнүн калыйпаларынын ичинде Хажжож аттуу өтө залим, жарамсыз бир амир бар эле. Бул залим амир Хажжож вилаетинин акими болчу.

Күндөрдүн биринде Хажжож аңчылык кылууга камынып, таң сүрө электе өз сарайынан аттанып чыкты. Калк али уйкуда, дүкөндөр бек, көчөдө бирди-жарым адам көрүнбөйт. Хажжож шаардын чыга беришиндеги дарбазасына жакыныраак жерден бир дүкөнчөнү көрүп калды. Атын чапкан бойдон ошол дүкөнчөнүн жанына заматта жетип келди. Дүкөндүн ээси кембагалыраак бир адам болучу, таң жарый электе эле дүкөнүн ачып коюп, китеп окуп олтурган.

Хажжож залим баягы кембагал дүкөнчүгө:

-Эй, дүкөндүн кожоюну, мен бүгүн ууга бара жатам. Сарайдан чыккандан бери карай дал ушул жерге келгенче жолдо эч кимге кезикпедим. Мага бүгүн биринчи кезиккен адам сен гана болдуң, биринчи жолу сенин жүзүңдү көрдүм. Эми мен ырым кыламын: эгерде уудан курсант болуп аман кайтсам, шыралгам менен сени сүйүнтөмүн. Капилет бир балакетке кабылсам денеңден башыңды жуламын, уктуңбу? - деп шаар дарбазасынан чыгып кетти.

Аң уулоо учурунда Хажжождун аты бир нерседен үркүп кетти, ал залимди жерге жыкты. Хажжождун колу жаралуу болуп көп өтпөй ишип чыкты. Ал залим сарайына келээри менен табыпты алдырып, колун дарылата баштады. Качан колу айыккандан кийин баягы кембагал дүкөнчөнү кашына чакырып келип, ага мындай деди:

-Аң уулоого бара жатканымда мага ошол күнү алгачкы жолуккан адам сен болдуң. Мен биринчи жолу сенин жүзүңдү көрдүм. Ошол учурда ырым кылып эмне дегенимди эсиңден чыгарбасаң керек. Сенин жүзүң шумпай болгондуктан уудан аттан жыгылып, колум жараланып канчалык азап тарттым. Эми сенин башыңды денеңден ажыратамын, - деп желдетин чакырды.

Баягы кембагал дүкөнчү Хажжожго таазим кылып:

-Эй төрөм, сөздөрүңдүн баардыгы туура. Эми менин башымды кестиресиз. Өлөөрүмдүн алдында бир эки сөз айтууга уруксат бериңиз? - деди. Хажжож уруксат берери менен баягы дүкөнчү:

-Урматтуу төрөм, ошол күнү сиз эң оболуу менин жүзүмдү күргүн сыяктуу эле, мен дагы ошол күнү сиздин жүзүңүздү көрдүм. Ошол күнү сиз менин жүзүмдү көргөнүңүз үчүн колуңуз жараланды. Мен сиздин жүзүңүздү көргөнүм учун мына азыр башым кесилет. Нысап кылып айтыңызчы, кана кимдин жүзү барып турган эң ырайымсыз шумпай жүз? Менин жүзүмбү же сиздин жүзүңүзбү? - деди.

Дүкөнчөнүн сөздөрүнө Хажжож ыраазылана каткырып күлүп, аны кечирди.

Бейт:

Ар кимди бучкакка илбей жекирип,

Алба бекер өз абийириң кетирип.

**Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Хажжож залим эмне үчүн ырым кылды деп ойлойсуң?

2. Сенин оюңча Хажжож уудан курсант болуп кайтса дүкөнчүгө убада кылган шыралгасын берет беле?

3. Эмне үчүн Хажжож үйүнө келер замат дүкөнчүнү чакырткан жок?

4. Айыккандан кийин дүкөнчүнү чакыртпай койсо болот беле?

3. Эмне үчүн Хажжож дүкөнчүнү жазалоодон баш тартты?

б. Бул окуядан сөз кудуретинин күчтүүлүгүн байкай алдыңбы?

### **Залкар ойлор**

Ширин сөздүү болгонуң,

Эл купулуна толгонуң.

### ***К.Кимсанов***

Акылдуу сөзү, эстүү адамдын жүрөгүнөн орун табат.

### ***Эсхил***

Ширин сөздүн ширеси менен акылдуу сөздүн ажалын мезгил чечет.

### ***В.Шекспир***

Элге жагам десең, элдин каалап уккусу келгенин айта бил.

### ***«Кабус-Наме»***

### **Үйгө тапшырмалар:**

1. Өз алдынча «Адептүү сүйлөө» жобосунун башка вариантын иштеп чык.

2. Бүгүнкү көчөдөгү, мектептеги сөгүнүүнү, ыплас сүйлөөнү каптал токтото алабыз? Деген темада ойтолгоо дилбаянын жазып, класста талкуулагыла.

3. Залкар ойлорду талкуулагыла.

4.Текстке сүрөт тартып, эссе жазгыла.

## №25 сабак КИМГЕ КАНДАЙ МАМИЛЕ КЫЛУУ КЕРЕК?

### Сабактын максаты:

- Мамиле кылуу боюнча он накылды билишет;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Түшүнгөндөрүн ырааттуу айтып бере алышат;
- Адамдарга кандай мамиле жасоо керек экендигин билишет;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

### Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

**Сабактын ыкмасы:** Башкарып окутуу

**Сабактын жүрүшү:**

**Мугалим:**

Окуучум, элдин-нарк мурасы сенин инсан катары калыптанышыңа, толук кандуу ыймандуу адам болушуна өз таасирин тийгизээри талашсыз. Мында айтылган ар бир насаат алтынга тете. Аны терең түшүнүп өз турмушунда пайдаланууга, ыйман-ызааттуу, нарк-насилдүү өмүр кечирүүгө жан дилиң менен аракет жаса. Адамдар менен мамиле түзүүнүн сырларын үйрөнүүгө, баарлашуу маданиятын аңдап түшүнүүгө белсенип киришсең, ким менен кандай мамиледе болуунун усулун терең өздөштүрүп аларыңа шек жок.

### Кимге кандай мамиле кылуу керек

*«Энөөлүк, элебестик-элдешпес душмандарың»*

*«Этияттык –канжардан да күчтүү курал»*

*«Сырын ката билген пенде ар дайым эркин болот»*

**Торгой Чечен**

Окуучум, адегенде душман арттырып албоого аракет кыл. Кокусунан бир киши душманың экенин билсең, каала ачык, каала жашыруун абалда анын сактануусунан, купуя аракетинен ар дайым кабардар болуп тургун, энөөлүк кылбагын. Ага сен өзүңдү ашкере коркок кылып көрсөтпө.

Окуучум, душманыңды майда, күчсүз деп элебей койбогун. Айрыкча, өзүңө оолак жүргөн адамдын душмандыгына караганда, өз жанында көбүрөөк жакындашып жүргөн кишинин душмандыгынан корккун. Анткени анын кылган арамдык ишин жат душман кыла албайт, а сен сабыр кылгын, душмандарыңды көбөйтпөгүн, чыныгы досторуңду көбөйтүүгө аракет кылгын. Ачууң келген чакта өзүңдү тыйгын. Акырын, жумшак сүйлөгүн. Бирөөнүн жүзүнө ачык айта албаган сөзүңдү ал жок учурда айтыш ушакчы атка конбогун. Эч качан эки жүздүү, ыплас болбогун. Эки жүздүү адамдардан ыраак болгун. Чагымчы адамдардан этият болгун. Анткени чагымчынын бир саатта бузган ишин бир жылда дагы түзөтүп болбойт.

Фисогурс (Пифагор) аким айткан экен: «Караандай балээлерден кутулууну кааласаң, ар дайым мына бул он накылды өмүр бою көңүлүңө түйгүн:

1. Өзүңдөн улуу киши менен урушпагын.
2. Орой, ачуусу чукул адам менен тартышып отурбагын.
3. Ичи тар, көралбас, кызганчаак менен бир жыйында болбогун.
4. Наадан менен сөз талашпагын.
5. Сыналбаган адам менен дос болбогун.
6. Жалганчы менен мамиле түзбөгүн.
7. Наадан менен маектешпегин.
8. Аял кишилер менен айтышпагын.
9. Кызуу кандуу, кызганчаак адамдар менен мамиле түзбөгүн.
10. Өз абийириңден кол жууп калууну каалабасаң, сырыңды бирөөгө айтпагын.

Окуучум, эгерде бир адам сенин айыбыңды, кемчилигиңди бетке айтса, сен аны туура кабыл алып, өз кемчилигиңди тезинен жоюуга аракет кылгын.

Сага өз муктаждыгы тууралуу арызданып келген кишини эч убакта кемсинтпегин, ага кайра жардам берип, анын зарылдыгынан куткаргын. Өзүңдөн кичүүлөргө жакшы мамиле кылгын. Аларга мээрбан болгун. Дегеним, кичүүлөр сенин эгинзаның болуп саналат, өзүңө тийиштүү болгон бардык иштериң алардын жардамы менен бүткөрүлөт. Эгерде ошол эгинзаныңды өзүң кыйратып алсаң, анда сенин жекече тиричилигиң зор кыйынчылык менен өтөт. Досуңа дагы, душманыңа дагы мээримдүү болгун. Көпчүлүктүн алкышына татыктуу болууну кааласаң ырайым кылуу жолун дагы жакшы туткун.

#### **Суроолор:**

1. Элдин ыйман -нарк мурасын кандайча түшүнөсүң?
2. Кимге кандай мамиледе болуу керек?
3. Ачуусу келгенде адам өзүн кантип тыюуга болот?
4. Кичүүлөр сенин эгинзаның дегенди кандайча түшүнөсүн?
5. Эгинзарды кантип кыйратып аласың?

#### **Ыймандуу жана ыймансыз сапаттар**

##### **Ыймандуу сапаттар:**

1. Уяттуулук
2. Адилеттүүлүк
3. Кечиримдүүлүк
4. Токтоолук
5. Колу ачыктык
6. Мээнеткечтик
7. Намыскөйлүк
8. Сезимталдык
9. Сабырдуулук
10. Мээримдүүлүк
11. Айкөлдүк
12. Чечкиндүүлүк
13. Кайрымдуулук
14. Идиректүүлүк
15. Ишенимдүүлүк
16. Ачык жүздүүлүк

17. Билимдүүлүк
18. Оор басырыктуулук
19. Ширин сөздүүлүк
20. Кичипейилдик
21. Жоомарттык

#### **Ыймансыз сапаттар:**

1. Көп сүйлөгөндүк
2. Жалкоолук
3. Ойлонбостук
4. Демилгесиздик
5. Көралбастык
6. Түркөйлүк
7. Ыплас сөздүүлүк
8. Кызганчаактык
9. Эки жүздүүлүк
10. Ачкөздүк
11. Бакылдык
12. Жалганчылык
13. Заарлык
14. Өзүмчүлдүк
15. Кекчилдик
16. Оройлук
17. Ичи тардык
18. Көктүк
19. Абийирсиздик
20. Чагымчылык
21. Ушакчылык

#### **Талкуу үчүн текст:**

#### **Жаалдуу казы**

Бир шаарда өтө билимдүү, илимдүү бир казы бар эле. Ал көз жумгандан кийин атасынын арбагын урматтаган себептүү анын уулу казылык мансабына дайындалды. Бирок, ал өтө жаалдуу, наадан адам эле. Анын ачуулуу экендигине бүтүндөй тууган-уруктары уялып, ага илим үйрөтүү, адептүү, тарбиялуу кылуу үчүн бир мугалимди дайындашты. Бир күнү тил сабагында мугалим сүйлөм талдоодон бир мисал келтирип:

-Уулум, «Ахмат Махмутту урду» деген сүйлөмдө ээси менен баяндоочу кайсы, айтып бергин? - деди.

Жаалдуу казы ачууланып:

-Катыгүн, Ахмат Махмутту эмне үчүн урган? Эмнеге эч ким унчукпаган? Бечара Махмут келтек жеп кете береби? - деди.

Мугалим ал түркөйдүн жаалы келгенине күлүп:

-Маселе сен ойлогондой эмес. Бул жерде урган дагы, урулган дагы киши жок. Бар болгону бул сүйлөмдүн ээси менен баяндоочун табуу үчүн келтирилген гана жөнөкөй бир мисал десе дагы ал аны кабыл албай:

-Сиз бекер айтыпсыз, азыр адам жиберип, Ахматты таптырып келип, айыбы үчүн жаза беремин. Өзүңүз: «Ахмат Махмутту урду» деп күбөлүк берип аласыз дагы, эмне үчүн кайра өз сөзүңүздөн кайтасыз? – дей берди.

Мугалим ага абдан таңданып мындай деди:

-Сен жакшылап түшүнчү, «урду» сөзү акыйкат эмес...

-Эмне дейсиң, акыйкат эмес дейсинби? Сен Акматтан пара алган окшойсуң. Анын тарабына өтүп, айыбын жаап жашырмаксыңбы, мен буга көнбөймүн, азыр Ахматты таптырып жаза беремин, - деп бечара мугалимди камакка алууга, Ахматты тезинен таап келүүгө буйруду.

Ыксыз жаалдануу кеселине кириптер болгон бул казынын тууган-туушкандары окуяны угаары менен жетип келишти. Миң машакат тозок менен акыйкат абалды ага түшүндүрүп, мугалимди азат кылышты.

**Бейт:**

Ыксыз жаалданган адамга, кайгы-күлпөт жетээрин туй,  
Жаалдуу адам маегинен оолак болуп, жүрө бер, сый.

**Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Жаалдуу, наадан казыга билим үйрөтүштүн кереги бар беле, эмне үчүн?
2. Эмне үчүн казы «Ахмат Махмутту урду» деген сүйлөмдү башкача түшүндү?
3. Мугалим эмне себептен «урду» сөзүн акыйкат эмес деп жатат?
4. Мугалим башка кандай усулдар менен казыга сүйлөмдү түшүндүрсө болмок?
5. Бул жерде мугалимди күнөөлөөгө болобу? Башка мисал келтиргенде мындай болбос беле, кандай деп ойлойсуң?
6. Бул окуядан ыймандуулук жана ыймансыздыктын кандай сапаттарын байкадың?

**Залкар ойлор**

Жаман адат – түшсө кайра чыга алгыс ор сыяктуу.

**Чыгыш элдеринен**

Эки жүздүү адам өзүн да, өзгөнү да сыйлай албайт.

**Ж.Лабрютер**

Калп айтуу – өзүнчө бир кесепет. Ал өлүп баратса да бир ооз калп айтып калат.

**Ф.Чехов**

Акылдуу болгуң келсе, акылын таап сурай бил, абайлап уга бил, кыскача жооп бере бил, сөзүңө чекит кое бил.

Адамды сүйө албаган адам,  
Ата Мекенин да урматтай албайт.

**Элден**

**Үйгө тапшырмалар:**

1. Өз алдыңарча жогоруда аталбай калган ыймандуу жана ыймансыз сапаттарды тизмелеп чык.
2. Ыймандуу жана ыймансыз балага таандык сапаттарды класста талкуулагыла.
3. Жогорудагы текстке окшотуп, турмуш чындыгынан алып өзүңөр текст түзүп көргүлө.
4. Залкар ойлордун ар бирин талдаганга аракет жасагыла.

## №26 сабак

# АТА-ЭНЕҢДИ СЫЙЛАСАҢ, ӨЗ БАЛАҢДАН СЫЙ КӨРӨСҮҢ

### **Сабактын максаты:**

- Ата-энени сыйлоо керек экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Тексттеги каармандар жөнүндө айтып бере алат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

### **Сабактын жабдылышы:**

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), таркатмалар (темага байланыштуу залкар ойлор), ж.б.

### **Сабактын ыкмасы:** Тыным менен окутуу

### **Сабактын жүрүшү:**

#### ***Мугалим:***

«Ата - аскалуу тоо, эне - анын боорундагы булак, бала - экөөнө тең жанып турган шам чырак» бул ар бир инсандын жүрөгүнөн түнөк тапкан нарктуу нуска. Окуучум, бул нуска сенин да жүрөгүңдөн түнөк табышын каалайм. Эй, сүйүктүү уул кыздарыбыз! Силердин бул жарык дүйнөгө келишиңерге себепкер болгон, тарбиялап өстүргөн ата-энелердин сүт акысын эч бир кемчиликсиз актагыла. Мээримдүү бөлөлөөсүнүн акыбетин кайтаргыла, өмүр бою аларга ак кызмат кылып, алардын ыраазылыгын алгыла. Ачык айтып, ак сүйлөп, алардын дилин оорутуудан сактангыла. Аларга болгон урматтоолорду ширин тил менен, таза эмгегиңер менен көрсөткүлө. Алардын силерге айткан нускалуу насааттарын ак дилден кабыл алып, өз ишиңерге туура пайдалангыла. Алардын турмушунан ар дайым кабардар болуп, ырахаттуу өмүр кечирүүңөрдү арзуу кылат. Ошон үчүн алардын айтканына ыкпар койгула. Силер ата-энеңерге кандай мамиле кылсаңар, кийинчерээк бала-чакаңардан дал ошондой мамилени көрөсүңөр. Дегеним, алар силерден өрнөк алат. Дал ушуну эсиңерден чыгарбагыла. Айрым учурларда ата-энеңер силерге катуу сүйлөп коюшу мүмкүн. Мындай учурда акырындык, кичипейилдик менен мамиле жасагыла. Катаал мамиле жасап алардын мээримге толгон дилин оорутпагыла. Ата-энеңердин нускалуу кеңештерин дилге тутпай туруп, алардын ыраазылыгын албай туруп эч бир ишке киришпегиле.

Окуучум, ата-эненин тилин албай, аларды нааразы кылуу ыймансыздык иш. Кудай таала андай балдарга аябай ачууланат. Куранда да «Ата-эненин буйругуна «өх» деп үшкүрбөгүлө», - деген аят бар.

Бир жигиттин аялы аябай начар болуп, жигитти күнүгө уруша берип, акыры карыган атасын тоого алып барып таштоого мажбур кылат. Жигит атасын арабага салып алып барып тоого таштап, кайтып келатса, кичинекей баласы андан: «Ата эмне үчүн сиз чоң атамды таштап кеттиңиз?» - дейт. Атасы: «Балам, ал картайып эч нерсеге жарабай калды. Эми анын кереги жок» - дейт. Анда баласы: «Ата, сиз да ушундай картайып, керегиңиз жок болуп калганда, мен сизди ушул жакка таштап кетемби?» - деп сурайт. Ошондо жигит туура эмес иш кылганын билип, атасын кайра алып келген экен.

Окуучум, эл оозунда айтылып жүргөн «Ата-энеңе кандай мамиле кылсаң, кийин өз балаңдан да ошону көрөсүң» деген сөздүн канчалык деңгээлде чындык экендигин жогорудагы аңгемеден байкоого болот.

### **Суроолор:**

1. «Ата-энеңди сыйласаң өз балаңдан сый көрөсүң» дегенди кандай түшүнөсүң?
2. Куранда эмне үчүн ата-энеге «өх» деп үшкүрбөгүлө дейт?
3. Аңгемедеги атасын тоого таштаганы барган жигитке баласынын сөзү кандай таасир берди?

Талкуу үчүн «**Өлүмдөн куткарган жакшылык**» тексти тыным менен окулат.

Окуучуларга алгач төмөнкү суроо берилет:

- Өлүмдөн кандай жакшылык куткарат деп ойлойсуңар? Текстте өлүм менен жакшылыкка байланышкан кандай окуя баяндалат деп ойлойсуңар?

Андан соң, чыгарманын биринчи бөлүмү көрктүү окулат.

### **1-бөлүм**

Үч киши жолго чыгышты. Узак жол жүрүшүп, түнөп калыш үчүн бир үңкүргө киришти. Таң атканда жол уламак болушту. Капысынан тоодон бир таш кулап түшүп үңкүрдүн оозун тосуп калды. Ал үч адам:

-Эми сырткы дүйнө менен байланышыбыз жок. Бизди бул жерден ким куткарат. Келгиле азыр ар бирибиз жасаган кайырлуу иштерибизди эстеп жараткандан жардам сурайлы? - дешти.

*Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат. Экинчи бөлүм окулат.*

### **2-бөлүм**

Алардын бири:

-Эй Жараткан! Менин өтө карып калган ата-энем бар эле. Аларга жедирип-ичиргендей, эч кимге жедирип-ичирбес элем. Бир күнү отун алуу үчүн тоого бардым. Келсем алар катуу уктап жатышкан экен. Келип алардын тамактарын даярдадым, бирок ойготподум. Алардын ойгонушун күттүм. Балдарымдын курсактары ачып тамак сурай башташты, бирок ата-энемден мурун аларды тамактандырбадым. Ошол убакта алар ойгонушуп, тамактанып, сүт ичишти. Эй Жараткан! Эгер ушул ишимди сенин ыраазычылыгың үчүн кылган болсом, бул туткундан бизди куткар. Ата-энемди сыйласам, кийин өз баламдан сый көрөм дегенде үңкүрдүн оозундагы таш сүрүлүп жарык көрүндү.

Берки эки адам да кылган жакшы иштерин эстеп Жараткандан суранды эле таш биротоло сүрүлүп үңкүрдүн оозу ачылды. Алар бул балакеттен кутулушту.

### **Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Үч жолоочу кирген үңкүрдүн оозун эмне үчүн таш бекитип калды деп ойлойсуңар?
2. Эмне үчүн алар кайырлуу иштерибизди эстеп жардам сурайлы деп жатышат?
3. Ал жерден чыгууга өздөрү кандай аракет жасасаболот эле?
4. Ал адам эмне үчүн ата-энесин ойготподу?
5. Эмне үчүн балдары тамак сураса бербеди?
6. Ата-энесин ойгонгучакутуп олтуруп эмне тапты деп ойлойсуң?



7. Балдарына тамак бербей, ата-энесине тамак бергенди жараткан жактырабы, эмне үчүн?

### **Рубаилер**

Ата - дөөлөт, эне - таалай бала үчүн,  
Кадырлоого жумша андыктан бар күчүң.  
Кылбасаң да чеке тердеп алп мээнет,  
Ошол болсун коомго кошкон үлүшүң.

Ата менен эне тирүү барында,  
Эң башкы ишиң жан дилиңден кадырла.  
Каза тапса арзыбайт бир тыйынга,  
Сен короткон алтының да, ыйың да.

Мактай албайм үйдөй алтын жыйнасаң,  
Мага десе академик аалым бол!  
Ата-энени терең урмат кылбасаң,  
Адам деген асыл наамың болот кор.

*Куштарбек Кимсанов*

### **Залкар ойлор**

Ата-энеңе кандай мамиле балдарыңдан ошону күтө бер!

### *Питтак*

Ата - аскалуу тоо,  
Апа - боорундагы булак.  
Бала - экөөнө шам чырак.

### *Казак*

Атанын салган жолу бар,  
Апанын тиккен тону бар.

### *Каракалпак*

Карысы бар үй,  
Казынасы бар үй.

### *Кытай*

### **Үйгө тапшырмалар:**

1. Рубаилердин маанисин чечмелегиле.
2. Залкар ойлорду чечмелеп, класста талкуулагыла.
3. «Уядан эмнени көрсө учканда ошону алат» деген нуска сөздүн маанисин чечмелегиле.
4. Ата-эне менен болгон адепти дагы өз алдыңарча иштеп чыккыла.

## №27 сабак

### АТА ЫРААЗЫ – КУДАЙ ЫРААЗЫ!

#### Сабактын максаты:

- Ата-энени сыйлоо керек экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Атанын үй бүлөдөгү орду кандай экендигин билишет;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

#### Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

#### Сабактын ыкмасы: Тыным менен

#### Сабактын жүрүшү:

##### *Мугалим:*

Балдар, атанын перзентке деген махабаты чексиз. Ошол себептүү ал перзентин өз сүрөтүнөн көчүрүлгөн нуска деп билет.

Баласы: - Ата, сен мени чын эле жакшы көрөсүңбү?

Атасы: - Балам, мен сени канчалык деңгээлде жакшы көрөөрүмдү өзүң балалуу болгондон кийин гана даанараак түшүнөсүң! Ошондон бери: «Балам балалуу болгондо билээрсин!» деген лакап келатат.

Ырасында атанын бул ою туура. Перзент атанын бир мүчөсү сүрөтү да, пейил – мүнөзү да ага окшош. Өзү каалаган толук илимин перзентине берүүгө, аны Өзүнөн дагы беделдүү шартка жеткирүүгө ата жанын үрөйт. Ошол максат жолунда ар түрдүү машакатка дагы бардаш берет. Перзенти тууралуу калк ичинен: «Тарбия берген атасына ырахмат» деген сөздү укса сүйүнөт. Перзенти аркылуу кездеген максатына жетууну каалайт. Небере - чеберелер көрүп, тукумунун андан ары уланышын арзуу кылат. Ар бир ата уулунун ыйман - ызааттуу болуп өсүшү үчүн осуятын, насаат сөзүн аябайт. Ошондуктан «Атанын сөзү - акылдын көзү» дейт элибизде.

#### Ата насааты

Оо, «Ата» деген кандай ыйык, ары улуу сөз. Ал эми ата болуу андан да мүшкүл. Ата - бул эбегейсиз зор дөөлөт, жоопкерчилик, чеберчилик, кылдат мамиленин ээси, айбаттуу желек, омоктуу таяныч, акылман кеңешчи.

1. Уулум, калайыктын өзүңө кайрымдуу болушун кааласаң, оболу өзүң калайыкка кайрымдуу бол.

2. Өз мээнетиң текке кетпөөсүн каалабасаң, калайыктын ак мээнетин бекер кетирбе, сая кылба.

3. Абройлуу болууну кааласаң, элпек бол.

4. Адамдар сени маскарлап күлбөсүн десең жүрүм-турумуңду оңдогун.

5. Кадыр-баркың ашсын десең, башкалардын кадыр-баркын билгин.

6. Көпчүлүктүн өзүңө дос болуусун кааласаң, адамдарга колуң, тилиң менен азар көрсөтпөгүн.

7. Урмат-сыйга эгедер болууну кааласаң, мүмкүн болушунча мал-мулкүндү муктаждардан аябагын.

8. Телегейи тегиз бир жан болууну арзуу кылсаң, өзүңө ылайык келбеген бир ишти бөтөндөргө да ыраа көрбөгүн.

9. Дилиң ооруп урушууну каалабасаң, ачуулуу, акмак адамдар менен сөз талашып олтурба.

10. Бейгам болууну кааласаң, кызганчаак болбогун.

11. Кайгы-азаптан ыраак болууну кааласаң, колундан кеткен нерсеге өкүнүү менен кайгыра бербегин.

12. Дос-жоронун көбөйүшүн кааласаң, ачык жүздүү, ширин сөздүү бол.

13. Эч кимге кине коюп кек сактаба.

14. Сырындын ашкере болуусун каалабасаң, досуңа да ооз ачпа.

### **Суроолор:**

1. «Балам балалуу болгондо билээрсиз» деген лакапты кандайча түшүнөсүңөр?

2. Перзент атанын сүрөтүнөн көчүрүлгөн нуска дегенди кандай түшүнөсүңөр?

3. «Атанын сөзү - акылдын көзү» деген нуска сөздү чечмелеп бере аласыңбы?

4. Атаңарга акаарат келтирген жоксуңарбы?

### **Талкуу үчүн текст:**

Талкуу үчүн «**Ата сөзү**» тексти тыным менен окулат.

Окуучуларга алгач төмөнкү суроолор берилет: Атанын кандай сөзү болушу мүмкүн? Ал сөзүн кимге айтат деп ойлойсуңар?

Андан соң, чыгарманын биринчи бөлүмү көрктүү окулат.

### **1-бөлүм**

Илгери бир Ашымкан аттуу байдын жалгыз уулу болгон экен. Ашымкан атагы чыккан анчалык чоң бай болбогону менен жүздөн ашкан майда жандыгы бар, элүүдөй жылкысы бар адам экен. Бай өлөр алдында баласына мындай осуят калтырыптыр: «Балам, мен өлгөндө калган дүнүйө сага оопа болбойт. Сага калтыраарым жети осуят: биринчи - хандын увазири менен дос болбо, экинчиси - жаңы байып келе жаткан адамдан карыз болбо, үчүнчү - долу аялга сыр айтпа, төртүнчү - туз арамы кылба, бешинчи - эртеңки ашка күйсөң күй, бүгүнкү ашка күйбө, алтынчы - тобокелге бел байла, жетинчи - калыстыгыңдан жанба!» деп, дүйнөдөн кайтат. Бала атасынын өлгөнүнө санааркап өңдөн азат.

Күндөрдүн биринде «атамын жети осуятын» сынайынчы деп, хандын увазирине миң дилде берип дос болот. «Атам өлүп жалгыз калдым, өйдө бассам өбөк, ылдый түшсөм жөлөк бол. Атамдын калтырып кеткен мал-мүлкү, дүнүйөсү сага да, мага да жетет» дейт. Бала дагы бир күнү олтуруп «Атамдын экинчи осуятын сынайынчы» деп, жаңы байып келаткан байдан «үч күнгө» деп миң дилде карыз алат. Бир күнү жай олтуруп аялына сыр айтат: «Менин баланча байдын уулу байбачада өчүм бар. Барып ошонун башын кесип келем, сен жүктүн астынан ор каздырып кой» деп үйдөн чыгып кетип, караңгылатып кызыл ала бир нерсени алып келип орго көмүп таштайт. Эртеси вазирдин келе жатканын көрүп, «атамдын осуятынын биринчисинин сынап көрөйүн» деп аялын ура баштайт. Вазир арага түштү эле, арачы бербей койду. Аялы: «Кечээ эле байбачаны өлтүрүп келген кан ичкич» дейт. Бала муну угуп «аттигиниң атамдын айтканы чын экен» деп кетенчиктеп барып олтуруп калган экен. Вазир досу

ай-уй дегенге көнбөстөн, баланы ханга айдап жөнөмөк болду. Үйдөн чыга элек жатса, баягы миң дилде берген бай келип, «дилдемди бергин» деп жакадан алып, «мен да ханга барчуумун» деп ээрчип алды. Ошентип төртөө ханга барышат. Хан вазирдин сөзүн угуп олтуруп баладан: «Байбачаны өлтүргөнүң чынбы?» деп сурады.

*Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат. Экинчи бөлүм окулат.*

## **2-бөлүм**

Бала болгон окуяны башынан аягына чейин айтып келип: «Ошол байбачаны чакырсаңыз эле, сөздүн калп, чынына көзүңүз жетет» деди. Хан баягы өлдү деген байбачаны чакыртты эле, сопсоо, салам айтып кирип келди. Ал эми аялы айткан чуңкурду каздырса эчкинин башы чыкты. Хан байдын карыз дилдесин кечип, вазир менен аялды кууп жиберди да баягы баланы өзүнө баш увазир кылып дайындады.

Арадан ай өтпөй, хандын аялы өлүп, башка аялга үйлөндү. Ал аял хандын казынасынан алтын уурдап бер деп балага сөз салды эле: «Атам туз арамы кылба дебеди беле» деп анын сөзүнө көнбөй койду. Анда аял баладан өч алмак болуп: «Таксыр ханым, ушул увазирдин шүйкүмү бузук, сенин байлыгыңа кызыгып жүрөт, акыры өзүңө зыян кылбасын» деп чагым салат. Хан аялдын сөзүнө ишенип аны өлтүрмөк болот да, наабайчысын чакырып: «Эртең менен үрүл-бараңда биздин үйдөн ким барса да дандырга салып ий» деп буйрук берет. Эртеси хан баланы наабайчыга нанга жумшайт. Бала эчтекеден кабары жок келе жатса, бир үйдөн түтүн булап, бир кемпир түндүк тартып жол карап туруптур. Кемпир баланы көрүп сүйүнүп: «Балам, бүгүн күнгө жума, жалгыз балам өлдү эле, ошого куран окуп, даам сызып кет» деди. Бала отурайын десе нандан кечигип кала турган. Хандын каарынан коркот, отурбайын десе кемпирдин көңүлүн кыйбайт. Ошондо атасынын: «Эртеңки ашка күйсөң күй, бүгүнкү ашка күйбө» деген сөзүн эстеп, макул болуп кемпирди ээрчий үйгө кирет. Хандын аялы бала нанга кеткенден кийин «өлөр алдында бир көрүп, табалап калайын» деп артынан кошо чыгат. Наабайчы «хан айткан киши ушул киши экен» деп дандырга салып өрттөп жиберет.

*Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат. Үчүнчү бөлүм окулат.*

## **3-бөлүм**

Бала антип-мынтип тамак ичип, куран окуганча күн шашке болуп калат. Андан чыгып шашкан бойдон наабайчыга келип, нанды алып ханга келет. Хан анын аман-эсен келгенин көрүп аябай таң калып, «көз көрүнөө өлүмдөн аман калган адам бекер адам эместир» деп сөздүн чынын айтып, аялын чакыртса аялы жок болуп чыкты. Бала болгон иштин жагдайын ханга төкпөй-чачпай айтып берип: «атам туз арамы кылба» деди эле, «туз арамы кылган жокмун» деди, хан балага аябай ыраазы болуп, өзүнүн кылган ишине уялып калды.

Күндөрдүн биринде эл арасына «Мисир шаарына соода кылууга барган киши, алып барган мал-мүлкүн жакшы соодалап келет имиш» деген сөз тарады. Бул кабар ханга да жетет. Хан бир чети жер көрмөк, бир чети соода кылмак болуп, жанына баягы увазир баланы, жигиттерин алып Мисир шаарын көздөй жөнөп калат. Ой менен, чөл менен жүрүп олтурушат, бирок суу жок, мал да, жан да суудан аябай тукулжурап, чаалыгып чаңкашат. Акыры жүрүп олтуруп, чөлдөгү бир кудукка келишет.

Суу алмак болуп кудукка түшкөндөрдүн башы жок, тулку бою эле чыгат. Муну көрүп хандын жигиттери дүрбөлөңгө түшүп калат. Бала тобокелге бел байлап «кудукка мен түшөм» деди. Хан кыйылып жатып макул болду. Ал кудукка түшүп суу сүзүп алайын десе, кудуктун түбүндө олтурган эки аялдын бири: «Сууну алуудан мурда биздин табышмагыбызды чечип бер» деди. Бала: «Талашыңар эмне?» деп караса, бирөөнүн алдында бака, бирөөнүн алдында жылан жатат. Бирөө жыланды түртүп коюп, ийрилип калса эле жалынып жалбарып калат. Экинчиси бакага үйрүлүп түшөт. Аңгыча аялдын экинчиси: «Жылан менин балам, бака мунун баласы. Экөөнүн кайсынысы жакшы?» деди.

Бала ойлонуп туруп: «Атам калыстыгыңдан жанба» дебеди беле», деди да: « Ар кимдики өзүнө, ай көрүнөт көзүнө» деген экен.

Ошондо эки аялдын тең жарпы жазылып: «Оп бали, сөзүң сөз эмес бекен, бая эле ушинтип айтышпайбы?» деп кудуктан суу алууга уруксат бериптир.

Бала сууну алып, аман-эсен кудуктан чыгып келет. Андан жүрүп отурушуп, Мисир шаарына барышып, бир пулун эки эсе пулдап кайра тартышат. Элге келгенден кийин хан: «Сен хан болууга ылайык калыс экенсиң» деп балага хандыгынан түшүп берген экен.

#### **Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Ашымкан байдын жалгыз уулу кандай бала деп ойлойсуңар?
2. Эмне үчүн баласына жети осуят калтырды?
3. Бала жети осуятты эмне үчүн сынап көрдү?
4. Жети осуяттын кайсынысы сага өзгөчө таасир этти?
5. Бала хандын аялынын айтканын кылганда эмне болмок?
6. Жомок эмне себептен «Ата сөзү» деп аталды, дагы кандайча атаса болот эле?
7. Калыстык балага кандай таасирин тийгизди?

#### **Хадис**

Үч кишинин дубасы кайрылбай түз тиет:

1. Атанын баласына берген дубасы;
2. Жапа чеккен адамдын залымге берген каргышы;
3. Мусапырдын (сапардагы адамдын) батасы.

#### **Нуска сөздөр**

Ата ыраазы - Алла ыраазы.

Атанын сынына тол.

Ата - балага сынчы.

Атанын нааразылыгынан, каргышынан корк.

Атанын каргышы-ок.

Адамзаттын жүгү - атанын мойнунда.

#### **Элден**

#### **Үйгө тапшырмалар:**

1. Хадистин маанисин чечмелегиле.
2. Нуска сөздөрдү окуп, класста талкуу жүргүзгүлө.
3. Атанын улуулугун даңазалаган элдик уламыштарды таап, класста талкуулагыла.

## №28 сабак

### ЭНЕ СҮТҮН КАНТИП АКТАЙБЫЗ?

#### **Сабактын максаты:**

- Ата-энени сыйлоо керек экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Эненин үй бүлөдөгү орду кандай экендигин билишет;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

#### **Сабактын жабдылышы:**

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

#### **Сабактын ыкмасы:** Багыттап окутуу

#### **Сабактын жүрүшү:**

#### **Муз жаргыч**

#### **Мугалим:**

Окуучум, сенин ыймандуулугуң ата-энеңдин сыймыгы. Ата-энеңден алган мыкты тарбияңды коомго көрсөтүң, сабакты мыкты окушуң, элпектигиң, эл оозуна алынгандыгың, акылы тетик чыгаан эл инсаны болгондугуң эне сүтүн актоого кошкон зор үлүшүң.

Кандай учурда уул-кыз эне сүтүн актай алат? - деген суроого төмөндөгү окуялардан жооп издеп көрөлү.

#### **Талкуу үчүн текст:**

#### **Энемди ыраазы кыла алдымбы?**

Бир адам акылманга келип:

-Эй даанышманым! Энем өтө карып калды. Кыялы жаш баладай, балдарга окшогон иштерди кылат. Ордунан тура албайт. Ага өз колум менен тамак ичирем, дааратына жардам берем, андан кийин намаз окуган жерине көтөрүп алып барам. Айтканын жасайм. Эй даанышман, мен энемдин сүтүн актай алдымбы, ыраазы кыла алдымбы, жокпу? – деп сурады.

Ал даанышман:

-Энеңдин акысынын жүздөн бирин дагы актай албагансың, -деди.

Ал адам:

-Эмне үчүн? Эй даанышман! Мен энемдин айтканын эки кылбайм.

Даанышман:

-Энең сага: «Уулум өсүп чоңойсун, улуу адам болсун, өмүрлүү болсун» - деп кызмат кылып жүрдү. Сен болсо ага качан көз жумат, көз жумса кутулат элем деп кызмат кыласың. Булардын арасында тоодой, асман менен жердей айырма бар. Сен энеңе канча кызмат кылсаң дагы анын сүт акысын актай албайсың. Муну жакшылап билип ал. Эч бир перзент ата-эненин акысын актай албайт. Ушуну жакшы билгин сен энеңе кызмат кылсаң, Алла сага көп соопторду берет. Ата менен эненин ыраазылыгын алган адам жараткандын ыраазылыгына карк болот, ыраазылыгын алат, -деди.

#### **Суроолор:**

1. Сенин ыймандуулугуң ата-энеңдин сыймыгы дегенди кандайча түшүнөсүң?

2. Кандай учурда эне сүтүн актоого болот?

3. Эмне үчүн энесине канчалык кызмат кылса дагы анын акысынын жүздөн бирин дагы актай албады?

4. Ата менен энени ыраазы кылган адам Алланын ыраазылыгын алат дегенди кандайча түшүнөсүң?

Келгиле балдар, ата-энебиздин улуулугун даңазалап өз калемибизден көркөм чыгарма жараталы. Аны ата-энебизге окуп берип, батасын алып алардыш кубанычына ортоктош бололу. «Менин сүйүктүү ата-энем» деген темада дилбаян жазып көрөлүчү.

Өзүңө ишен, калемди колго ал! Төмөндөгүдөй ыр саптарын сен да жаратасың.

### **Эне ыйык**

Эне ыйык жашообуздун жарчысы,  
Эне -дайра, биз булактын тамчысы.  
Бешиктеги балтыр бешик баланын,  
Эне өзү жүрөгүнүн жартысы.

Эне кымбат чындыгында баарынан,  
Бир мүнөткө бөлөк болсо сагынган.  
Эне сүтүн эмип жатып наристе,  
Ыракаттанып көзүн ачпай уйкудан.

Эне күйөт, эне сүйөт баласын,  
Энең кыдыр таалай жолун табасың.  
Аска зоодой чалкып жатса эмгеги,  
Кыялданып, толкунданып каласың.

*Н.Шамырканова*

*«Кырчын» журналы, 1996-ж. №2*

### **Баарынан кымбат**

Бала үчүн эне кылат далалат,  
Жанын кечип отко сууга сала алат.  
Перзент үчүн жабыркаса жүрөгү,  
Кандай пенде ага дары таба алат.

Ата болот бала үчүн аска тоо,  
Бала өсөт аска тоону мекендеп.  
Акыл айтат алтын сөзүн чуурутуп,  
Уул өстүрөт түп тамырын бекемдеп.

*К.Акматов*

*«Айыл таңы» китеби, 2003-ж.*

«Бейиштин эшиги эненин таманынын астында»

**Хадис**

**Нуска сөздөр**

Улуң жаман болсо урматың кетет,

Келиниң жаман болсо уятың кетет.

Уул урматтабаса ата-энени  
Келин зыйнаттабайт.

Эненин тогуз уулу болсо дагы көп көрбөйт.

Эне көргөн тон бычат,  
Ата көргөн жол бычат.

Атаны сыйлаган абийир табат,  
Энени сыйлаган элге жагат.

**Үйгө тапшырмалар:**

1. Эне жөнүндө жазылган ырларды таап жаттагыла.
2. Эне жөнүндө эссе жазгыла.
3. Нуска сөздөрдү окуп, класста талкуулагыла.
4. Эненин улуулугун даңазалаган хадистерди, элдик уламыштарды таап, класста талкуу жүргүзгүлө.



## №29 сабак

# ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ БИР ТУУГАНДАРДЫН МАМИЛЕСИ

### **Сабактын максаты:**

- Үй-бүлөдөгү бир туугандардын тарбияларынын маанисин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Тексттеги каармандар жөнүндө айтып бере алышат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

### **Сабактын жабдылышы:**

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

### **Сабактын ыкмасы:** Башкарып окутуу

### **Сабактын жүрүшү:**

#### **Мугалим:**

Бир тууганың - уялашың, тирегиң,  
Алар үчүн аябагың барыңды.  
Ажал келсе аларга түз бет мандай,  
Артка качпа бергин асыл жаныңды.

**К. Акматов**

Балдар, «Күч бирдикте» жомогун эсиңерге салып көргүлөчү. Андагы ыркы жок, ынтымаксыз бир туугандар, үй-бүлөсүн ырашкерликке чакыра албаган балдардын атасынын абалы силерди ойлондурбай койбойт.

Силер дагы балдар сындыра албаган топ табылгыдай биримдикте болгула. Үй-бүлөнүн ынтымактуулугун сактагыла. Бири-бириңерди сыйлап, «байке», «эжеке», «иничек», «карындашым», «синдим» деген жагымдуу сөздөрдү аябагыла, Бул ызаттуу сөздөр ынтымак, ырашкерликке үлүш болот.

### **Талкуу үчүн текст:**

#### **Эки түрдүү мамиле**

Билимдүүлөрдүн бирөө мындай икая айтат:

-Бир күнү атка минип сапарга чыктым. Чоң талаада бара жатып жолумду жоготуп, адашып калдым. Кеч дагы кирип кетти. Узактан бир үйдү көрүп калдым. Тезинен ошол үйгө барып эшикти такылдаттым. Үйдүн ээси - эркек адам жок экен. Анын аялы сыртка чыгып, салам берип, «кимсиз?» деп сурады. Мен бир мусаапыр адам экенимди, жолдон адашып калганымды, уруксат болсо, бүгүнкү түндү ушул үйдө өткөрүү үстүндө экендигимди айттым.

Ал мени жайдары жүз менен:

-Кош келипсиз кадырлуу мейман! Күйөөм бир жакка кетти эле азыр келип калат, кана, үйгө кириңиз, - деп ичкериге баштады.

Атымды атканага байлап ичкериге кирдим. Ал тамак алып келди. Жеп-ичип ырахат менен олтурган болчумун, күйөөсү келип калды. Мени көрүп аялынан кимдигимди сурады. Аялы менин мейман экендигимди айтты эле ал ачууланып:

-Эмнеге кабыл алдың? Мага меймандын кереги жок, - деп бакырды. Мен тезинен ордумдан туруп, атымды минип ал үйдөн чыгып кеттим. Эртеси күнү дагы бир үйгө

жетип бардым, эшикти такылдаттым. Бир аял чыгып, менин кимдигимди сурады. Мен мусаапыр экендигимди билдирсем, ал ачууланып:

-Бизге мусаапырдын кереги жок, мейман кыла албайм, баргын, кеткин, - деп эшикти жапмакчы болду эле, ушул чакта күйөөсү келип калды. Аялынан менин кимдигимди сурады. Аялы мусаапыр экендигимди айтты эле, ал адам жайдары жүз менен:

-Куш келипсиз, азиз мейман! - деп мени үйүнө чакырды. Атымды атканага байлап үйгө кирдик. Ал адам жайдары жүз менен, таттуу сөзү менен ал-акыбалымды сурады. Урмат сый менен төргө өткөрүп, таттуу даамдар менен сыйлады. Бул үйдөгү жана кечээги үйдөгү эрди-катындардын мамилесине таңданып өзүмчө жылмайып койдум. Үй ээси жылмаюумдун себебин сурады. Мен кечээ күнкү болгон окуяны айтып бердим.

Ал адам мындай деди:

-Таңданбай эле койгун, кечээги сен түшкөн үйдөгү аял менин карындашым. Менин аялым болсо, анын күйөөсүнө бир тууган карындаш болот.

**Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Жолоочу эмне үчүн өзүн мусаапыр деп ойлойт?
2. Эмне үчүн жолоочунун биринчи кирген үйдөгү эркек жакшы кабыл албады деп ойлойсуңар?
3. Мусаапыр биринчи эле үйдөн кетпей койсо эмне болмок?
4. Үй-бүлөдөгү бир туугандардын тарбиясы кийин турмушта өз таасирин тийгизет деген ойго кандай карайсыңар?
5. Жолоочу экинчи үйгө конгондо эмне үчүн жылмайды деп ойлойсуңар?
6. Үй ээсинин жолоочуга берген жообунан эмнени түшүндүңөр?

**Талкуу текст:**

#### **Ачкөздүк – душмандык**

Үч ага-ини сапарга чыгышты. Биябандуу чөлдө бара жатышып жолдон бир көзөнү таап алышты. Көзөнүн ичи алтынга толо экен. Күтүлбөгөн жерден колго кирген бул байлык бир туугандарды курсант кылды. Бул казынаны тепе-тең, үчкө бөлөлү, ар ким өз үлүшүнө ыраазы болсун деп бир чечимге келишти.

Алтындарды бөлүштүрүүдөн мурда, тамактанып бир азыраак дем алмакчы болушту. Алардын кенжеси тамак алып келүү үчүн ошол жерге жакын бир кыштакка беттеп кетти. Тамак күтүп олтурган агаларынын ниети бузулду. Улуу агасы ортончу инисине мындай деди:

-Кенжебизди эмнеге алтынга шерик кылабыз. Аны өлтүрүп, алтындарды өзүбүз бөлүп алсак болбойбу?

Иниси анын сөзүн макул көрдү. Кенже иниси келери менен аны өлтүрүүнү чечишти.

Тамак алып келүүгө кеткен кенже инисинин да ниети бузулду. Ал дагы эки агасын өлтүрүп, бардык алтындарды өзүнө алып калмакчы болду. Ошол максатта ал тамакка уу аралаштырды. Аны күтүп олтурган агаларынын алдына тамакты алып келип койду.

Агалары тезинен аны басып жыгылышып муунтуп коюшту. Кенже инисин жайлап көңүлдөрү жай болгон соң, экөө олтуруп тамакты жакшы ырахат менен

жешти. Көп убакыт өтпөй эле курч уу өз таасирин көрсөттү, экөө эки тарапка сулап жан беришти.

Ошентип, ачкөздүк, дүнүйө-мүлккө көз артуу үч бир тууган ага-инини тындым кылды.

**Ой жүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Алтын табылаардан мурун бир туугандардын мамилеси кандай эле?
2. Аларда ынтымактуулук бар беле?
3. Алардын өлүмүнө ким айыптуу?
4. Үч бир туугандын кайсынысын ыймандуу деп эсептейсиңер?

**Нуска сөздөр**

Биз жакшылыкты билсин деп айтпайбыз,  
Жакшы адам болсун деп айтабыз.

***Аристотель***

Жамандыкты чын ниети менен жек керген адам гана жакшылыктын кадырына жете алат.

***Ф.Шиллер***

Күн асмандын нур чачкан көркү болсо,  
Абийир адамдын нурданган көркү.

***Д.Бокаччио***

**Үйгө тапшырмалар:**

1. «Күч бирдикте» жомогунун негизинде сүрөт тартып, негизги маанисин сүйлөп бергиле.
2. Үй-бүлө жөнүндө дилбаян жазып ага тема койгула.
3. Нуска сөздөрдү окуп, класста талкуулагыла.

## №30 сабак КАЙРЫМДУУЛУК

### **Сабактын максаты:**

- Орозо, кайрымдуулук жөнүндө түшүнүк алышат;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Кайрымдуулуктун мааниси кандай экендигин билишет;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

### **Сабактын жабдылышы:**

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

### **Сабактын ыкмасы:** Багыттап окутуу

### **Сабактын жүрүшү:**

#### ***Мугалим:***

Кылым карыткан кыргыз элинин эзелтеден эле жараткандан ырайым күтүп, жакшылык тилеп, бир жеңден кол, бир жакадан баш чыгарган ынтымак, каада-салты калайман калкты бириктирип келген. Элдин рухий дүйнөсүн байыта турган элден бата алуу, орозо айында ооз ачыруу, түлөө өткөрүү жана кайрымдуулук салттары болгон.

### **Орозо жөнүндө түшүнүк**

Орозо айт минаалыктардын «Ямун нируз» деген майрамынан келип чыккан. Анткени ал майрамды Мухаммед пайгамбар Меккеден Мединага барганда өз көзү менен көрүп күбө болгон. Ошондо ал Алла Тааладан аталган майрамдардан да жакшы бүт мусулмандардын энчисине айлана тургандай майрамды өткөрүү үчүн буйрук алат. Ошондуктан орозо айтты мусулмандардын ыйык майрамына айландырат.

Мусулмандар байыртадан эле бийик мунараларга, тоолорго чыгышып, айдын жаңырышына, көрүнүшүнө, батышына байкоолорду жүргүзүшүп, ай календарын пайдаланып келишкен. Ошондуктан орозо (Хижра) ай календарынын тогузунчу айында - 30 күн, кээ бир жылдары 29 күн кармалган. Ошону менен бирге орозо жыл сайын он эки күнгө сааттын жебесине, европалык календарга каршы жылып турат.

Орозо тутуу ар бир мусулман адам үчүн эң бир ыйык парз болгон. Анын негизги максаты - соопчулук, ыйманды тазартуу, адамгерчиликке, эрктүүлүккө тарбиялоо, жаман адаттардан сактоо, денени чыңдоо, оору-сыркоолордон (денедеги ашыкча туздардан, муундардагы суулардан арылтууга ж.б. оорулардын) айыгышына багышталган. Орозону мусулмандар он эки жашынан баштап кармашкан. Орозо тутуудан жаш наристелер, бөбөктөр, боюнда бар жана жаңыдан төрөгөн аялдар, катуу оорулуу адамдар бошотулган.

Байыртадан эле элибизде «бүгүн шек, эртең тек» деген ылакап айтылат. Ал орозо кармаардын биринчи күнүнө карата айтылган. Анткени ал күндү эл шектик (арапа) - кулпулоо дешкен. Ошол күнү орозо тута турган адамдар сур эт кошулган аш бастырат. Аны кечинде намаз шамда коңшу-колоңдорду чакырып жешет.

Орозо кармаганда ооз бекитмей, ачмай деген салттуу кеп айтылат. Орозо туткан адам жерге кыймыл кире электе, болжол менен айтканда сааркы төрттө турат. Оболу ал оозун ачаар алдында туздан даам татып, суудан үч ууртайт. Туз даам татымды келтирет, суу болсо ашказанды тазалап, тамактын жакшы сиңишине таасир этет.

Орозо кармаган адам өзүнүн эркин, күчүн сынайт. Эреже боюнча ал бирөөлөр менен көңүлүн калтырып урушпоосу, акаарат кылып сөкпөөсү, жаман иштерди жасабоосу зарыл. Орозо айында чабышкан уруулар, элдер, чатакташкан адамдар бири-биринен кечирим сурашып достошушкан жана бир туугандардай болушкан. Орозонун ыймандык, адептик күчү да ошондон көрүнгөн. Орозо күндөрүндө карыялар чогулуп таравага отурушкан. Ага аялдар да катышкан. Бирок, алар эркектерден төмөн босого тараптан орун алышкан.

Орозо учурунда молдолорго битир берилген. Алар элден жыйналган пулду (каражаттарды) тек гана багар-көрөрлөрү жок жетим-жесирлерге, балдарга соопчулук үчүн бөлүп беришкен.

Орозо айында үй-бүлөдөгү эркектердин санына жараша төрт түлүк малдан зекет берилген. Маселен кырк койлуу адамдан бир кой, ал эми бодо малдардын саны үй-бүлөдө жашагандардын санынан ашып кетсе, зекетке бир кара берилген.

Орозонун тогузунчу күнү бүтүп, ай жаңырганда айтка даярдык көрүлөт, үйлөр акталып, короо жайлар тазаланат. Ар бир адам айт күнүнө кие турган сыйлуу кийимдерин даярдашат. Эртең айт деген күнү ар бир бүлөө боорсок бышырып, даамдуу жакшы тамактарды камдашат. Бул күндү эл ай башы дешкен. Ошол күнү ага-туугандар, коңшу-колоңдор бири-бирин чакырышып тамак ичишет. Баса, айтка карата негизинен жаш малдар союлат.

Орозо айт соопчулук менен кайрымдуулуктун айты болгон.

**Талкуу үчүн текст:**

### **Эң жакшы жыргал**

Бир падыша өз увазири жана өзүнүн эң жакшы кызматчысы менен маектешип олтурган. Сөздөн сөз чыгып увазири падышадан:

-Эмнеден эң жакшы жыргал аласыз? - деп сурады. Падыша мындай деп жооп берди:

-Мен эң жумшак кийимдерди кийдим, даамдуу тамактарды жедим. Эң тунук шербеттерди ичтим, бирок булардын эч бири мени жыргата албай койду. Өмүрүмдүн ушул доорунда тунук, таза абада дем алуу, бир чыны муздак жана тунук суу ичүү, бала-чакаларымдын тегерегимде чарк-көлөлөк болуп жүрүүлөнү көрүү - эң жакшы жыргалым. Ошондон кийин падыша дагы увазирине дал ушундай собол берди. Увазир айтты:

-Мархамат кылып берген багыңызда өмүр кечирүү мен үчүн эң жакшы жыргал эмеспи!

Увазиринин жообун уккандан кийин падыша маектешип олтурган эң жакын кызматчысына дагы дал ошондой собол берди. Кызматчысы мындай деди:

-Менин ала турган жыргалым силердикинен караманча башкача. Кандай жыргал дебейсиздерби? Мына угуңуздар, дыкат коюп, кулак салыңыздар. Жетим-жесирлерге, муктаждарга колдон келишинче жардам берүү, жалпысынан баарына жакшылык кылуу мен үчүн эң жакшы жыргал. Бул жыргал калайык көңүлүнө ыр тартуулаган, акындар тарабынан макталган, баарына макул жана төп келген эң жакшы жыргал.

Падыша кызматчысынын сөздөрүн угаары менен, ордунан туруп Увазирине:

-Бүгүнкү маегибиз жетишет, кетели, бул кызматчым ак сөздөрү менен сени дагы, мени дагы туткун кылды, -деди.

**Ойжүгүртүү үчүн суроолор:**

1. Падышанын айткандарын эң жакшы жыргал деп айтууга болобу, эмне үчүн?
2. Увазирдин айткан жыргалдарын кандайча түшүндүң?
3. Кызматчынын айткандарын кайрымдуулуктун үлгүсү деп айтууга болобу, эмне үчүн?
4. Эмне үчүн кызматчы ал экөөнү өз сөздөрү менен туткун кылды?
5. Бул ибараттуу окуядан эмнени түшүндүң?

**Садага берүү - кайрымдуулук**

Бир карыянын көздөрү азиз эле. Ошондуктан намаз окуй турган бөлмөсүнөн эшиктин алдына чейин жип тарттырып койгон эле. Эгер кайыр сурап бирди-жарым тилемчи келсе, ошол жиптен кармап эшикке чейин барып садага берчү. Балдары:

-Атаке, эмнеге өзүңүздү мынча убара кыласыз? Сиздин ордуңузга бул ишти биз дагы кылабыз го, - дешти.

Ошондо карыя балдарына:

-Пайгамбарыбыз «Кишинин өз колу менен кембагалга садага бериши, аны жаман абалдарга түшүп калуудан сактайт», деп айтканын укканмын, -деди.

**Ой жүгүрүү үчүн суроолор:**

1. Балдарынын атасына айткан сөздөрүн туура деп ойлойсуңбу, эмне үчүн?
2. Садага берүүнүн маанисин кандайча түшүндүң?

**Залкар ойлор**

Алсызды жөлөп тургузуу аздык кылат,  
Ага жөлөк боло билиш керек.

***В.Шекспир***

Ташбоор адамдын өзүнөн башкага пайдасы тийбейт.

***Публиций Сир***

Эр азамат өз камын элдикинен кийин көрөт.

***Ф.Шиллер***

Элге бергениң текке кетпейт.

***Элден***

**Үйгө тапшырмалар:**

1. «Арыба касиеттүү кайрымдуулук!» деген темада дилбаян жазууга аракет кылгыла.
2. Залкар ойлорду окуп маанисин чечмелегиле.
3. Зекет, садага, орозо битир жөнүндө улуулардан сурап кошумча малыматтарды жазып келгиле.